

СУЧАСНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ РОМАН

Книга Ночей

Сільві Жермен

АКАДЕМ-ПРЕС

Сільві Жермен

Книга Ночей

Переклав з французької
Анатоль Перепадя

Академ-Прес
Київ
2004

ББК 89.8

Ж – 17

Відповідальний редактор
Леся Жадан

Художнє оформлення
Юлії Кодактіонової

Cet ouvrage a été publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication "SKOVORODA" de l'Ambassade de France en Ukraine et du Ministère français des Affaires Étrangères.

Це видання було здійснене в рамках Програми сприяння видавничій справі "СКОВОРОДА" Посольства Франції в Україні та Міністерства закордонних справ Франції.

Переклад здійснено з видання:

Sylvie Germain, "Le livre des nuits", Gallimard, 1985

ISBN 966-95941-1-1

© Éditions Gallimard, 1985

© Академ-Прес, 2004

Присвячується Генрієтті та Ромену Жермен

Моє ім'я – НІ
НІ НІ ім'я
НІ НІ НІ

*Рене Домаль,
Піднебесся*

І відказав йому ангел Господень:

– Чого питаєш про моє ім'я?

– Воно дивне.

Книга суддів, XIII, 18

Ця ніч осіння, як кричала мати,
над ним забрала владу ще в дитинстві,
осівши в його серці зі смаком
золи, і соли, й крові, і відтоді
його не покидала, перейшовши
у зрілий вік, та ще й ім'я своє
вділяючи всьому наперекір.

Але ця ніч, що опанувала його, вічно терзаючи
його пам'ять страхом і чеканням, і цей крик, що
ввійшов у його плоть, утніздившись там і посіявши
тривогу, мають свою, куди давнішу історію.

Далека ніч його предків, коли всі родичі з'явля-
лися, рід за родом, зникали, жили, любилися, бо-
ролися, діставали рани, вкладалися спати. Кричали.
І вмовкали.

Бо цей крик такого ж давнього походження, як
і безумство його матері. Він долітає з глибини часу
вічною луною, багатоголосим, невизначеним кри-
ком.

Крик і ніч вирвали його з дитинства, відвернули

від родичів, прирекли на самоту. Але цим самим сповнили його незламним чуттям солідарності з усіма своїми.

Вирви змішаних між собою ночі і крику, відкриті рани на обличчях у раптовому провалі пам'яті змушують нараз пригадати іншу ніч, інший крик – давніші за самий світ.

Ніч предвічну, ще перед тим, як виник світ, і крик з незабутньої тиші, що відкриває історію світу, як велику книгу у шкірі, перегортувану вітром і вогнем.

Шарль-Віктор Пенъель, прозваний Нічним Янтарем, приречений битися гупої ночі.

НІЧ ПЕРША

НІЧ ВОДИ

НІЧ ВОДИ

У ту добу Пенъелі були ще людьми прісноводними. Жили вони у якійсь канальній нетечі, у лінію зі світом, вирівняним сірим небом і знеможеним мовчанкою. Про суходіл вони судили лише по цих берегах, позначених бечівниками, обсаджених вільхою, вербою, березою і білокорою тополею. Довкола них відкривалася величезною рівною долонею, простягнутою до неба жестом незмірно терплячого чекання, земля. І так само підносилися їхні темні і гартовані серця.

Земля була їм за одвічний обрій, розлоги стелилися на рівні їхніх очей, розбігалися на всі боки на рівні неба, черкали їхні серця, нічим їх не захоплюючи. Земля була черезсмужжям безкраїх полів, лісів, боліт і рівнин, вимочених у молоці туманів і дощів, ген мріли краєвиди, напродиво далекі і знайомі там, де річки котили свої повільні води, в ще повільніші 'розтоки яких уписувались їхні доли.

Щодо міст, то вони знали тільки їхні назви, їхні легенди, їхні ринки і свята, завдяки тим розповідям, які чули від землян у місцях відпочинку.

Вони знали їх з силуетів, фантастичних гравюр, різьблених на заднику неба і такого мінливого світла, оздоблених на полях льоном, пашнею, гіацинтом, соломою і хмелем. Міста-гірники, міста-сукнарі, міста-ремісники і міста-крамарі, що бовваніли своїми вежами і каланчами під морським вітром і свідчили, що тут жили люди статечні та працьовиті перед лицем історії – і перед ликом Бога. І так само підносилися їхні серця – назустріч безкрай сучасності.

Вони знали лише тих людей, яких зустрічали на б'єфах, шлюзах і на водосховищах, перекидаючись з ними лише односкладовими словами, утертими і заяженими. Словами, чимось подібними до води, барж, вугілля, вітру і їхнього життя.

Вони бачили людей так, як бачили себе, – обличчя, затінені грубими козирками, а тіла, поставлені проти світла якимись непроникними тінями. Між собою вони розмовляли ще менше, а з собою і зовсім не говорили, отож їхні слова завжди звучали луною, сповненою відголосів найглибшої тиші.

Хоча дехто з них знав світіння і сутінки неба, вологість вітру і крупу дощу, запах землі і хід небесних світил.

Прісноводні люди куди охочіше називали себе іменами своїх кораблів, ніж своїми власними іменами. Були серед них *Жюстін*, *Сент-Елуа*, *Свобода*, *Бель-Амур*, *Ангелюс*, *Ластівка*, *Марі-Роз*, *Серце Фландрії*, *Блага Вість* або *Квітка Маю*. Проте Пеньєлі називалися *На Милість Божу*.

Віталія Пенъель народила п'ятьох діток, але світ прийняв лише одного – останнього. Всі інші повмирили під час пологів, не встигнувши навіть крикнути.

Сьомий, він кричав ще до народження. У ніч напередодні пологів Віталія відчула страшенний, досі незнаний їй біль – і в її животі розітнувся страшенний крик. Таким криком кричать кораблі у тумані, вертаючись із риболовлі у чистому морі. Колись вона часто чула його, горнучись до матері, вона чекала на березі повернення *Рози Півночі* і *Божого Агнця*, на борту яких ходили рибалити батько і брати. Так, вона добре знала цей крик, дожидаючись його подвійного зову в тумані, і чула, попри все своє довге чекання, тільки фантастичне відлуння його в безумному тілі матері. Проте вона покинула світ цих надто бурхливих вод, щоб піти слідом за прісноводним чоловіком, і вигнала ці крики з своєї пам'яті. Та ось із глибин плоті і забуття зринув новий відголос, зичний крик морських буйних вод, і тепер вона знала, що цього разу її дитина житиме. "Слухай, – сказала вона мужеві, який лежав біля неї, – щойно кричала дитина. Вона проситься на світ і хоче жити!" – "Замовкни, нещаснице, – відповів їй муж, повертаючись лицем до стіни, – твій живіт – це могила, де там йому вже родити!"

Вдосвіта, як муж її вже встав і пішов до коней, Віталія привела дитину в каюті, сама, відкинувшись на подушки. Це був син. Він закричав ще голосніше, ніж напередодні в лоні своєї матері, і його крик

злякав коней, збитих купою на ще темному березі. Батько, почувши цей крик, став навколішки і зайшовся плачем. Сім разів кричало дитячко, і сім разів коні ставали дибки, витягуючи шиї до неба і мотаючи головою. Все ще плачущий батько сім разів відчував, як серце його завмирало.

Коли він звівся на ноги і повернувся до каюти, то побачив, як у сутінках білим крейдяним блиском відсвічує тіло його жінки, а дитячко лежить між колінами, все ще опливаючи водою і кров'ю. Він підступив до ліжка і погладив обличчя Віталії, скривлене втомою, болем і радістю. Це обличчя стало майже незнайоме. Воно ніби відокремилася від самого себе, піднялося під впливом світла, що точилося з нутра її тіла, і перелилося в усмішку, хисткішу і блідішу, ніж сяйво підповні. Потім батько узяв свого сина на руки; маленьке голе тільки заважило великою вагою. Вагою цілого світу і благодаті.

Але батько не знайшов жодного слова ні для матері, ні для дитячка, ніби пролиті недавно сльози змили йому весь дар мови. І від цього дня слово до нього так і не вернулося.

Віталія перехрестилася, потім благословила цим самим хрестом усе тіло народження, щоб відвести лихо від найменшої ділянки шкіри свого сина. Їй згадався обряд хрещення на суднах, під час якого священик у білому стихарі та золотій патрахилі, кропив нове судно святою водою по всіх закамарках, аби смерть не змогла знайти жодного приступу, поки море змагається проти корабля. Але потім, вертаючись думкою до тих урочистостей, які святкувалися на піщаному березі її рідного села, вона тихо порилася у своїй дрімотній пам'яті, і її рука ще раз опустилася, поклавши останнього хреста на лобі дитяткові.

Отак новонароджений Пеньель і зажив своїм життям, діставши ім'я Теодор-Фостен.

А втім, він не тільки зажив своїм життям, ще й, здавалося, зібрав у собі всю ту силу, яка була відпущена його братам, і зростав, виганяючись, наче молоде деревце.

Він одразу став перевізником, як усі його предки по батькові, пропадаючи на баржі і на берегах, між сьайливою материнською усмішкою і батьківською нездоланною мовчанкою. Ця мовчанка таїла в собі таку велику погідність і таку ніжність, що при них хлопчик навчився говорити, як співак співати. У цій тиші моделювався його голос, набираючи поважного і водночас легкого тембру та переливів, подібних до леління води. Завжди здавалося, ніби його голос от-от замре, розтане в шелесті його власного подиху, в супроводі якихось дивних відгомонів. Коли він закінчував говорити, останні вимовлені слова відлунювали ще кілька секунд нерозбірливою луною, семиразово порушуючи тишу.

Він любив гратися на передку судна, обличчям до води, відблиски і тіні якої знав так, як ніщо у світі. Він робив паперових птахів, розмальовуючи їх яскравими фарбами, потім запускав їх у повітря, якусь хвилюк вони кружляли і падали у воду, їхні крила осідали і втрачали барви, пускаючи рожеву, блакитну, зелену й жовтогарячу кров. Вирізував з кори і гілок, зібраних на березі, маленькі баржі і ставив на них щоглу, на яку пов'язував носовичок, і пускав свої кораблики за течією, наповнюючи їхні порожні трюми вантажем усіх своїх мрій.

Іншої дитини Віталія більше не сподівалася. Щоночі муж обіймав її і зливався з нею, вражений білотою її тіла, радісного й покірного. Він так і засинав у ній глибоким, як забуття, сном, без видінь і думок. І світання завжди заставало його зненацька, як нове повернення у світ його тіла, сплетеного з тілом жінки, чії груди, після народження їхнього сина, не переставали сочитися молоком зі смаком айви та ванілі. І ці груди його поїли.

Батько стояв за штурвалом, а Теодор-Фостен ходив біля коней. У нього була Чирва, велика гніда кобила, що на ходу вигойдувала головою, і двоє коней рудої масті на прізвисько Шкандиба і Глитай. Ще вдосвіта Теодор-Фостен приходив дати їм корм, а потім до вечора поганяв їх на бечівнику. На зупинках, на шлюзах або на станціях вантаження він трохи товкся серед земних людей, шлюзівників, господарів кав'ярень і торговців, але ніколи не змішувався з ними, завжди стримуваний невиразним страхом, який відчував до всіх істот. Озиватися до них він не осмілювався, бо здивовані незвичними інтонаціями його голосу слухачі, намагаючись приховати свою розгубленість, збиткувалися з нього. Під час відпочинку хлопець заставався при конях, він любив пестити їхні важкі голови й очі з шовковистими повіками. Великі очні яблука, коли їх ніщо не лякало, втуплювали в нього погляд незмірно ніжніший за погляд його батька й усмішку його матері. Їхні очі відсвічували тугим металом і матовим склом, водночас прозорі і позбавлені прозорості. Його власний погляд поринав і проникав на самісіньке їхнє дно, але не міг там нічого розрізнити; він губився в осадах піскуватого світла, каламутної води і димного вітру, відкладених купками золотаво-

цинамонового намулу. Для нього саме тут крився прихований лик світу, таємнича частка життя під час його переходу в небуття, а також обитель Бога — гавань краси, супокою і щастя.

Його батько помер за штурвалом нової шаланди, купленої кілька місяців тому. Це було перше судно, власником якого, а не фрахтувальником, він став. І це він обрав ім'я, виписане великими літерами на прові баржі: *На Милість Божу*.

Смерть увійшла в його серце зненацька, без попередження, нечутно. Вкралася в нього так спотайна, що він навіть не здригнувся; так і залишився стояти, випростаний, обличчям до Еско, руки на штурвалі, очі широко розплющені. Теодор-Фостен, ведучи коней берегом, не помітив нічого. Трійка коней якось дивно скинулася, на мить пристала і обернула голови до свого хазяїна, але Теодор-Фостен, глянувши й собі у вказаному ними напрямку, не побачив нічого ненормального. Його батько стояв рівно, як зазвичай, тримаючи кермо. Пильність виявила Віталія; вона знаходилася в цей момент на кормі судна, викручуючи білизну, замочену у великому шаплику. Тривогу зчинило її тіло. Його раптом охопив великий холод, пронизавши плоть аж до кісток; груди її скам'яніли. Вона підхопилася і побігла щодуху вперед, натикаючись, мов сліпа, на все, що траплялося на шляху. Груди їй тиснув біль, подих перехопило, і вона не могла нагукати свого мужа. Нарешті вона прибігла на місце, але стала мов укопана, як тільки поклала руку на його плече. Як від удару блискавки, спалахнула вона при дотику своєї руки до тіла чоловіка, такого нерухомого у сліпучій прозорості. І крізь це тіло, мов крізь шибку

високого вікна, побачила свого сина, ген там, попереду, на бечівнику, ідучи мірною ходою, він поганяв коней. Потім стало темно, і тіло чоловіка налилося цією пільмою, як свинцем. І він із глухим шумом упав, повалившись у руки Віталії. Вага цього тіла здалася їй зібраним важким тягарем усіх тих ночей, коли він лягав на неї, щоб стиснути в обіймах і сплестися всією своєю плоттю з її плоттю. Тягарем усього життя, сповненого стількох бажань, усієї любови, осілого раптом інертною і холодною масою. Захоплена його падінням, вона рухнула під ним. Хотіла покликати сина, але її горло здавили сльози. Білі, зі смаком айви і ванілі сльози.

Коли на баржу прибіг Теодор-Фостен, то побачив на містку два тіла, отця і неньки, сплетені клубком, ніби в мовчазній і запеклій сутичці, та залиті з голови до ніг молоком. Він роздівняв ці два неймовірно важкі тіла, а потім поклав одне біля одного. "Мамо, – сказав він нарешті, – підіймайся. Годі вже лежати, як батько". Віталія послухалася сина і дала йому забрати тіло до каюти, де син поклав його на койку. Сама теж нарешті прийшла до каюти і на якусь часину закрилася там, щоб обрядити небіжчика. Обмила його молоком і своїми слізьми, потім одягла, схрестила на грудях руки, запалила довкола койки чотири свічки і покликала сина.

Вступивши до приміщення, де матір позапинала вікна, Теодор-Фостен був вражений солодкавим, аж нудотним, запахом, що панував у сутінках. У затхлому повітрі відчувався міцний дух прокислої айви і ванілі. Цей запах неабияк схвилював Теодора-Фостена, його присмак хлопець відчував навіть на своїй шкірі і в роті. І цей незнаний та водночас такий

знайомий присмак лякав його і чарував, здіймаючи в ньому цілий рій темних бажань. Він хотів покликати матір, але похлинувся від напливу молочної слини, яка зненацька наповнила йому рот. Віталія сиділа біля койки, рівно випроставшись на стільці, склавши руки на тісно зсунутих колінах. Груди її майже не здіймалися, і про дихання свідчило хрипке й уривчасте, якесь химерне шекеряння. Лице її у хисткому свіччиному світлі виступало з темряви вряди-годи і не все, а окремими, нерівно освітленими частинами. Це розбите на фрагменти лице здавалося йому створеним не з плоті та шкіри, а зробленим, як у дитячому конструкторі, з розрізаного та склеєного паперу, і нагадало Теодору-Фостену паперових птахів, яких він майстрував у дитинстві й потім запускав над водою. Але цей птах-профіль не міг ні літати, ні падати і був безбарвний; він спочивав, геть нерухомий, ніби його тут зовсім не було.

Нарешті він підійшов до койки і нахилився до батька, щоб поцілувати його в чоло, але його зупинили ще не закриті очі покійника. Ніколи досі батьків погляд так не нагадував погляд коней, – відблиск полум'я глибоко тонує у бурштиново-брунатних райдужних оболонках очей, проте не відбивався там, не іскрився. Світло-копалина, шарувата вода, попільний, застиглий вітер. І у цьому тонкому промінці погляду вбачалося йому в безмежно далекій перспективі щось незриме і загадкове. Може це там, у цьому прихистку сумирності, тиші і забуття, перебувала обитель Бога? Теодор-Фостен тричі поцілував батькове обличчя, у повіки і в губи, а потім ще чотири рази притулився губами до його плечей і до рук. Відтак він улякнув біля матері і, уткнувшись в її коліна, тихо заплакав у згортках спідниці.

Починаючи від цього дня, Теодор-Фостен зайняв батькове місце за баржевим штурвалом, а Віталія заступила сина при конях. Але годував та глядів коней тільки він, і в їхніх очах йому все ввижався батьковий погляд.

Йому саме виповнилося п'ятнадцять років, і він уже взяв на себе обов'язки хазяїна на борту *На Милість Божу*, важкої шаланди з трюмами, повними вугілля, що снувала безперервно го́рлічці Еско. Але це судно належало не лише йому – тут жив і батько. Воно було навіть другим батьковим ділом – величезним посмертним тілом із боками, наповненими чорними конкреціями, добутими з надр землі, а також осадами тисячолітніх сновидінь. І ці брили сновидінь він постачав для опалювання земним людям, цим дивацьким самітникам, зачиненим десь там у своїх кам'яницях.

Він ще не міг бути хазяїном, він був тільки лоцманом, що дбав про безперервне бечування цього тепер фантастичного тіла, на поверхні води, на рівні неба, у серцевині землі, – віддане на милість грізного Бога.

Так минали дні, місяці, роки. Одного вечора за обідом Віталія сказала синові, сидячи до нього у профіль: "Ти ще ніколи не думав узяти жінку? Пора тобі одружитися, надбати дітей. Я вже стара, і скоро буду ні до чого нездатна". Син промовчав, але матері були добре відомі його думки. З певного часу вона помітила, як у ньому оселилася нова тривога, і чула, як він шепче уві сні жіноче ім'я.

Цю жінку мати знала, з одинадцяти дівчат-перевізниць *Сент-Андре* вона була найстарша. Їй мало вийти сімнадцять; вона була білява і в усі пори року зовсім бліда, тендітна і гнучка, немов поросла в берегах троща, але відзначалася працьовитістю і добре знала своє ремесло. Казали, що вона мрійниця і навіть схильна, на противагу сестрам, до меланхолії, зате на вдачу куди лагідніша й мовчазніша за них. Ось чому, безперечно, ця дівчина припала до мислі її синові. І Віталія не сумнівалася, що почуття його не залишилося без відповіді.

Однаке вона не здогадувалася, яке велике місце посіло це почуття в самотньому надто довгий час ерці її сина. випадково зустрічаючись на шлюзах і в різних місцях перевозу, Теодор-Фостен звернув увагу на молодшу дівчину, потім захопився нею і нарешті закохався в неї до нестями, до болю. Її образ так глибоко закарбувався в ньому, що хлопець носив його всередині свого погляду і тепер не міг розплющити чи заплющити очі, щоб не побачити його з усією ясністю навіть уночі. Цей образ зжився з його плоттю і щоночі палав на його шкірі, і все його тіло знемагало від нестримного бажання. І тепер він, знаходячись при конях, силкувався проникнути в загадку їхніх очей, тицяючись своєю зболеною від кохання головою в їхні гарячі, налиті лункою кров'ю шиї.

"Бачиш, – озвалася Віталія по довгій паузі, – мені відомо, кого б ти хотів мати за жінку. Вона й мені дуже подобається, і я б з радістю прийняла таку невістку. Чому ж ти вагаєшся посвататися?" Теодор-Фостен так міцно стиснув у кулаці шклянку, що вона лопнула і поранила йому долоню. Побачивши, як на дерев'яний стіл капає кров, мати підвелася і

підійшла до сина. "Ти порізався, треба перев'язати руку", – сказала вона, але він лагідно відсторонив її. "Облиш, – озвався він, – це дрібниця. У мене до тебе тільки одне прохання: не вимовляти імени цієї жінки, доки вона не стане моєю". Ця виголошена ним заборона здивувала його самого, але Віталія одразу на неї пристала. "Гаразд, – сказала вона, – я не називатиму її, доки вона не стане нашою".

Теодор-Фостен посватався через кілька тижнів, коли його баржа йшла за течією, а назустріч піднімався річкою *Сент-Андре*. Помітивши здалеку цю баржу, він облишив кермо, кинувся в каюту, швидко надів на себе святкову сорочку, перехрестився сім разів, перш ніж відчинити двері, і став чекати, коли *Сент-Андре* черкне бортом його судно. Як тільки баржі порівнялися, він перемахнув через борт на місток *Сент-Андре* і пішов прямо до батька Орфлама, той стояв за кермом, а його коротка чорна люлька стирчала з рота, немов качиний дзьоб. "Нікола Орфлам, – сказав Теодор-Фостен без усякого вступу, – я прийшов просити у вас руки вашої доньки". – "Якої? – спитав старий, мружачи очі, – у мене їх одинадцятєро!" – "Вашої старшої дочки", – відповів хлопець. Старий на мить нібито задумався, а потім обмежився зауваженням: "Справедливо. Починати треба спочатку". І запихкав своєю люлькою, так ніби нічого не сталося. "Ну то як? – стурбувався Теодор-Фостен. – Ви згодні?" – "Мені її дуже бракуватиме, вона в мене первістка, – зітхнув батечко Орфлам після короткого роздуму. – Серед моїх дочок вона найбільша дикунка і мрійниця, зате і душа в неї найніжніша. Атож, її мені бракуватиме..." *Сент-Андре* і досі плив по воді з бузковими і срібними

іскрами, що спалахували під березневим сонцем, повільно віддаляючись від *На Милість Божу*, який ішов своїм протилежним курсом. "Ви так і не відповіли", – зауважив Теодор-Фостен, стоячи стовпом за три кроки від Нікола Орфлама. "Відповідати треба не мені, – озвався старий. – Звертайся по відповідь до неї".

Вона була тут. Він не чув, як вона підійшла. Помітив її, коли озирнувся назад. Вигляд у неї був ще відсутніший, ніж завжди, хоча вона не спускала з нього спокійного погляду. Він похнюпився, не знаючи, що сказати, прикипівши очима до сліпучої білоти своєї власної сорочки. Не знав, що робити з беспорядними, опущеними п'ястуками своїх обважнілих рук. Вони жалюгідно звисали в повітрі, як забита птиця, почеплена на гаку в різників, так що він майже вжахнувся. Очі його нипали по підлозі містка. Тут затрималися на ногах молодого дівчини. Вони були босі, обсіпані вугільним пилом, і під світлом яскріли фальшивим муаром лілової чорноти. І перед цими тонкими, іскристими ногами його охопила сильна жага. Він стиснув кулаки, а погляд пустив блукати вздовж темної сукні, підперезаної фартушком у маленькі клітинки, що розбивали дівочий живіт на якийсь запаморочливий лабіринт. Так його погляд піднявся аж до плечей, і тут його очі нарешті спинилися, нездатні глянути на її обличчя. "Допоможіть мені", – нарешті прошепотів він майже благальним тоном. "Я тут", – відповіла вона просто. Тоді він підняв голову і наважився подивитись їй у вічі. Але й цього разу не знайшов потрібних слів; повільно підняв до її личка свої крижані руки і торкнувся волосся. Вона всміхнулася йому так

ніжно, що він сторопів. Батько, все ще стоячи плечима до них, раптом гукнув: "Щось не чути твого освідчення! Тобі що, заціпило, бісів сину? Як вона тобі відповість, якщо ти мовчиш, голова ти капуста?" – "Я можу йому відповісти, – сказала дівчина. – І моя відповідь – так". Це "так" гримнуло в замороченій голові Теодора-Фостена лункіше за гудіння дзвонів в урочисте дзвоніння. Він схопив її руки і міцно стиснув у своїх. "А твоє судно, шелихвосте, – кинув Нікола Орфлам, – бач, як воно тікає по річці без хазяїна на борту!" Теодор-Фостен обернувся до нього і гукнув: "Нехай, але хазяїн, який зараз вернеться на нього, – найщасливіша людина на цій землі!" І навіть не попрощавшись, він скочив з борту на берег і помчав щодуху до покинутої баржі. Віталія, побачивши, як біжить з розпашілим обличчям і блискучими очима її син, спитала його зі сміхом: "Ну що, вже можна назвати ім'я твоєї коханої?" – "Тепер говори його і кричи!" – відповів Теодор-Фостен задиханим голосом.

3

Весілля зіграли в середині червня. Церемонія була проста, відбувалася вона в шиночку на березі Еско, вгору за течією від Камбре. Ноемі була в білій, слонової кості сукні, обшитій гіпюром на комірці і на зап'ястках, а за пояс вона заткнула тюлеву троянду з серцевиною із срібних перл. У руках дівчина тримала великий букет з одинадцяти пухівок, нарваних сестрами для неї. Теодор-Фостен перев'язав хвіст свого чуба стрічками з білої марлі і оздобив щоглу своєї баржі, як майське дерево. Опівдні задощило,

але дощ не прогнав сонця. Сонце горіло в тонких блискучих краплях кольору розтопленого бурштину. Нікола Орфлам підняв свою шклянку за здоров'я молодят і гукнув весело: "Сонце і дощ? Хіба не диявол одружується з моєю дочкою?"

Цього дня Ноемі поміняла прізвище Орфлам на прізвище Пенъель і розлучилася з отцем-ненькою, з десятима сестрами і своїм дитинством, ставши за дружину Теодорові-Фостену. На серці їй стало легко, напрочуд легко, хоча таємно її все ще в'ялила туга. Щоб кохала того, кого обрала за мужа, вона сказати не могла. Знала тільки, що розлука з цим чоловіком довела б її до божевілля.

Віталія, коли дивилась, як її невістка сидить поряд із сином, відчувала таємне щастя, змішане з подивом і вдячністю. Нарешті у неї з'явилася дочка, якої вона ніколи не мала, і ця дівчина, думала вона, надто чиста, щоб її вразило те прокляття, від якого так жорстоко постраждала вона сама, привівши стількох мертвонароджених синів. Хоча, треба визнати, уперше її пройняв страшний холод удовиної самоти, і вона тремтіла від думки, що віднині її відлучено від безумної пори любови. Вона думала про ці колишні ночі, такі живі в її пам'яті і ще палкі в плоті, коли її тіло, накрите чоловіковим тілом, біліло у простирадлах, наче ціла молочна ванна зі смаком айви і ванілі.

Теодор-Фостен, він ні про що не думав. Він тулився всім тілом до Ноемі, намагаючись іти однохіддю з її серцем, ледь помітне биття якого відчував біля себе. Він слухав, як крізь гомін голосів, сміху і співів гостей, у вечоровій тепліні долітав з берегів Еско різкий пересвист чорношиїх гагар і з дивними переливами ухкання зоряних бугаїв. І тут уперше

він відчув, наскільки батькова німота вразила його серце і перетворила його власний голос на скаргу з дрожем такої чуткої мовчанки. Він помислив про ті колишні дні, коли ходив з кіньми берегом, бечуючи судно, під поглядом батька, який ніколи не озивався до нього, і його тіло, ще мить тому сповнене жагою, несамохіль затремтіло, чуючи далекий щебет птахів, що гніздилися в березі, так ніби крізь них подав голос про себе відсутній батько. Він рвучко схопив руку Ноемі і стиснув її так міцно, що майже завдав їй болю. Вона потупила очі, але коли звела голову, обличчя її освітлювала довірлива і погідна усмішка. І він вмить забув про свої муки, і до нього повернулися разом чоловіча сила і дитинна радість.

Напровесні наступного року Ноемі привела сина. Його назвали Оноре-Фірмен, і він залюбки оселився на борту *На Милість Божу*. Це було спокійне і веселе хлоп'ятко, не гнівливе, не журливе. Воно завжди раділо і тішилося; співати навчилося раніше, ніж говорити, і танцювати раніше, ніж ходити. Хлопчик жив таким кипучим життям, що кожен, хто проводив дні біля нього, відчував себе так, ніби всі обіцянки щастя щовечора збувалися. Потім знайшлася дівчинка, яку назвали Ерміні-Вікторією. Вона мала лагідну материну вдачу, та й у всьому нагадувала матір, але брат умів її розважати у гризотах і страхах. Обоє кохалися в казках, які ввечері на сон грядущий розповідала їм Віталія. Наприклад, про те, як Жан-Ведмежа, син Гей-Гейлона, виводив лісом трьох царевих дочок, полонянок грізного Батечка Біду, і як Жан Юло, на прізвисько Бабак, відкрив у земних надрах гарячий камінь, і як поневірялася красуня Емергерт у полоні жорстокого Фінаерта, а ще про тисячу і одну пригоду Тиля

Уленшпігеля та його друзяк-голодранців... Коли Віталія розповідала ці казки, де діяли феї, людоїди, чорти і велетні, духи вод і лісів, двоє дітей дивилися в обличчя своєї бабусі, яка сиділа на краю ліжка, і аж кутилися від зловісних відблисків крейдяної білоти на їхньому ложі. Та й сама їхня бабуся здавалася наділеною дивною і грізною силою – адже ця стара безсмертна жінка припливла з гирла Еско.

Іноді діти чули розповіді про те, як рибалки гинули в чистому морі під час пожежі на кораблях або витягали у своїх неводах казкових риб, які співали жіночими голосами, і як потопельники поверталися з морського дна, щоб одвідати живих, приносячи праведникам сонячні перли і багато місячних і зоряних перснів, а злостивцям насилаючи причину. Всі ці історії довго ще оживали в їхніх снах, у вирі безумних образів, і світ при їхньому пробудженні здавався таким загадковим, захоплюючи їх і водночас лякаючи своєю таємницею. Ерміні-Вікторія раділа, що вона прісноводна дитина і не живе серед цих похмурих земних людей, які завжди борюкаються з якимсь демоном або з жорстоким і заздрісним велетнем, так само як і серед інших людей, ще дикіших, побережан. Найбільше її вразили дві історії: історії про те, як великий Гальвін їде на коні, виспівуючи своїм гарним голосом, через ліс, залитий місячним сяйвом, а на гіллях дерев гойдаються підвішені за довге волосся тендітні тіла незайманиць, і про те, як юний Кінкамор ганяє по світу та по інших світах, щоб нарешті втекти від смерті, а смерть наступає йому на п'яти, використовуючи у цій гонитві тисячі черевиків. От дівчинка й надумала більше не рости. "Так, – сказала собі вона, – я ходитиму завжди непомітна. Залишуся маленькою,

навіть ще подрібнішаю. Зроблюсь такою крихітною і скромненькою, що навіть смерть ніколи не зуміє мене знайти, хоч скільки б черевиків вона вдягала, ганяючись за мною. І жоден лихий жених більше не зможе мене розшукати. До того ж, я нікуди не рипатимусь. Ніколи не покину баржі. Куди там смерті мене піймати, якщо саме життя про моє існування не здогадується!" І вона замкнулася у своєму дитинстві, мов у якійсь вічній і незримій черепашці.

Оноре-Фірмен, навпаки, палав бажанням покинути підмостки цього плавучого театру, де нічого не відбувалося, і рушити об'їжджати світ і краяти моря. Йому хотілося відкрити всі ці міста, зведені у небі й на камені, людні вулиці, проїхати цими лісами, що аж роїлися хижими звірами і лютими людоїдами, яких він не боявся. Надто повільна течія цих каналів і річок серед рівнини навіювала йому нудьгу; він мріяв плавати на величезних кораблях, трюми яких набиті не чорним вугіллям, а прянощами, фруктами, пломінками тканинами, зброєю і золотом – а крім того, ще й невольниками. Уявляв, як він входить у гавані, галасливі від крику людей, гудків і птахів, у сяйві вечірньої заграви. І, подібно до Жана Дзвонаря, ладен був закласти чортові душу, аби побачити, як його бажання вибухнуть святковою реальністю.

4

Проте душі дітей, жадібних до пригод, зманює не тільки біс; люди самі вчинили шабаш на честь безликих і безіменних, зате ротатих і череватих богів. Черева цих богів були порожні і в їхніх утробах

зненацька гуркотом барабанів і сигналами горнів залунали голодні зойки. Отак Теодора-Фостена закликали покинути його надто мирний корабель, щоб потрапити на трапезу, вряжену імператорами. Раніше, по досягненні призовного віку, йому випав неймовірний шанс витягти щасливий жереб. Але він, бідолаха, навіть не зрозумів подарунку цієї ласки долі, бо тоді переживав інше щастя. Він сказав собі, що його зберегла сила кохання. І безцеремонно і безпечно упивався чарами цього кохання. Зненацька з цим шансом, шансом, як думав він, вічним, було покінчено – і не тому, що його кохання втратило силу, а, навпаки, тому, що колесо лотереї працювало з переважанням, без розбору вказуючи на призованих і забутих, на закоханих і тих, хто не кохав, на щасливчиків і бідолах.

І от він рушив на війну, навіть не діждавшись появи третьої дитини, а головне, до пуття не збагнувши, як поводитися в цих яскраво-червоних штанах та в кепі з помпоном, в які так неждано-негадано і без вороття його обрядили.

Другого дня після його відходу Ноемі злягла. Віталія сподівалася, що невістка розродиться в найближчі дні, як не години, бо вже пора. Але ні години, ні дні ніяк не приносили звільнення молодій жінці. І навіть тижні минули, але нічого не відбувалося. Ноемі незворушно лежала, така млява під вагою свого величезного живота. Цілий день і цілу ніч чувся її плач, але зовсім безслізний; проходячи повз неї, ближні чули тільки кволий і безугавний шум якоїсь внутрішньої течії. Її живіт здавався надутим повітрям і видавав порожнистий гул якогось залізного чану, де шульпотіли краплі води.

Оноре-Фірмен пнувся зі шкури, намагаючись

заступити відсутнього батька. Він одразу зумів, у свої тринадцять років, показати себе людиною надійною і діловитою. Що ж до Віталії і Ерміні-Вікторії, то вони теж, кожна по-своєму, але трималися, забуваючи про свій вік. Одна гартувала своє тіло, привчаючи його до терплячості і витривалості, а друга облишила свою гру в дитинство. Отож, *На Милість Богу* бечувала, як раніше, поки десь там, на далеких землях, бився на фронті батько, а в сутінках каюти, на воді, уперто втримуючи у своєму тілі ще ненароджене дитятко, лежала мати.

Теодор-Фостен довго йшов, нав'ючений усією польовою викладкою і рушницею з багнетом, яка поранила йому плече і товкла по крижах. Так довго, що жижки у нього тремтіли; йому здавалося, на коротких перепочинках на етапах, що шкіра на литках та стегнах палає вогнем і що коліна стали м'якими і пористими. Він ходив по землі так, як ніколи ще не ходив, уперше відкриваючи для себе міста, поля, мости і ліси з якимсь незвичним подивом, змішаним зі страхом. Стояло красне літо, понад шляхами хвилювалися достиглі хліби, і пагорби на краю лук були всіяні пишними, барвистими квітами; від землі йшов гарний дух, його комбраття співали задержувати, смішні пісні, але на душі було так важко, що Теодор-Фостен не міг ні сміятися, ні співати, ані навіть говорити. Йому здавалося, що він тягне чиєсь позичене тіло, а його ім'я на перекличці лунало так фальшиво, аж він ніколи його не впізнавав. Він думав про рідню і найчастіше про те, що жінка, мабуть, уже розродилася. Звичайно, у них син, бо останнім часом від Ноємі знову почало пахнути плющем та корою, як тоді, коли вона ждала Оцоре-

Фірмена; коли вона носила Ермені-Вікторію, її шкіра духмяніла житом і медом. Другого сина він назве ім'ям свого батька, адже це дитина зустрічі після розлуки й відновлення.

Найбільше він страждав уночі, розучившись у ці роки спати один. Тіло Ноємі не переставало тривожити його сни, воно виростало, ворочалося, спліталася з ним, дихало йому в лице, прослизало в його руки, але він ніяк не міг його обняти. І прокидався він, мокрий від поту, розгублений, серед сотень незнайомих людей, що лежали навколо нього і теж крутилися, і зойкали уві сні.

Минуло два тижні, як він пішов з дому, а його вже лякала тривалість розлуки, і виникало побоювання, як би його тіло від самоти не стало таким, як тіло його матері після батькової смерті, стужавівши та ствердівши, мов камінь. Проте війна посувалася наперед, і ворог підступив так близько, що скоро Теодор-Фостен позбувся цих думок і туги, заживши іншими помислами. А втім, ці думки, день по дню, поступово злилися в одну думку, міцну і гостру, мов лезо криці, на яке він наражався кожному мить. Страх смерті, його власної смерті, вселився в нього, забуваючи йому памороки, мрії, бажання. Ворог був тут, усе тісніше стискаючи своє кільце довкола табору. Навколишні селяни уже повтікали, покинувши свої ферми і поля, щоб захитися у лісові хащі, везучи на своїх хистких візках убогі меблі, начиння, клунки білизни, і вкупі з цією заваллю брело урозпаш і старе, і мале. Одначе він тікати не міг, він опинився у серці битви і цілі дні жив у постійній тривозі, більше не відрізняючи дня від ночі; а вогонь, кров і крики, які не переставали лунати з усіх куточків усе тіснішого обрію, замкнули простір, час, небо і зем-

лю у величезну пастку. Сильні грози, такі часті після серпневої спеки, заходили увечері зі своїми сліпучими зірницями і жовтогарячими пасмугами, мішаючи торохнечу дощу з лопотом кулеметів, а удари блискавки – з ревом гармат. Розгром досягав тоді свого апогею, валячи в хаосі людей, коней, дерева і все, що траплялося на поверхні.

На перекличці власне прізвище лунало для Теодор-Фостена вже не порожнім звуком, а страшним сигналом небезпеки, оголошенням смертного вироку. І відповідав він, навіть не задумуючись, одним духом. Щоб, не дай Боже, його імені не повторили двічі і щоб його не позначила сама смерть. Та цього разу його викликали вдруте: "Пеньєлю!" Він прибіг, готовий на все, аби тільки урвати цей нестерпний крик. "Пеньєлю, – повторив голос, – твоя черга. Наряд на доставку води. Бери ось боклаг і викручуйся як знаєш. Але вертайся з повними флягами". Теодор-Фостен прив'язав гірлянду боклаг до свого паса і рушив, брязкаючи залізччям, шукати якусь нечисту воду. Куди йти, він не знав. Навколо кипів бій, криниці були повні багна і трупів, а річка текла за ворожою лінією. Довго плазував навмання між тілами убитих, довкола нього раз у раз свистіли кулі, але жодна не зачепила його. Це тривало так довго, що він утратив відчуття часу. Потім на бойовищі запала нараз якась фантастична тиша. Він спинився, тамуючи дух, щоб краще вслухатися в диво цієї тиші. Проте майже всюди здіймалися хрипи і зойки, і він навіть чув ридання. Але цей гомін скарги і страждання численних конаючих солдатів тільки підкреслював тишу.

Від відчуття, що він цілий і здоровий, навіть без

подряпини, та ще й один серед сотень убитих і поранених, його зненацька затопило подивом і щастям, таким великим, таким диким, що він засміявся, засміявся безтямним сміхом. Зупинитися уже не міг. Він перекинувся горілиць і почав корчитися своїм змореним тілом у заводах скаженого сміху. Він сміявся у високе серпневе небо, що висявало над ним, п'яний від запаху переораної снарядами і залитої кров'ю людей і коней землі. Сміх його заглушав крики і ридання тих, хто конав.

Може, це його сміх вертається отак галопом від річки, мов луна? Мабуть, він везе верхи йому води, цей сміх. Тупіт галопу чимраз наближається, його супроводжує інший, більш розмірений, шум, якийсь короткий свист, і цей свист щоразу уривається м'яким приглушеним звуком. Усе це триває недовго – недовго, як його сміх.

Йому видно, як над ним з'являється блискучий від поту живіт сірого в яблуках коня і чиєсь тіло, таке гнучке, звисле на боці коня. А ще видно, яким точним і граційним махом підносить руку. Рука здається йому незвичайною: така довга вона і вигнута. Як ця рука розтинає повітря і як від цього руху молодіє і світиться гарне лице вершника! Теодор-Фостен, ще досі не пересміявшись, помічає все це в одну мить. Навіть зауважує, що вершник всміхається невиразною, трохи відсутньою усмішкою, як замріяний підліток, і що ця усмішка піднімає вгору кінчики його білявого вуса. А ще помічає, що кінь обернув голову до нього і нависнув своїм величезним булькатим оком, схожим на кулю, перекочану в пустці відсутнього погляду. Над своєю головою Теодор-Фостен чує свист, майже одразу урваний

м'яким приглушеним звуком. Кінь і верхівець уже зникли. А втім, зникло все, навіть небо, раптово залляте хвилею крови.

Сміх Теодора-Фостена раптово урвався, небесна повінь залила кров'ю йому очі і рота. Він відчув, як до рота підступає йому якийсь слово, але воно одразу і втонуло там; це було ім'я його батька, ім'я, яке йому хотілося гукнути Ноємі, щоб вона назвала ним їхнього сина. Вершник і далі гнав коня вперед, легко танцюючи у сідлі і невтомно роблячи свої широкі, зі свистом махи.

Так закінчилася для солдата Пеньєля війна. Тривала вона менше місяця. Але тепер оселилася у самому тілі своєї жертви, де перебувала цілий рік. Теодор-Фостен пролежав прикутий до залізного ліжка у глибині палати, і, коли нарешті підвівся, йому довелося знов учитися ходити. В ньому змінилося все, надто голос. Голос утратив свій поважний тембр, свої такі ніжні переливи. Теодор-Фостен говорив тепер крикливим, уривчастим голосом, з нерівними, надто підкресленими інтонаціями. Говорив через силу, завжди підшукуючи слова, і мова його виходила незграбна і майже безладна. Говорив дуже різко, жбурляючи уламки фраз на голову співрозмовникам, ніби жменю камінців. Але найстрашнішим був його сміх; цей лихий сміх розбирав його щодня по сім разів, так що все його тіло починало тіпатися. Це нагадувала більше скрегіт ржавого шківу, ніж сміх, і за кожного нападу риси його обличчя спотворювалися зморшками й гримасами. Проте все його обличчя, навіть при спочинку, було геть знівечене. Улан ударом шаблі розсадив йому половину черепа, і величезний рубець розтинав по

діагоналі його шкіру від чолопка голови до підборіддя, ділячи обличчя на дві нерівні частини. Ця рана утворила на тімені його голови химерну тонзуру, де за кожного нападу сміху надималася і трепетала, наче грудка м'якого воску, надто ніжна шкіра.

Він був обмилуваний і навіть нагороджений. Його відпустили додому. Літо було в розпалі. Він повертався тими польовими путівцями, які переміряв раніше. Поля були занехаяні, мости висаджені, села спалені, міста захоплені, люди стали недовірливими, похмурими і прибитими від поразки.

Повертався він сам-один: від усіх його призованих товаришів не зосталося нікого, більшість їх загинула, інші давно вже повернулися до своїх домів. Він повертався один, та ще й з запізненням. Але не радів, не рвався рушити у зворотну дорогу. Йому було байдуже. На його запізнення ради не було. Віднині він завжди буде пізній подорожній.

5

Вернувшись, він навіть не привітався до своїх. А вони його не впізнали. Узрівши його, вони несамохіть пригорнулися одне до одного, не пустивши пари з уст, охоплені страхом перед цим чоловіком із конвульсивними жестами, з розполовиненим і грубо зашитим обличчям. Віталія стояла між двома дітьми, і вся трійця мовчки торопіла на цього незнайомця, якого вони так виглядали. Ермені-Вікторія зайшлася раптовим плачем. Її батько вп'явся в неї злісним поглядом і гукнув, тупнувши ногою: "Ану цить, дурепо!" Оноре-Фірмен обняв сестру і

пригорнув до себе. Віталія нарешті підступила до сина, але не знала, що сказати. Тільки руки незграбно і благально простягала. Теодор відвернувся і спитав своїм крикливим голосом, вирубуючи слова: "Ноемі. Дитина. Де вони?" Віталія сахнулася, двоє дітей здригнулося, злякавшись не самого запитання, а цього моторошного гавкання. Оноре-Фірмен нарешті знайшов у собі силу відповісти і не відступити перед батьком: "Вона там, у каюті. Відтоді, як ти пішов, вона не піднімається". Потім по паузі додав: "Вона так і не злегчилася". Теодор-Фостен без зайвих розпитів рушив до каюти. Ноемі, витягнута нерухомо, лежала на койці. Все її тіло довкола розтягнутого живота страшенно схудло. Її вирячені і обведені великими ліловими синцями очі втуплювалися в стелю. Від неї не відгонило ніяким особливим запахом, відчувався ледь помітний дух селітри. Теодор-Фостен відчув, як кров бухнула йому в голову і як його всього пронизав гострий біль. Тоді на нього напав страшний сміх.

Ноемі повільно повернула голову туди, звідки чувся цей шум, і незворушно довго дивилася на того, хто сміявся, не виявляючи найменшої реакції. А втім, цю реакцію виявив радше її живіт, ніж обличчя. Скоро його охопили різкі перейми. Але живіт здавався якимсь чужорідним до решти тіла; він працював сам, тоді як її голова і тулуб зоставалися інертними, так ніби були надто слабкі, щоб брати участь у пологах.

Сам же Теодор-Фостен, який двічі приймав дітей у дружини, не ворухнувся, не прийшов їй на допомогу. Ця сцена його не обходила, надто близько чи надто далеко відбувалася вона від нього, щоб утрючатися, отожд, він стовбичив у кутку кімнати,

прикутий своїм сміхом і болем, від якого розколювалася його голова.

Після майже дворічного виношування дитя вийшло легко, попри вкрай слабкий стан здоров'я матері. Роди приймала Віталія. Її родопоміч була невелика, бо все відбувалося дуже швидко. Ось тільки з утроби Ноемі вийшла не дитина, а маленька соляна статуя. Новонародженого, усе ще згорнутого клубком, вкривала товста соляна оболонка. На те, що відбувалося, мати не звертала ніякої уваги; вона буцімто навіть не помітила свого звільнення. Шкіра довго розтягненого живота опала з шумом сухої тканини. Породілля не пустила ні крові, ні навколплідних вод.

Віталія тримала, нічого не тямлячи, у своїх руках дивацьку штуку людської форми. Вона глянула на шаплик з чистою водою і на білизну, наготовану одягати і пеленати дитину, – кумедія, та й годі! Проте вона почала тихенько колисати геть залякле, кристалізоване тільце і завела упівголоса колискову, ту саму, яку колись так часто співала над мертворожденими синами. Теодор-Фостен нараз прочнувся зі свого остовпіння і вийшов з кутка. Наблизився до Віталії і вихопив з її рук дитину, потім потряс її у повітрі. Під світлом соляне тільце розцвіло всіма барвами веселки і стало на мить майже прозорим. Теодор-Фостен раптом гримнув своїм останнім народженцем об підлогу. Дитина-статуя розбилася точно на сім шматочків соляних кристалів. Віталія й далі тягла свою колискову для мертвих дітей, сидячи на краю койки Ноемі, але це був тільки ледь чутний шепіт. "Ось бачиш, – знов закричав Теодор-Фостен, рвучко обернувшись до неї, – я

хотів дати йому батькове ім'я. Але батько хоче залишатися з мертвими, залишатися там, у забутті, він не побажав позичати своє ім'я живим. І він учинив правильно, мій батько!"

Віталія, здавалося, його не чула, і він, кинувшись до неї, почав термосити її за плечі. Потім знов підхопив, загорлавши прямо в обличчя: "Атож, він учинив правильно, мій батько! А ти знаєш, скажи, ти знаєш, чому він хоче зберігати своє ім'я в забутті і тиші? Так от, тому, що він, він знає. Він знає, що Бога немає. Ба навіть, ще гірше! Він знає, що Бог – німтур і злюка! Батько мертвий, геть мертвий, і його ім'я теж мертво. Ось і треба його замовчувати, бо воно приносить лихо. Його ім'я відоме тільки смерті, ось чому вона взялася одразу його відновлювати. А потім, знаєш що? Божої благодаті нема. Є тільки гнів Господній. Гнів, та й годі!" Тут він упав до ніг своєї матері і, припавши головою до її колін, заридав у згортках її спідниці.

До Ноемі так і не вернулися ні розум, ні здоров'я. Вона лежала колодою на своїй постелі, байдужа до всіх і до самої себе. Віталія годувала її з ложки, як хвору тваринку, але вона нібито не потребувала ні харчу, ні дбання. Скоро на шкірі Ноемі повиступали химерні чорні, аж фіолетові, плями. Потім ці плями полопались і налилися світло-зеленою і густою рідиною. Вони не переставали вискакувати на її тілі, розпускатися квітками з жовтуватої плоті, осереддя яких, стаючи все глибшими, видавали гнилий і невиводний сморід. Хоча тримати довше хвору на борту баржі було безглуздо, Теодор-Фостен навідріз відмовлявся розлучатися з нею, щоб відвезти її до якогось земного притулку. Ця затятість, з якою він

прагнув утримувати свою жінку і прирікати всіх на отруйний сморід її тіла, де смерть порпалася відверто, не кваплячись завершити свою роботу, диктувалася не стільки бажанням сидіти біля тієї, яку він так любив, скільки нестримним сказом. Світ не що інше, як темна юдоль, де Бог з утіхою спостерігає за борсанням і стражданням людей, тож хай усі знають, яка вона, божа лихота, і яка вона, людська смердота.

Він перестав бути хазяїном *На Милість Божу*. Віднині він був поромником Господнього гніву і жорстокості.

Скоро почалися люті сутички між Оноре-Фірменом і його батьком, чиї примхи, бешкети і надто напади скаженого сміху терпіти було вже несила. Одного дня двоє чоловіків зчепилися. Оноре-Фірмен був, як на свій вік, незвичайної статури і сили, і в цьому переконався батько, якого він кинув на землю і прив'язав до грот-щогли. Потім зайшов до каюти, відсунув Віталію, яка доглядала хвору, закутав материне тіло у ковдру, взяв її на руки і покинув баржу.

Ніхто не знав, ні куди подався Оноре-Фірмен, ні що він зробив з тілом своєї матері. Він зник. Безперечно, він нарешті вирушив відкривати світ, де можна було розвернутися і зазнати більших пригод такому життєлюбові, як він.

Ерміні-Вікторія довго оплакувала відхід свого брата, але вона надто боялася земних людей, щоб наважитися податися на його розшуки. Її уява, виплекана лише на казках, розказаних бабусею, і на туманних чутках, зібраних на канальних берегах, нині вражена страшною метаморфозою, що спіткала її

батька за рік розлуки з родиною, так заморочила, що вона вже не могла відрізнити дійсності від найфантастичнішої мрії. У цьому світі, де милість Божа здатна назавтра обернутися лютим гнівом, де тіло молодої жінки починає гнити, наче старе падло, не встигнувши навіть померти, де батько з такою ніжною душею і приємним лагідним голосом зникає, щоб вернутися брутальним і крикливим незнайомцем, – усе могло статися, починаючи з найгіршого.

Проте в життя Пеньєлів вернувся якийсь спокій. Теодор-Фостен, після відходу його сина і зникнення Ноемі, виявляв менше агресивності, менше недовіри і люті. А втім, він не звертав ніякої уваги на двох жінок, які оточували його, і майже не озивався до них, хіба що перекидався якимсь словом, пов'язаним з роботою. Зате він часто розмовляв із самим собою. Принаймні, так здавалося, коли чули його монолог удень. Але насправді, говорячи з собою, він звертався до другого самого себе. Рубець, нарізаний зигзагом на його лиці, нібито свідчив про якусь, куди глибшу рану, що розрубала його істоту від краю до краю, і тепер його було двоє в одному. З одного боку – Теодор, а з другого – Фостен, між ними більше ніякої єдності, і ці дві половини вели безперервний діалог. А втім, цей діалог нікого не приводив ні до чого, бо він будувався на абсурді і суперечності; ось тільки постійно завершувався скаженим реготом, і цей регіт зводив нанівець усю суперечку. А ще сміх, здавалося, заявляв про якусь третю особу його самого.

6

Погідного весняного дня випала часина перепочинку після сніданку. З берегів долітали короткі пе-

ресвисти вівсянок в очеретах і щебет чижів, що гніздилися у вільшанику. В повітрі витав запах свіжої трави і розквітлих кущів. Теодор-Фостен, спираючись на одвірок каюти і натоптуючи свою люльку, милувався цією обновою зела і життя, яка ще раз охопила землю. Ермені-Вікторія, сидючи на березі біля коней, церувала простирало, розкладене на колінах. Нараз образ молодой дівчини хитнувся і впав у очі Теодора-Фостена, на мить засліпленого полум'ям, щойно запаленим у головці його люльки. Полум'я погасло, проте образ і далі стояв, танцював, палив йому обличчя і руки. Шалена жага заволодіти молодой дівчиною нараз охопила Теодора-Фостена. Він підвівся, спустився з баржі і пішов просто до Ермені-Вікторії, прикипівши до неї поглядом. Білота розкладеного круг неї простирала лягала майже блакитним відлиском на її личко і шию.

Наближення свого батька вона не чула, отожд, узрівши його просто перед собою, здригнулася. Він стояв, випростаний, і здавався більшим, ніж звичайно. Її вразив вліплений у неї погляд, напружений і пронизливий. Вона дивилася на нього, роззявивши рота, а піднята вгору рука тримала в повітрі нитку на кінці блискучої голки. Він кинув у траву люльку, потім, укланувши лицем до дочки, схопив її за плечі, закинув назад їй голову і поцілував. Їй хотілося крикнути, покликати Віталію, але якась сила, дужча за страх, стримала її та змусила навіть віддатися вже без опору бажанню свого батька. Він відкинув простирало так, щоб воно було над ними, і в його молочному затінку, який укритв їх на вогкій землі, він заволодів своєю дочкою. Що більше вона хотіла відборонитися від обіймів батька, то більше віддавалася йому з таємною радістю, яка лякала її і захоплювала.

Після відходу Теодора-Фостена вона ще довго лежала на траві, закутана в простирало. Відчувала, як у ній розверзлася якась дивна пустка, і ця пустка була їй напрочуд приємна – страх минув. Підняла її на ноги Віталія. Вийшовши з каюти після сієсти, вона побачила молоду дівчину, простягнуту на траві й загорнуту у вимазане землею і кров'ю простирало. Віталія кинулася до неї: "Ермені, серденько, що з тобою таке? Ти поранилася?" Дівчина підхопилася стрибком, мовбито чортик із коробки, глянула веселенько на бабусю і відпалила їй: "Ні. Я стала жінкою мого батька!" Вражена цією зухвалою заявою, Віталія на хвилю застигла як мурована. Відтак знов озвалася: "Годі-бо тобі! Що ти городиш? Що ти таке вигадала?.." – "Не твоє діло!" – відрізала дівчина і, сунувши клубком під пахву простирало, повернулася швиденько на баржу. "Нещасниця! Бідолашна нещасниця..." – тільки й ячала Віталія.

Від цього дня і справді Ермені-Вікторія вважала себе за жінку свого батька і щоночі займала місце у його ліжку. В одну з таких ночей вона зачала дитину і виношувала її з гордістю і радістю. Дівчина раптом відчула себе такою сильною – хіба не живе вона справжнім і повним життям? Наслідки свого співжиття з дочкою Теодор-Фостен сприйняв зовсім байдуже. Одна Віталія сполошилася; вона боялася кровозмісного плоду.

Народила Ерміні-Вікторія зимової ночі. Надворі мороз стояв, аж шкварчало, приморозило навіть небеса, що склилися величезною чорною шибкою, опушеною мішурою зірок. Пологи йшли так важко, що Віталія послала Теодора-Фостена до найближчого села по лікаря. Сама зосталася біля Ерміні-Вік-

торії, намагаючись заспокоїти неабияк перелякану бідолашну дівчину. Бо страх вернувся до неї і охопив з неймовірною силою. Цю дитину вона так радо й гордо носила, а як прийшла пора народжувати, Ерміні-Вікторія просто збожеволіла. І в своєму страхові і болю кликала матір, благала її прийти звільнити, втішити. Молила матір навіть помінятися з нею місцями, знов посісти узурповане нею місце. Вона позирала у вікно на іскристі зорі і затрималася на одній із них, їй ввижалося, ніби зірка і летить до неї, і цим летом тікає від ночі.

Дитина народилася перед поверненням батька. Вона виявилася такою великою, що розірвала шийку матки. Це був хлопчик; появившись, він закричав криком і борсався так сильно, що сам перервав пуповину. У нього була густа шевелюра чудового мідно-рудого відтінку, наїжачена щетиною. Це дитятко, подумала Віталія, занурюючи його у воду, створене на сто років життя. І воно має зажити своїм, як зажив Теодор-Фостен, життям, і хоча це заповідає негоди і зрадливості долі, але, цілком можливо, сказала вона собі, й великі радощі. Отак згадуючи, вона нараз пройнялася до новонародженого такою любов'ю, якої ніколи не відчувала навіть до власного сина. Вона милувалася на це дитятко: інші народжуються негарні, а це яке вже ловкеньке з пупка, яке чарівне, цяця, та й годі.

Коли врешті прийшов із лікарем Теодор-Фостен, сповита дитина лежала біля молодої матері. Породілля так зійшла кров'ю, що лежала без тями, і лікар давав мало надії на її одужання. І що більше втрачала вона крові, то більше ця кров чорніла – студена, блискучо-чорна. Таке враження, що ця ніч-

на кров усіяна зоряною порошею. Та ось породілля розплющила очі, але її погляд був звернений не до дитини. Вона сама була дитина, єдина дитина цієї землі. Погляд її був спрямований до вікна; до всіх цих дрібних зірочок, що світили високо в небі! Хіба не там були ті тисячі черевиків, які смерть стоптала і викинула, ганяючись за нею? Вона кволо всміхнулася; смерть узула гарні золочені черевички, справжні бальні черевички, щоб прийти і запросити її іти з нею. Вмирати не так уже й страшно. Її повіки склепилися, і, заплющуючи їх, вона нечутно шепнула: "А зараз... я станцюю боса..."

Теодор-Фостен узяв дитятко на руки з нехиттю, та тільки-но підніс це маленьке, так кумедно наїжачене тільце вгору, як розчулився, зачарований його вродою. І вперше за стільки років Теодор-Фостен усміхнувся.

Ерміні-Вікторія померла на світанні, так і не побачивши приведеної своєї дитини. Ніколи ще дочка не здавалася Теодору-Фостену такою гарною, як у цю годину; смерть не стерла її чудової усмішки, і зуби блищали ще яскравіше, ніж у ті ночі, коли її уста відкривалися під його поцілунками. Вона зустріла смерть, оповита тими самими казковими чарами, які перебрав її син, входячи у життя.

І ця її неймовірна й погідна краса пишала так, що кидала виклик жалобі. Ерміні-Вікторія нічим не нагадувала мертву, вона тільки відсипалася, бачачи в чудовому сні цей світ, ніч і зорі, води Еско та землю Фландрії.

Теодор-Фостен, із дитиною на руках, присів біля ніг Віталії, яка сиділа при узголів'ї Ерміні-Вікторії, і,

поклавши голову на її коліна, завмер, мовчки чуваючи над дивним сном маленької дочки, яку він зробив своєю дружиною.

7

Останній син Пенъеля був названий Віктором-Фландреном. Його густа непокірна чуприна відливала міддю, а чорні, аж сині, очі можна було легко відрізнити одне від одного завдяки яскравій золотій плямці, яка осявала барвами веселки половину його лівого ока. Ця плямка була такою іскрявою, що блищала навіть уночі й давала змогу хлопцю добре бачити як білого дня, так і в сутінках.

Теодор-Фостен вився коло свого сина, як в'ється цькований звір коло дому, де не знати що його там чекає: сподіваний притулок чи ще нова пастка. Не в змозі устояти перед чаром дитини, він не наважувався піддатися цьому пориву любови, утримуваний страхом ще раз приректи себе на муки. Всі ті, кого він любив, померли або зникли, окрім матері, яка була вже тільки тінню самої себе, і, до того ж, його любов до дітей завжди приносила їм нещастя. Війна зробила з нього якогось ірода, приреченого на страждання і розпач, кожна його спроба зближення зі своїми могла завдати тільки шкоди, йому здавалося, що удар уланської шаблі неодмінно ще на когось окошиться.

Але війна, вона могла знову спалахнути, нові імператори збиралися за кілька років покликати його сина у свої походи. Ця думка катувала Теодора-Фостена і не давала йому просвітку. Він усе міркував, як урятувати сина, щоб його ніколи не заголили в солдати.

І нарешті йому спав один страхітливий задум.

Вікторові-Фландрену саме вийшло п'ять рочків. Як тільки батько його покликав, хлопець вистрибом прибіг до нього. Обидва зійшли з баржі і рушили по кальній дорозі, що йшла повз льняне поле, усіяне зжатыми чорними стеблами. Дитина раділа цій прогулянці разом із батьком і пустувала навколо нього, безугавно лопочучи. Коли вони прийшли до великого валуна край шляху, Теодор-Фостен зупинився, прикуцьнув перед сином і, міцно стиснувши його руки у своїх, сказав так: "Синочку, мій маєточку, те, що я тобі зроблю, здасться страшним, і тобі дуже болітиме. Але я це зроблю ради тебе, щоб урятувати тебе від війни, від шалу імператорів і жорстокості уланів. Згодом ти зрозумієш і тоді, може, простиш мені". Хлопець слухав, нічого не тямлячи, свого батька, вперше наляканий страшним виразом його обличчя. Теодор-Фостен розтулив його руки, поклав на свої долоні округлі маленькі ручки свого сина і зненацька почав з плачем цілувати його пальці. Хлопчик не посмів ні забрати руки, ні поворухнути ними, він увесь напружився, щоб не заплакати й самому. Потім батько рвучко підхопився, потягнув Віктора-Фландрена до валуна, схопив його праву руку, стулив усі її пальці, окрім вказівця і пучака, які поклав на камінь, і тут, швидко діставши з кишені топірця, відітнув геть два пальці своєму синові.

Очманілий хлопчик спершу стояв стовпом перед валуном, ніби кулак його був припаяний до нього. Потім підскочив і з репетом кинувся навтьоки через поля. Теодор-Фостен не міг бігти за своїм сином. Пронизливий біль шибнув йому в голову, і на тому місці, де була його тонзура, надута шкіра раптом сильно забилася. Він упав на валун у нападі дикого сміху.

Повернувся Віктор-Фландрен лише ввечері, його привів селянин, знайшовши хлопця, зомлілого, на своєму полі. Його рани були припалені, а забинтовану руку він тримав біля грудей. Хлопець не хотів мовити ні слова, і селянин цілий день намагався допитатися, звідки він. Як тільки чоловік пішов, Віталія кинулася до малого, але і їй він не хотів розповідати нічого, і відштовхнув її, коли та зажадала подивитися поранену руку. Він тулив свою руку до серця і стояв нерухомо посеред кімнати з похнюпленою головою, з утупленими у землю очима. Віталія голосила, вона не розуміла, що сталося, і з зойком крутилася по кімнаті, натикаючись на всі меблі.

Теодор-Фостен стояв під стіною лицем до свого сина і теж, як той, мовчав, опустивши руки вздовж тіла. На голові була пов'язка. Віталія зрештою обернулася до нього, щоб попросити його розпитати дитину, але, звівши очі на свого сина, передумала. Нараз до неї дійшло. Все й так зрозуміло. Вона відчула, як її очі поймає сіра мла.

Від цього дня тиша і самота знов запанували на борту *Гнів Господній*, старій баржі, хазяїн якої вже ні про що не дбав. Від колишніх Пенъелів zostалися самі недогибки. Віталія все глибше занурювалася в ніч, яка заливала їй очі, і теперішність, стаючи майже невидимою, меркнула, сіклася клаптями, і тільки зринали якісь спогади про бозна-колишні дні. Щодня Віталія спускалася, забираючись усе далі, повільними водами Еско, аби там удалині влитися в безкрає сіре море. Вона знов опинялася на порожньому березі, де чорні спідниці її матері лопотіли на

холодному вітрі чекання. І щовечора, сидячи при ліжку свого онука, вона запрошувала дитину супроводжувати її в закрутах своєї пам'яті, населеної обличчями й славними казковими іменами. І дитина засинала у ніжних і шовковистих згортках пам'яті, подібної до нетечі, повної мулу і сонця. В дитячих снах завжди з'являлася жінка, водночас матір і сестра, й так гарно всміхалася, що не можна було не всміхнутися увісні у відповідь.

Ця усмішка й була єдиним даром, що діставався тепер Теодору-Фостену, який щоночі приходив оберігати сон. Відтявши два пальці своєму синові, він тим самим ударом безповоротно відтяв любов і довіру тамтого до нього. Весь день Віктор-Фландрен уникав погляду батька й ніколи не озивався до нього. Він корився його наказам і виконував загадану йому роботу мовчки, не здіймаючи очей на його обличчя. Та як тільки батько ішов геть або повертався до нього спиною, хлопець жер його лютим поглядом. Теодор-Фостен знав про цей погляд, хоча ніколи не умів його перехопити. Він щоразу відчував його на своєму тілі, ніби його били ззаду, і цей удар віддавався в голові різким болем невигойної рани. А втім, він завжди носив пов'язку на лобі.

Проте ніколи Теодор-Фостен не обертався до хлопця, щоб прогнати чи спинити – він дуже боявся, щоб у тому самому погляді його сина не з'явилося обличчя улана з білявим тонким вусом. Бо саме там, у безумних очах людей, повних ненависті й люті, і домує Бог. Тоді він починав сміятися гострим, конвульсивним сміхом, дитину цей сміх лякав, зате йому давав відчуття сили і радості.

А вночі, в солодкому сні, дитяче личко осявала чудесна усмішка, і Теодор-Фостен явно вловлював у

ній образи Ноемі, Оноре-Фірмена та Ерміні-Вікторії, а іноді навіть його батька. Так минали ночі, він сидів у затінку біля ліжка сплячого сина, стежив за тим, як повертається назад час, як минає забуття, і вряди-годи черкав пучкою своїх пальців його мідну чуприну і з трепетом пестив його личко.

Пеньєлям довелося врешті покинути *Гнів Господній*. А втім, баржа, як не сподобилася милості Божої, так і не пережила його гніву; вона збезлюдніла й ржавіла тепер, забута Богом і людьми.

Пеньєлі оселилися тоді в маленькому домку шлюзовика. Якщо з прісноводних людей вони вибули, то й до земних людей ще не пристали. Вони були побережани, без коріння на цьому береговому клаптику, де трималися невпевнено, гублячись від сидіння на одному місці, такому незвичному і негостинному для них. Вони були людьми краю води і землі, словом, маргіналами, і жили ніби на краю світу.

Саме біля шлюзових воріт цього року переходу на осілість Теодор-Фостен заподіяв собі смерть. Його тіло знайшли вранці, воно гойдалося в зеленкуватій воді, як порожня бочка, прибита до воріт шлюзу. Здавалося, він ліг отак упоперек води, бажаючи тримати ці ворота зачинені назавжди, зупинити тут, у нульовому пункті свого тіла, хід усіх барж, а то й хід усього світу.

Тіло знайшов Віктор-Фландрен. Він одразу побіг попередити про знахідку Віталію, яка ще спала. Зайшовши до її кімнати, він став перед койкою і, лагідно термосячи її за плече, сказав байдуже: "Бабусю, прокидайся. Батько втопився".

Коли принесли тіло її сина і поклали його на ліжку, Віталія, як колись уже при смерті мужа, попросила залишити її одну. Очі її більше нічого не бачили, зате руки бачили краще, ніж колись зір, і вона обрядила покійника, працюючи наосліп з неймовірною спритністю. Їй згадалися всі ті рухи, які вона робила сорок років тому, коли обмивала тіло сина-одинака. Все колишне, весь тягар років, скорбот, війни, інших пологів, це забулося – в пам'яті стояла та чудова ніч, коли дитятко кричало в її лоні, і те світання, коли з неї вийшов нарешті плід, втілення її любови, бажання, віри. Як воно кричало сім разів, і як дивно лунав його крик! Чи ж могла луна таких покликів умовкнути? Цього не могло бути, цього не буде, доки вона житиме. Бо вона і досі відчувала, як у ній, у закамарках її утроби та її серця, тріпоче відлуння цього життя, сплодженого нею, і це життя, дарма що минуло, знайде своє місце десь у вічності.

І сина вона не оплакувала, бо знала на тому порозі, куди вже ступила сама, що сльози і голосіння тільки сполошать і затримають мертвих у їхньому, і так уже важкому, переході до іншого світу. Їй уявлявся цей перехід схожим на той перехід, який робили баржі по каналах, пливучи від шлюзу до шлюзу; і мертвих треба бечувати так само, як судна, супроводжувати їх повільною ступою берегом, аби привести до того іншого місця, ще просторішого і невідомішого за море, де на них чекають.

Такою і застав Віктор-Фландрен свою бабусю, повернувшись до кімнати, – вона сиділа на ліжку, поклавши голову свого сина собі на коліна. Він здивувався, що стара жінка така спокійна і рішуча. Обличчя її було повернуте до відчиненого вікна, звідки долітали ніжні крики птахів, що вернулися з вирію.

Кімнату затоплювало свіже і світлисте повітря. Стиха хитаючи головою, Віталія усміхалася в пустку і тихим, майже радісним тоном наспівувала якусь пісню. Це була колискова для померлих дітей. У нього майнула думка, що нічого цього, мабуть, не відбувалося у дійсності, що його батько не помер по-справжньому, а просто лежить тут, на колінах своєї матері. І він покликав, вперше за багато років: "Тату!"

У нього було таке враження, що усмішка його бабусі відбивається на обличчі його батька, рот якого теж розтягнувся в подібній усмішці. І, ближче до ліжка, він побачив, як з-під повік померлого викотилися сім сльозин молочного кольору й завмерли на його лиці. "Тату", – промовив він ще раз. Але ні батько, ні Віталія, здавалося, не помічали його присутності. Тоді він послав до батькового обличчя руку, щоб утерти сльози, але тільки-но торкнувся цих семи сльозин, як вони покотилися і впали аж на підлогу, заскакавши зі скляним дзвоном.

Він зібрав їх у долоню. Це були маленькі перлинки білого перламутру, гладенькі і холодні на дотик, з ледь чутним запахом айви і ванілі.

Віктор-Фландрен був надто юний, а Віталія – надто стара, аби працювати на шлюзі. Отож, вони ще раз мусили перебиратися, віддалятися ще більше від води, відступати ще далі в землі.

Вони не тільки просувалися до землі – вони заглибилися в неї. Їх занесло аж до тих чорних містечок, до яких колись приходили здалеку, щоб узяти на борт своїх барж вугілля, видобуте з таємничих шарів ґрунту. Але тепер ці шари ґрунту відкрили їм свою таємницю, і виявилось, що це лише масна нора, темна й страшна.

Віктор-Фландрен уже вигнався і зміцнів, випереджаючи свій вік. Отож, попри свою скалічену руку, найнявся на роботу в копальні. Йому ще не виповнилося й дванадцяти років.

Почав він із просіювання, цілий день тягав вугілля, наповнюючи вагонетки. Потім став хлопцем-коногоном, ганяючи цілі дні, мов щур, у всі закапелки галерей з силою розгалужень, приносив, повзаючи у спадистих вузьких кишках, шматки дерева, знаряддя, продушні труби. Потім зробився відкатником, цілі дні вантажачи вугілля лопатою, штовхав, тягав, то повні, то порожні, безкінечні вагонетки. Відтак працював на бурінні, цілі дні риючи, кріплячи штрек, відвалюючи вугілля у вічному змаганні у надрах і ночі землі.

У цей час Віталія мешкала у комірчині, винайнятій на антресолях маленького будинку, поставленого перією з іншими незліченними оселями біля підніжжя териконів. Вона розводила птицю в садку, розташованому в затиллі будинку, і намагалася хоч абияк підсобляти Віктору-Фландрену.

Після смерти Теодора-Фостена вона не втратила ні усмішки, ні спокою. Віктор-Фландрен підозрював, що вона не спить і проводить білі ночі. Так воно й було, Віталія більше не спала, віднині вона зжилася з ніччю так, аж сама стала частиною ночі, тихої і ніжної, а відпочинок її полягав у тім, щоб курникати без угаву свою коліскову для померлих дітей.

Якось увечері, повернувшись з копальні, Віктор-Фландрен помітив, що усмішка його бабусі розцвіла на її обличчі ще ширше і ясніше, ніж звикле. Віталія сиділа за столом та оббирала картоплю. Він умоствився напроти неї і, взявши її руки, мовчки стиснув

у своїх. Хлопець завжди губився перед такою усмішкою – Віталія, здавалося, вся поринала в неї, майже розчинялася в ній. Озвалася першою вона. "Завтра, – промовила, – ти до шахти не підеш. Більше туди ніколи не повернешся. Ти повинен піти, покинути цей край. Іди геть, куди очі світять, але йди, так треба. Земля велика, і десь таки знайдеться куточок, де ти зумієш побудувати своє життя й щастя. Може, це зовсім близько, а, може, дуже далеко. Бачиш, ми – злидарі. Ту дещицю, яку я мала колись, я втратила. Дати тобі мені нема чого, окрім того маленького, що зостанеться від мене після моєї кончини, – тіні моєї усмішки. Візьми її, цю тінь, вона легесенька і тебе не обтяжить. Так я ніколи не покину тебе й залишуся твоєю найвірнішою любов'ю. І цю любов я даю тобі у спадок, вона куди більша, куди ширша від мене. У цій любові море, річки та канали, і багато людей, чоловіків і жінок, а також дітей. Сьогодні ввечері, щоб ти знав, вони всі тут. Я їх відчуваю тут, довкола себе".

Відтак вона замовкла, зненацька відвернена присутністю когось невидимого і захоплена своєю дивною усмішкою, так ніби нічого не сказала, ніби нічого не сталося.

Віктор-Фландрен хотів її затримати, розпитати, бо не зрозумів цих химерних слів, які вона сказала йому водночас таким ніжним і стриманим тоном – з прощальним виглядом, але відчув нездоланну сонноту і важко схилився на стіл, поклавши голову на картопляні лушпайки й досі тримаючи у своїх руках бабусині руки. Коли пробуркався, він був сам-один. На місці, де сиділа Віталія, трепетав легенький блищик, немовби туманець, позолочений вранішнім сонцем. Тільки-но він устав зі стільця і погукав ба-

бусю, блищик ковзнув на підлогу і, обійшовши колом кімнату, потонув у його тіні.

Віктор-Фландрен зробив так, як просила його Віталія. На шахту він не повернувся. Подався навмання, світ за очі. За скарб він собі взяв сім сльозинок батька і усмішку бабусі, яка надавала його тіні золотисто-жовтого кольору. На обличчі, в шкіру якого в'їлася вугільна пороша, сяяла золота плямка, що розцяцькувала блискітками його ліве око і за яку всюди, де він проходив, діставав прізвисько Сліпун.

НІЧ ДРУГА

НІЧ ЗЕМЛІ

II

НІЧ ЗЕМЛІ

У цю добу зимовими морозними ночами по полях ще нишпорили вовки і за поживою не боялися забрідати у села, вирізуючи як птицю, кіз і овець, так і ослів, корів або свиней. Ба більше, вони нерідко пожирали навіть собак і котів, а при нагоді охоче накидалися й на людей. Здавалося, вони особливо вподобали дітей і жінок, ніжніше м'ясо яких так гамувало їхній голод. А їхній голод був невситимий, з холодом їхня захланність зростала; голоднеча чи війна – ці слова були тоді у всіх на язиці, і їх вимовляли не без хизування.

Отож, деякі земні люди жили у тривозі, викликаній цією вовчою зухвалістю, і називали вовків так, як цього вимагали водночас їхній страх і їхній ворог, – вони називали їх Звір.

Цього багатоголового Звіра вони вважали виплодком Сатани, насланим на землю зганяти злість на бідняках. Дехто навіть стверджував, що він не що інше, як мстива душа чоловіка, проклятого за те, що осмілювався кинути виклик світовому ладу, або що він – перевтілення якогось лихого, кровожерного чарів-

ника. Дехто бачив у цьому сам перст Божий: Бог розгнівався на людей і вирішив отак покарати їх, ще на цьому світі, за непослух і гріхи. Отож, коли селяни йшли в облаву на Звіра, вони на церковній паперті набивали свої освячені рушниці кулями, вилитими з металу медальйонів Пречистої і святих.

Проте Звір умів триматися подалі від очей і облав мисливців. Він залягав у сутінках найдрімучіших лісів, звідки іноді чулося глухе його виття, і показувався лише жертвам свого голоду.

Траплялося, що деяких його жертв знаходили ще живими, але найменший укус Звіра, здавалося, прирікав на смерть тих, кого він укусив. Марно тоді доглядали поранених, натираючи їхні рани зубчиками вимоченого в оцті часнику аж до крові або прикладаючи до них припарки, зроблені з потовченої цибулі, змішаної з медом, сіллю та сечею, і вкриваючи їхні тіла амулетами, – вони невдовзі все одно конали, в найлютіших муках.

Що ближчою ставала смерть, то більше ці жертви Звіра, здавалося, перетворювалися і собі на вовків, такою страшною робилася тоді лють, оселена в них, запалюючи в їхніх очах вогні, подібні до вогнів у зизих очах Звіра і викривлюючи їхні нігті й зуби на пазурі та ікла, готові вп'ястися в тебе. Нерідко батьки біснுவатого клали край цьому моторошному перетворенню: всовували між двома матрацами запіненого від шалу помираючого і душили. Після цього вони обачно знову клали його в ліжко і чували при ньому побожно ніч, щоб його душа не пішла бродити по лісі, де панував Звір, та не верталася потім блукати круг свого дому з глухим лементом.

Аби перешкодити такому поверненню, а надто тримати Звіра на відстані від своїх ферм, селяни

завели звичай: як тільки їм щастило забити вовка, чіпляти на двері стодоли лапи або голову, або хвіст тварини. Бо не годилося, щоб Звір міг наблизитися, бодай здалеку, до живих. Недарма казали, що його одного погляду досить, аби позбавити людей голосу і руху, і що смердючий запах його подиху здатний отруїти того, хто його вдихне. А втім, запевняли, що цигани, ці схожі на вовків чоловіки, які ставали іноді табором поза селами, палили у своїх люльках тютюн, змішаний з вовчою, висушеною на вогні, печінкою, з тим щоб лякати цим нечистим духом собак, які стерегли табуни.

Такі були ці справжні людожери, які водилися тоді в лісах, тероризуючи земних людей; вони звалися Звіром і були ще страшніші, ніж лихі духи, велетні і змії з легенд і казок.

Але Віктор-Фландрен у ті часи пам'ятав лише про канальну, таку лагідну й повільну воду, де минуло його дитинство, і про чорні надра землі, куди довелося йому спускатися протягом семи років.

1

Віктор-Фландрен ішов довго, натрапивши через двадцять років на ту дорогу, якою йшов батько і яка безповоротно повела його від своїх. Проте він ішов без товаришів, не ніс рушниці на плечі і його не в'ялила ніяка туга. Відірватися від двох єдиних істот, які склали всю його родину, він не міг. Крок за кроком його супроводжувала бабусина усмішка, невідлучно злита з його тінню, а батькові сльозини, нанизані на шнурку під сорочкою, охоплювали кільцем його шию.

Він ішов через міста, поля, мости і ліси, ті самі, які колись бачив його батько, але не відчував ні подиву, ані страху. Стояла зима, було так холодно, що гілля дерев стало б'ючке, як скло, і сухий дзвін, з яким воно розбивалося, довго лунав у тиші. Кийок у його руках узявся льодом і дивно дзенькав на обмерзлій дорозі. На серці йому було легко – не те щоб він радів, але віднині він був такий самотній, що безлюдний світ, відкриваючись поки сягав зір, здався йому якимсь зворушливо химерним.

Сніг був такий щільний і втоптаний, що на ньому не лишалося жодних слідів, і коли опівдні крізь небо прорвалася жовть блідішого від піску сонця, вся околиця засяяла пусткою. Серед цієї тиші і сліпучої порожнечі Віктор-Фландрен відчув, як тіло його наливається міццю і бадьорістю, бо нарешті він спізнав у всій повноті силу своєї молодості. Холод, який руйнував мости і розколював каміння, виганяючи з лісів, голодних вовків, йому зовсім не дошкуляв.

Перед ним бовванів пагорб, порослий дубом, буком і модриною; сіверко гнав з різким свистом поземку. Він пробирався вгору вузьким путівцем, що вився по узбіччю пагорба все крутішими звивинами. Годі було зорієнтуватися в цьому геть-то засніженому лісі, куди світло просмикувалося вже тьмяне і де Віктор-Фландрен насилу просувався.

Нарешті він так заморився, що на мить присів на прискалок край галявини. Уже починало смеркати, і вперше від свого відходу Віктор-Фландрен стурбувався, питаючи себе, де заночує. Він зовсім заблукав, ставши бранцем цього гудючого від вітру лабіринту.

А втім, цей вітер якось дивно лунав, таке враження, ніби якийсь бідолоха гукав вирятувати його з біди, і Віктор-Фландрен аж здригнувся, почувши в цьому голосі страдницький сміх свого батька.

Та ось вітер закрутився навколо галявини, непомітно наближаючись до нього. Хлопець сидів, прикутий до свого каменя, не сміючи ні ворухнутися, ні навіть голову обернути. Смеркання згустилося уже до напівсутіні, скоро западе ніч, і тонкий молодик, світячи високо в небі, як жалюгідна біла закарлючка серед зірок, освітлював лише середину галявини. Але це кволе світло принадило Віктора-Фландрена; нарешті він устав з каменя, де почав уже коцюбнути, і рушив до нього так, ніби цей убогий клаптик ясоти міг йому дати надійніший притулок. Двоє інших блищиків зажеврili в ночі. Він їх побачив тоді, як ішов назустріч місячному гало; вони горіли ще далеченько, але він розрізнув їх завдяки золотій плямці, яка давала його лівому окві котячий зір. Це були дві тоненькі навскісні риски іскристої жовті, нібито втуплені у нього. Він сповільнив ходу, і його серце теж уповільнило биття. Нарешті незнайомиць виступив з півсутіні, але на Віктора-Фландрена прямо не пішов; він подався краєм галявини, не спускаючи з нього очей. Його хода була навдивовижу плавна і підкреслювала його вузькі крижі. Зате груди в нього були широкі та випнуті, а сіра, посріблена інеєм шерсть стовбурчилася яснішим жмуттям.

Віктор-Фландрен, наслідуючи звіра, теж почав ходити колом, у його ритмі, прикувавшись і собі до його очей, та невдовзі відповів на його гарчання такими самими хрипкими звуками. Цей танок удвох тривав довго, аж це вовк зробив рвучкий стрибок,

Віктор-Фландрен теж рвучко стрибнув. Так обидва, звужуючи чимраз свої круги, скоро опинилися зовсім близько один від одного.

Тепер вони ходили усередині місячного гало і трималися на такій близькій відстані, що кожен черкав тінь другого. Танок спинився в ту мить, коли вовк ступив лапою в тінь Віктора-Фландрена. Звір зараз же завмер і, пустивши пронизливе скімлення, простягнувся на землі, прищуливши вуха на голові. Віктор-Фландрен зняв свого паса і застібнув його на шії тремтячого звіра, потім прив'язав його до ремінця свого мішка. Вовк покірно дав себе взяти на повід.

Віктор-Фландрен не відчував жодного страху – страх, здавалося, цілком перейшов у тіло звіра, простягнутого біля його ніг. Але його охопила страшена втома, і він вирішив почекати, доки розвидниться. Він закутався у плащ і, простягнувшись на снігу, щільно пригорнувся до вовка і так задрімав, зігрітий його теплом.

І бачить він сон; бачить не тільки вовка в тому сні. Йому сниться ліс: він іде через ліс, і скоро до нього приєднуються дерева, вбрані в обладунки з блискучого металу; панцирні дерева починають спроквола рухатися, простягати свої гілки, мов руки, і звивати їх навсебіч, потім у них з'яляються голови. Голови зовсім круглі та масивні, вкриті касками, і вони перекочуються з плеча на плече. Деревата нутужно вириваються з обіймів землі і йдуть у похід; таке враження, що вони простують проти вітру, так вони гнуться, витягають уперед і розводять руки, наче плавці.

Деревата у риштунках сідають тепер у довгі барки-

плоскоденки та пливуть по сірій річці, на дні якої снують червоні відблиски. Це інші люди, просто-волосі, йдуть під водою, проти течії, несучи смолоскипи.

Дерева в обладунках сходять з барок і прямують до дуже довгої та низької споруди; що ближче вони підходять до неї, то більше вона синішає. Вони прагнуть вернутися до цього дому, але, як тільки переступають поріг, одразу пропадають, немовби розчиняючись у глибокій тіні, що панує у його стінах.

Якась порожня світличка; в розчинені вікна вдирається вітер і рве фіранки. Посеред світлички велике залізне ліжко. На ліжку жінка у білій сорочці. Живіт у неї величезний, геть роздутий, на останніх днях. Лунає якийсь химерний шум. Жінка, все ще простягнута горлиць, поволі здіймається у повітря і починає літати по кімнаті. Ось вона згинається, щоб ухопити кісточку руками. Вітер виносить її у вікно.

На тлі розкушланого неба бовваніють дахи якогось чорно-сірого міста. З височенних димарів вистромлюються двоє очей. Вони геть чорні, обведені синястими тінями, і відсвічують тьмяним блиском. Місто тихо рушає у дрейф та пливе на рівні тих очей. Дерева у риштунках, усе ще вимахуючи у повітрі своїми довгими руками, вступають до міста, проникають у ці очі.

Очі не що інше, як двоє великих рибин, рибини прослизають крізь будинки, стіни яких під час їхнього проходу розпливаються.

На передмісній редуті сидить вовк; повернувши голову до річки, він грає на зубцях пилки.

На фасаді одного будинку на набережній відчи-

няється вікно. Хтось висувається, кидає через підвіконня килим і починає його витрушувати. На килимі якесь зображення, воно нагадує обличчя; під час тріпання обличчя зривається з килима й падає в річку.

Вовк десь пропав, а пилка, поставлена сторч на передмісній редуті, продовжує бриніти і творити свою музику.

З першими відблисками зорі Віктор-Фландрен прокинувся. Різко шекеряючи над вухом, свистів вітер. Вовк не ворухнувся. Небо було ясне, і дерева вже негнулись, лягаючи на самих себе; ліс відкривав стежини, ще не помітні вчора. Віктор-Фландрен, повагавшись, поклав собі відхилитися ліворуч. Він устав, вовк підвівся й собі – і обидва рушили в путь.

Після довгого переходу через ліс вони вийшли на широкий простір постелених одна за одною нивок, нижче яких громадилися будинки. Врізані скрізь у ці розлоги болота і ставки позамерзали й відсвічували металевим блиском під вранішнім сонцем. А ген у глибині долини попелястою сіривою прокладала свої широкі звиви річка. Видовище цього хутора, розкиданого біля підніжжя полів, заспокоїло Віктора-Фландрена. Ця місцевість йому подобалася своєю простотою і суворістю. Він кохався в такій самоті, схожій на канальну самоту. Дарма що міцно осаджені в землі, ці ферми, прикуцьнуті ген там, мов собаки на сторожі полів і лісів, проте, здавалося, пливли на тлі неба. І цей дрейф був ще куди повільніший, ніж дрейф барж.

Він бачив, як над покрівлями підносяться та куйовдяться на вітрі тонкі клуби сіро-молочного диму. І під час цього споглядання йому пригадалися слова Віталії: "Земля велика, і десь неодмінно знай-

деться такий куточок, де ти зможеш побудувати своє життя й щастя. Може, це зовсім близько, а, може, дуже далеко".

Ця місцевість була ні близько, ні далеко, вона була ніде. Не славилася вона ні пишнотою морського узбережжя, ні величчю гірських масивів, ні красою ясних і вітряних пустель.

Вона знаходилася на кресі і, як усяке пограниччя, губилася на краю світу в байдужості та забутті – поки володарі царств не затівали війни і не розігравали її карту.

2

Із замрії Віктора-Фландрена вивів вовк, потягнувши зі скавчанням його смич. Він глянув на звіра, що сидів перед ним, і раптом вирішив його відпустити. Звір якусь мить сидів нерухомо, потім підвівся і, зіп'явшись на весь свій зріст, поклав дві лапи на груди Віктору-Фландрену.

Вовча морда і людське обличчя опинилися очі в очі, впритул одне до одного. Тоді вовк почав лизати лице Віктору-Фландрену так ніжно, як нібито лизав якусь відкриту рану на своєму власному тілі, потім знов опустився на свої чотири лапи, повернувся і повільно потяг до лісу. Провівши звіра поглядом, доки той не зник, Віктор-Фландрен подався у путь і собі.

Коли він прибув до хутора, сонце підбилося вже височенько. Йому не попалося на очі ані душі. Він оглянув місцевість; обвівши погляд довкола, порахував кількість будинків. Їх було сімнадцять, але по-

ловина з них виглядали покинутими. Він помітив, що один із них, найбільший, стоїть на відшибі. Він зводився на узбіччі пагорба між двома сосняками. Але земля в цьому місці була така нерівна, що годі було спорудити два будинки на тому самому рівні. Він сів на цямрину колодязя, розташованого у центрі групи з п'яти осель. Відчувши голод, порився у своїй торбі, але знайшов лише кусник геть-то черствого хліба. Почувся гавкіт собаки, до нього підпряглися й інші пси. З одного дому вийшов нарешті якийсь добродій; пройшов повз колодязь, але вдав, ніби не помічає Віктора-Фландрена, хоча нишком і глипнув на нього. Віктор-Фландрен погукав його. Той повільно обернувся, ніби вражений глухотою. Віктор-Фландрен запитав, як називається цей хутір і чи можна знайти тут якусь роботу. Все ще бликаючи на незнайомця потаємці і з чимраз більшою недовірою через його акцент, чоловік відповів, що в Чорноземлі взимку робити нічого, але завжди можна звернутися до Валькурів, он там, у Високій Фермі. Віктор-Фландрен простежив за напрямком, куди вказував йому чоловік: це був великий будинок між двома сосняками. Він одразу рушив до цієї ферми.

Вона стояла далі, ніж він гадав; дорога ніяк на закінчувалася, може, через те, що весь час вилася. Справді, це був не шлях, а якась гра у лабіринт. У дорозі довелося йому навіть перепочити. Йому вже їсти хотілося – аж шкіра боліла.

Коли він нарешті добрався до ферми і вступив на її велике безлюдне подвір'я, його зустріло нове собаче валування, було таке враження, що пси ховалися по всіх кутках. Він вийшов на середину двору і гукнув голосно: "Гей! Є хтось тут?" Гавкіт посилювався, але ніхто не відповідав. А втім, собачня скоро пере-

йшла на скімлення, ніби відчуваючи у прибульцеві вовчий запах. Нарешті за якусь часинку з'явилася жінка. Її вік важко було визначити, стільки було на ній наверхено одягу з грубої вовни. Виднілися тільки очі: вузькі і блискучо-чорні, мов зернятка яблука, вони кидали гострі погляди. Жінка мовчки слухала, коли Віктор-Фландрен називав себе і чого він тут, потім, крутнувшись на обцасах, рушила до центральної будівлі. Ставши на порозі, вона обернулася і гукнула: "Прошу, заходьте!"

У кухні панувала вогка спека, насичена запахом капусти, жиру і смаженої цибулі. Жінка посадила його за стіл, витерши стільницю помахом ганчірки, і, знявши з себе велику шаль, умостилася напроти. Віктор-Фландрен зазначив про себе, що жінка молода і кремезна. Виглядала вона десь на двадцять п'ять років: це була круглолиця чорнявка, з високими і випнутими вилицями та гарним ротом, з червоними й соковитими, як полуниця, губками.

Обоє якусь хвилю мовчки розглядали один одного; жінка не відривала свого погляду від очей Віктора-Фландрена, особливо зацікавлена його лівим оком. Він подумав, що це через золоту пляму; нарешті він опустив очі, не так збентежений пильним поглядом господині, як спекою і голодом, від якого уже просто млів. Коли жінка нарешті вирішила урвати мовчанку, він майже скинувся на стільці, на якому вже геть обвисло його тіло. "Отже, ви шукаєте роботи?" Він здивовано глянув на неї, ніби не розуміючи її запитання. "А що ви вмієте робити?" – допитувалася вона. Голос жінки здався Віктору-Фландрену таким самим округлим, як і її личко; йому марилося, що вимовлені нею слова котяться у по-

вітрі, мов великі балабушки свіжого хліба, і замість відповіді він усміхнувся. "Ви якийсь дивний", – зауважила жінка. "Я дуже зморився, – сказав він, щоб перепросити. – Я довго був у дорозі і з учорашнього дня не мав ріски в роті. – Потім додав: – Але я можу робити багато чого. Я звик до важкої праці".

Жінка встала з-за столу, хвилинку попоралась у кутку кухні біля великого рундука темного дерева і поставила перед Віктором-Фландреном великий, завбільшки з точило, хліб, кусень сиру і паличку сосиски. Сама сіла і дивилась, як він їсть. "Робота, робота є, – сказала нарешті вона. – А надто взимку. Але батько хворий, його вже зігнуло, ходить по-старечому. Є ще двоє помічників, але з них користі небагато". І вона почала рахувати, скільки в неї корів, биків та свиней і скільки лану й сіножаті у їхній власності. Ферма Валькурів була найбільша у Чорноземлі, але доводилося добре докладати рук, аби вона не занепала, як більшість ферм на хуторі. Потім розповіла, як двадцять років тому війна, пройшовши через Чорноземлю, завдала великих спустошень. Ферми були спалені, лани сплюндровані і чоловіків полягло стільки, що залишилися тепер самі старі. Більше половини будинків на хуторі стоять пустою.

"Я нарахував сімнадцять будинків", – зауважив Віктор-Фландрен. Почувши цю цифру, жінка здригнулася, ніби їй сказали щось непристойне. Здивований такою реакцією, він додав: "Може, я помилився..." – "Ба ні, – відповіла вона. – Але ці..." – вона не доказала. "Що?" – наголос Віктор-Фландрен. "Оці плями у вашому оці..." Вона знов затнулася. Цього разу вже був уражений Віктор-Фландрен. "Плями? – перепитав він, машинально підносячи руку до своїх

очей, ніби це було дзеркало, – але ж вона тільки одна". Жінка обмежилась тим, що заперечливо похитала головою, знов підвелася, вийшла з кімнати і вернулася з дзеркалом, подаючи його Віктору-Фландрену. Але не встиг він підняти свічадо до свого обличчя, як воно зовсім потьмяніло, ніби втратило всю свою амальгаму. Віктор поклав його на столі. Аж до смерті він не мав уже змоги бачити свого обличчя, а жив тільки в дзеркалі очей інших.

Однак Мелані Валькур була з тих жінок, яких такими явищами на злякаєш. Вона взяла дзеркало і сунула його у шухляду столу, клацнувши замком. Її рухи були такі самі впевнені та точні, як кинуті позирки її маленьких, як яблучні зернятка, очок. Спіткавши на подвір'ї цього незнайомця з почорнілим обличчям і очима, усіяними золотою порошею, вона одразу ухвалила постанову – взяти цього чоловіка й спробувати зробити своїм, навіть як потьмяніють усі свічада на фермі. От її власним очам нема чого боятися, що їх укриє полуда; ці очі бачили все, як є, і вміли визначити вагу і вартість кожної речі, а надто чоловіків, з першого погляду. Цей чоловік був молодий і дужий, та ще й наділений красою зоряної зимової ночі. Так Віктора-Фландрена того самого дня було найнято на роботу у Високій Фермі. А втім, наймитом він пробув недовго, бо вже другого дня знав, що буде її хазяїном, і недовзі став ним насправді.

Скитався він лише протягом одного сезону, а осів тепер на цілий вік.

Батечка Валькура справді зігнуло в дугу так, що його руки, коли він ішов, майже торкалися землі. А втім, не те що ішов, а дибав, спираючись на свого ціпка, такого самого вузлуватого і покрученого, як він сам. Більшу частину часу він сидів, скоцюрблений та сонний; з одубіння виходив лише тоді, як згадував імператора. Він бачив його, навіть говорив з ним, а назавтра поділив з ним приниження поразки. Це сталося під Седаном, понад двадцять років тому, і ці роки в його все фантастичнішій уяві перетворювали жалюгідну битву на подвиг, а його – скинутого імператора – на героя золотої легенди. Що більше він драїв до блиску свою легенду про Наполеона III, то більше чорнив легенду про старого Вільгельма, цього нікчемного підчихвоста, якому сам диявол, запевняв він, лаючись і стукаючи своїм ціпком у підлогу, витесав таку кінчасту голову, щоб буцати й колоти нею небо доброго Бога і небо Франції.

Віктор-Фландрен не сперечався, коли старий брязкав і брямкав зброєю, для нього війна була тим подарунком на батьковому обличчі, який диявол залишив, не просто кольнувши, а нарізавши цілими клаптями.

Що ж до інших двох чоловіків, найнятих на фермі, як він, Матьє-Малини і Жана-Франсуа-Стеблини, то вони були невизначеного віку, їм можна було дати і тридцять, і шістдесят. Здавалося, ніби їх грубо витесали кривим садовим ножем із кількох шматків вітролому: одного – упоперек, другого – уподовж. І ця ламань не переставала жолобитися та вкриватися

фіолетовими плямами, наче стінки бочки, в якій довго зберігалось старе вино.

Обидва мешкали в загорожі ферми, Матьє-Малина спав у сіні, біля стійла, а Жан-Стеблина у розвалюсі, приліпленій до стодоли. Ні той, ні той не бажали кудись перебиратися, і надто Матьє-Малина, наділений гіршим місцем. Йому подобалася тепла пара хліву, насичена затхлістю тварин і вогким запахом соломи, гнилої від сечі, коров'ячих кіз'яків та пролитого молока. За жінку, бо до цього кодла він ніколи не підступав, йому були, хай цей спосіб убогий, але безвідмовний, дірки, продовбані у стінах його лігва. Не минало й дня, щоб він не припадав до однієї з цих камінних грисьок, викроєних на його зріст і вкритих м'якою пліснявою. Навесні йому щастило брати справжню жінку, розлігшись уже на землі, розгаслій і порослій ніжною травицею. Що ж до Жана-Франсуа-Стеблини, то після лобового удару рогами у низ живота, якого одного дня завдав йому баран, питання його статевої активності було розв'язане раз і назавше.

Такі були двоє компаньйонів, які дісталися Віктору-Фландрену. Йому самому першого вечора відвели ванькирчик у закутку кухні, але, починаючи з другого вечора, надали ширше і м'якіше ліжко, ліжко Мелані, чиє тіло, рожеве та благоуханне, довший час таке сирітське, віднайшло нарешті плотську радість і достойну втіху.

Досі Віктор-Фландрен знав лише двох жінок. Першу він зустрів на копальні, де вона працювала сортувальницею. Звали її Соланж. Вона була страшенна худорба, губи і руки мала такі шкарубкі, що поцілунки та пестоці нагадували дотик якоїсь тертушки. Другу він спіткав на балу. Його привабила її

бліда шкіра і великі очі, завжди з синцями. Проте вона вклала так мало любовного запалу й жаги, що засинала щоразу, як тільки лягала, ніби вражена летаргією під першими поцілунками. А втім, він забув навіть її ім'я, адже вона завжди вимовляла його, позіхаючи.

Отож-бо з Мелані Віктор-Фландрен нарешті відкрив справжній смак кохання, від гострої солодкості якого так млоїло тіло.

Старий Валькур сконав з криком: "Хай живе імператор!" А втім, свого віншування він не докінчив, смерть урвала його на середині. "Хай живе імпе...", – верескнув він, але щелепа його відпала, і він звалився з роззявленим ротом – годі манити себе мріями.

Мелані вшанувала останню батькову волю: щоб його поховали у солдатській уніформі, з рушницею і ранцем. Одначе ревматизм так скрутив тіло старого піхотинця, що одягти його у колишній мундир не вдалося. Отож, Мелані попорола увесь костюм, щоб знову зшити його на тілі батька, скоцюрбленого в три погібелі, мов якась велика напівзасушена комаха. Проте ця пересторога виявилася зайвою: як тільки прийшов час класти небіжчика у труну – щоб він міг пристойно лежати у гробі – довелося поперебивати залізним прутом усі його кості, порвавши тим самим по швах усю уніформу. Хай би там що, а бравий солдат Валькур, вірний своєму імператорові до кінця, пішов у землю, витягнутий наввипинки між чотирьох дерев'яних дощок, у пошматованому мундирі і з брязкотливою заржавленою старою рушницею при боці.

Скоро після цього Матьє-Малина пішов за

прикладом свого господаря. Смерть теж забрала його у розпалі його улюбленого заняття. Жан-Франсуа-Стеблина знайшов його вранці: той стояв нерухомо під навісом хліву, повернутий лицем до стіни, з витягнутими вздовж тіла руками і спущеними на сабо штаньми. Довелося кликати на допомогу Віктора-Фландрена, аби вирвати Малину з обіймів стіни. Остання жінка Матьє-Малини уперто відмовлялася пустити свого коханця, і в хід пустили пилку; його так і поховали, полегшеного на єдину частину його самого, до якої він виявляв таку цікавість. Ця частина залишилася в стіні хліву, де їй, до речі, як зауважив Жан-Франсуа-Стеблина, замазуючи діру алебастром для збереження реліквії свого товариша, було набагато краще, ніж у холодній землі, де лежали рештки тіла.

З кожним сезоном Віктор-Фландрен усе більше горнувся до землі. Після танення снігів відкривалися мокрі поля і луки, що оточували ферму, так само як ставки, струмки та болота, куди поволі поверталися з вирію пташині зграї.

У Чорноземлі Валькури були найбільшими землевласниками, і поля вони мали найкращі. Одне з них через свою родючість називалося Лазуровою Ситтю, масна рілля його аж висявала, ніби змащена сонячним промінням.

У Чорноземлі не було моргу землі, який би не звався власним іменем, виявляючи свою природу і свою історію. Тут були Місячний Ставок, Вовча Купіль, Димне Болото, Вепряча Криниця та Струмок із Химороддю. Лісові хащі біля будинків називали лісом Любовні Зітхання, Вранішній Лісок і лісом Голоси Духів. Саме в останньому лісі, найгустішому

і найдрімучішому з трьох, Віктор-Фландрен здибав вовка. Кожен із сімнадцяти будинків теж носив свою назву, навіть ті з них, від яких залишилися самі руїни. Що ж до мешканців усіх цих так званих осель, то вони майже всі носили прізвища, додані до їхніх імен, тобто прізвиська. Висока Ферма спершу була домом Валькура-Хай-Живе-Імператор, а потім стала домом Пенъеля, на прізвисько Сліпун.

Сліпун оглядав свої лани, навколишня земля була скута ще більшою німотою і безрухом, ніж прісна канална вода, і її доводилося довбати та перелопачувати не менше, ніж колись у копальні. Зате всі плоди, вирощені й зібрані на цій землі, належали йому, і він викопував їх із земної пільми, щоб винести на світло сонця.

Віктор ніколи не розповідав Мелані про своє минуле й жив із нею чужинцем. Жінка ніколи ні про що не розпитувала, хоча її дивувало, чому його тінь така світлиста і чому він носить на шиї це дивне намисто з семи молочно-білих перлин, завжди таких холодних. Адже вона знала, що чоловік, від одного погляду якого тьмяніють дзеркала, дасть на ці запитання ще дивніші відповіді. А потім, навіщо їй знати, звідки прийшов цей чоловік, – головне, що він був тепер тут, із нею. З ним на ферму прийшло нове життя, її стада і землі процвітали, а власне тіло стало плодючим. Щось уже ворушилося в її утробі.

4

Одного літнього дня Звір з'явився знову. Ніхто не розумів, чому він покинув ліс у таку пору року,

щоб нишпорити серед білого дня на хуторі. Коли він почав снувати по вулицях Черноземлі, налякані селяни позамикали своїх дітей у хаті і скотину у дворах, озброїлися вилами, сокирами й косами та кинулися, у супроводі собак, переслідувати Звіра. Але вовк не думав відступати, гасав собі, не шукаючи поживи на луках і дворах, не зважаючи на гонитву за ним людей та собак. Піймати його ніхто не міг, такий він був прудконогий, і, коли вовк, промчавшись полями, прибіг на Високу Ферму, його переслідувачі ще тільки добралися до підніжжя пагорба.

Віктор-Фландрен одразу ж упізнав вовче виття. Але тепер це виття більше нагадувало вимучений і безумний сміх, ніж довгу скаргу.

Віктор-Фландрен знайшов вовка на подвір'ї, той лежав на боку. Побачивши його, він не відчув ні страху, ані навіть подиву, хоча від тої ночі в лісі минуло вже два роки. Віктор-Фландрен сів навпочіпки біля звіра, який лагідно підняв свою морду аж до його обличчя.

Вовк урвав своє скімлення, чулися тільки щораз глухіші, уривчасті удари його серця. Погляд у звіра світився огненно, потім його огонь повільно відлинув у чорну діру зінки, ніби блудний вогник серед ночі, й скоро все світло погасло. З вовчих очей вискотився слізний струмочок, і Віктор-Фландрен, випустивши голову звіра, лизнув ці сльози, відчувши міцний гіркий присмак. Вовча голова похилилася на лапи.

Угледівши, як орда мисливців береться горою, йдучи на приступ ферми, Віктор-Фландрен схопив звіра в оберемок і відніс до стодоли, замкнувши його там.

Зібралися всі фермерські чоловіки, та ще й жі-

нок прихопили, і коли вони впали на подвір'я Сліпуна, той їм заявив, що вовк мертвий і що вони можуть вертатися до себе. Але вони хотіли бачити мертвого Звіра, кинути його останки собакам. Сліпун їм відмовив, сказавши, що показувати їм вовка ще рано, і вигнав їх зі свого двору.

Десь ізгодом, як була вже глупа ніч, на шляху, що вів до Високої Ферми, зненацька зчинився страшний гармидер. Чути було, як брязкали, б'ючись одне об одне, каструлі, горщики і чавунці, як репетували чоловіки й жінки, перебиваючи себе безладними співами, тупанням і злостивим реготом. Усе це посилювалось, ніби на ферму накочувався вал, насувалося, загрожувало.

Собаки брехали, і скоро їхню гавкотню підтримало глухе мекання скотини. Мелані, уже при надії, підвелася на своєму ліжку і притиснула руки до живота. "Вони прийшли нас ганьбити! – гукнула вона. – Хочуть покарати нас". Сліпун спершу не зрозумів її. "Що ми такого вчинили?" – спитав він. "Вони нас не люблять, – відповіла вона просто. – Ти – чужинець, та й ще одружився зі мною. Так не робиться. А потім ця історія з вовком..."

Віктор-Фландрен устав, одягнувся і промовив: "Побудь тут. А я піду побалакаю з ними". – "Це неможливо, – озвалася Мелані. – Вони пили, вони п'яні, повні люті й ненависті. Вони тебе не послухаються. Зоставайся зі мною, я боюся..." – "Ні. Я не боюся. Я піду..."

Галаслива орда вдерлася на подвір'я, посилюючи шарварок, лаючи дикими голосами й ображаючи Сліпуна і Мелані. Потім у стіни, двері та вікна полетіло каміння, напасники виригали погрози, вима-

хуючи смолоскипами. Вони привели з собою старого віслюка, посадивши верхи, лицем до хвоста, солом'яно-ганчір'яне опудало Пенъеля. "Агов! Сіроманцю! – кричали вони, брязкаючи у свої рондлі. – Ходи сюди, ми тебе спаримо, скотино, ти у нас потанцюєш, старе падло! Гей! Гей! Сіроманцю!"

Двері розчинилися, і Сліпун постав на порозі. На плечах у нього висіла вовча шкура, сягаючи йому аж до литок. "А ось і я!" – сказав він. Побачивши його, всі змовкли, потім вайкіт відновився, уже глухіший і зляканіший. "Це вовкулака!.." – гукнув дехто, відступаючи. Сліпун ступив уперед. "Чого вам треба?" – спитав він. Але у відповідь почувся тільки рев проклять. "На осла! На осла!" – скрикнув хтось. "Викачаємо його в гної і пір'ї!" – "А бач, ось твій капелюх!" – заволав інший, подаючи йому старий солом'яний бриль, уроблений у багні. "Він проклятий! Смерть вовкулаці! Спалимо його! Спалимо його!" – кинув ще хтось, і його підхопив хор голосів.

Але коли до Сліпуна підступили обличчя, спотворені відблиском смолоскипів, осел кинувся в юрбу таким галопом, що опудало захиталося і скотилося на землю, зробив круг навколо Віктора-Фландрена і дремену, тільки смуга лягла. "Клятий пес! – гукнув хтось Сліпуну. – Навіть скотина тебе боїться!" Проте напасники взяти в кільце Сліпуна не зуміли: ніхто не перейшов того зачарованого кола, яке описав круг нього перед своєю втечею осел. Як інші не тупотіли ногами, як не махали кулаками і не сікалися до нього, нічого не виходило. Тоді вони з люті й досади повернулися до опудала, кинутого на землі, ще раз підняли його, насадили на вила, поставили вила посеред подвір'я і підпалили.

Солом'яне одоробло так і палахнуло вогнем, на

велику радість присутнім. Але як уже полум'я пригасало, зненацька з купи приску постало сім вузьких, блідо-жовтих язичків, звилися вгору на людський зріст, захиталися, відтак опали й швидко розвіялися, мов ті блимавки серед ночі.

Гнів селян теж опав, як ці язички, і їх опанував страх. Люди поволі рушили геть, задки, з шушуканням. І в цьому поході з Високої Ферми до своїх домів усі зберігали мовчанку.

Від цього дня вони більше ніколи не виступали проти Віктора-Фландрена, але почали його дражнити, лаючи не лише Сліпуном, а й додавали ще образливішу прикладку Сіроманця.

Мелані обродилася восени. Сталося це ввечері і відбувалося двома наворотами. Під час пологів Віктор-Фландрен стояв за дверима світлички, Мелані допустила до себе лише трьох хутірських жінок, які зголосилися приймати пологи. Він чув лише, як ці жінки вирікали, то голосно, то тихо, накази, поради та якісь чудернацькі звуки; цей гомін мішався з відголосом їхніх рухів і кроків. Тільки Мелані не говорила нічого. І Віктору-Фландрену врешті примарилося, нібито жінки крутяться довкола порожнього ліжка, ба навіть через це чекання в темряві площадки він подумав, що ці три ворожки силою чарів замкнули Мелані. І він загупав у двері кулаками, наказуючи жінкам відчинити, але ті його не пускали.

Не в змозі більше виносити тиші й сумніву, ще страшніших для нього за крики болю, так і не почуті від Мелані, він нараз відчув у своєму животі ті муки. І тоді він зарепетував, зарепетував дужче, ніж усі породіллі коли-небудь кричали, желіпнув так, що всіх, хто його чув: як людей, так і тварин – охопила

паніка. Перестав волати лиш тоді, як пролунав крик первістка. І тут він уперше заплакав, заплакав слізьми страшної перевтоми, звільнення й щастя. Почувши крик другого близнюка, він усміхнувся і сам відчув себе дитиною.

Світ раптом став йому незмірно легким, ніби кожна річ, та й він сам, були зроблені з паперу. До нього вернувся аромат, який колись приносив з пониззя Еско вітер, і запах землі, у надвечір'ї, в ту пору, коли на весняних берегах тремтить рожеве марево. Він знов бачив, як біжить по бечівнику, усіяному кінськими ковелками, розцвіченими блакитно-зеленими роями плюгавки-погнійки. І відчував, як Віталія біля його щоки підгортає ніжним доторком рук простирала, аби він спав у теплі гарних снів, щовечора навіюваних йому її казками. А ще відчував дотик чогось ще легшого, що йшло з самої середини його тіла; це начебто був погляд, сторонній і водночас такий близький, він украдався в нього, аби бачити його сон та колисати його марення. Але, чий це погляд, визначити не міг, може, це погляд матері і сестрички, які прийшли його навідати, а, може, це зорив на нього, сонного, батько.

Коли жінки нарешті покинули світличку і впустили його, він став геть розгублений, не вірячи своїм очам.

Мелані лежала посеред ліжка, відкинувши на подушки свою голову зі стріпатою шевелюрою. Він підступив і довго милувався на свою заснулу дружину, яка пригортала до себе двох щойно народжених синів. Її врода його майже злякала: бліде личко, підсинені очі, рот із розхиленими губами – пухкіші, ніж звикле, вони горіли яскравою червінню

порічок. Ще змочене потом волосся променилося довгими хвилястими пасмами круг обличчя, відливаючи у вечоровому сонці червонястою барвою. Потім помилювався на дітей, притулених під її пахвами; вони були схожі поміж собою як викапані. Тіло Мелані подвоювало ніби у свічаді сина-одинака, і він собі пошукав – чи нема і його власного відображення у цьому тілі. Але нічого не побачив, як завжди перед усяким дзеркалом, і відчув себе відлученим від цього потрійного тіла, скутим спільним сном. Отож, не маючи змоги цей сон поділити, він примостився на краю постелі, щоб нести вахту.

5

Дзеркального свого відображення у Віктора-Фландрена не виходило, зате він завжди лишав за собою сліди. Так його світлиста тінь часто тяглася за ним ще довго потому, як він пройшов, і коли люди Чорноземлі здибали її на своєму шляху, то завжди усувалися від неї, сповнені великої недовіри. Кожен уникав наступати на тінь Сліпуна-Сіроманця, боючись її більше, ніж його самого.

А ще він залишив слід своєї золотої ночі в очах своїх синів, Огюстена та Матюрена. Справді, кожен із них носив у лівому оці по золотій лелітці. І ця пляма мала, так само як двійняцтво, позначити весь рід дітей, яких він появить.

Ради своїх синів він працював не покладаючи рук, і поступово став господарем полів, лісів та ставків Чорноземлі. І скоро про нього вже пішла чутка в навколишніх селах і навіть у містечку, де щомісяця відбувався ярмарок. Але його ім'я, попри його тінь

та вовчу шкуру, викликало як пошану, так і недо-віру, і блиск його щось потьмарювало – така кала-мутина виходить у невидимого на краю зимового обрію сонця, коли проміння розчиняється у сліпу-чій білі хмар.

Ніхто гаразд не знав, звідки він, чому і як потра-пив сюди. Ходили найфантастичніші перекази та поговори про його чорну від вугільного пилу зас-магу, про золоті плями на оці, які дістаються тепер його потомству, про те, що його світлиста тінь може сама блукати дорогами, що він водиться з вовками, що говорить з акцентом, що від його погляду тьмя-ніють дзеркала і що в нього скалічена рука.

Все одно він нетутешній, і хай навіть захопить усі землі, місцевим не стане, проживи він тут вік. Для всіх і назавжди він залишиться чужинцем.

Однак Сліпун-Сіроманець ішов крізь сезони й свої землі мірною і спокійною ходою, і його серце, довгий час занурене в морок, повільно відкривалося холодній та чистій ясності дня. І любов, яку він но-сив до жінки і дітей, до ферми, ланів, отар і лісів, зростала подібно до густої та щедрої лучної трави. Якби йому довелося перейменувати Високу Ферму, він би назвав її не так, як його дід і батько називали свої баржі. Ні *На Милість Божу*, ні *Гнів Господній*, а *На рівних з Богом*.

Справді, в його віруванні не таїлося ні якогось святого лику, ні якогось почуття. А втім, йому були недоступні тайни релігії, обряди і казки церкви. Він твердо знав одне: Бог не здолав би стати дитиною і прийти у цей світ, бо тоді світ, зірвавшись з гаку, на якому висів, рухнув би, щоб лягти в хаосі. А ще Бог, навіть дитина, заважкий, аби спускатися на землю, він не зміг би ходити поверхнею, не топчучи всього на своєму шляху.

Опанований цією ідеєю, він ходив на обідню лише раз на рік – чим тільки збільшував лихослів'я за своєю спиною. Сліпун-Сіроманець зажив слави недовірка.

Єдине свято року, яке він відзначав, була Клечана Неділя; цього дня він ішов до церкви, на пошанування єдиного вчинку, достойного, на його думку, Господа-Бога: "... і роздався зразу гук із неба, мовби від віючого вітру, й сповнив увесь дім, де вони сиділи. І явились їм поділені язики, ніби огняні, і сів на кожному з них. І сповнились усі Духом святим, і почали розмовляти іншими мовами, як Дух давав їм промовляти".

Бог не міг являтися людям інакше, як тільки ллючи на їхні голови – так щоб кожен зоставався на своєму місці – свої щедроти. Таким чином була збережена рівновага і зв'язок між двома непримиреними сторонами став міцніший. Це був якийсь фантастичний дощ, він періщив прямовисно з країв неба аж до землі, і краплі цього дощу були тоненькими язичками, прозорими та блискучими, мов скляні перли, що розбивалися на лобі і на плечах людей з піднятою вгору непокритою головою. Мова, якою тоді заговорили оббризкані отак люди, була не чим іншим, як тільки шумом вітру – якогось вітрюгану в бурхливій дорозі по небу і землі. Сліпун-Сіроманець нічого так не любив, як цей вітер, він ніколи не втомлювався слухати його свист чи завивання. І смерть уявлялася йому не інакше, як останнім поривом вітру: вітер вириває серце та несе його вихором високо-високо у прозір неба.

Огюстен і Матюрен були схожі між собою так, що розрізнити їх могли лише отець-ненька. Якщо

від батька їм дісталися брунатно-червоні, вічно розкудлані чуприни, так само як і золота плямка у лівому оці, то від матері вони перебрали круглі обличчя з високими вилицями. Не було такого жесту, такого виразу, який обидва не успадкували б. Проте спадок не завжди був однаковий і саме в цій непомітній розбіжності проявлялася їхня одмінність. Так, їхні голоси й сміх, дарма що мали однаковий тембр, лунали не завжди подібно; уже в самій гучності помічалися певні варіації. У голосі, а надто у сміхові Матюрена, було більше грайливості і ясності, тоді як у Огюстена голос та сміх приглушувало якесь незрозуміле вагання. І це давалося взнаки навіть у їхньому подихові.

Цей непомітний нюанс у диханні Віктор-Фландрен сприймав якраз дуже чуйно. Щовечора він сідав біля ліжка своїх синів і розповідав їм ті самі казки, які колись нашіптувала йому, присипляючи, Віталія. Обидва хлопчики скоро поринали в сон, зачаровані казковими чарівними образами і пригодами, щоб потім марити ними й уві сні. А він сидів ще часинку, чув над синами, слухав їхній подих, намагаючись віднайти на спокійних і безжурних їхніх личках дешицю свого власного дитинства, з яким розлучився так рано і так брутально. Потім чоловік своєю чергою пірнав у ліжку, де його чекала Мелані, згорнувшись клубочком під товстою периною. У теплому затишку простирал від її тіла йшов вологий запах, подібний до запаху лісової гущавини після осінньої зливи. Йому подобалося забиратися в цю гущавину, втоплювати голову в густу шевелюру, відкинуту на подушку, і миттю просувати свою ногу між зігнутих колін своєї дружини. Він починав з того, що лягав своїм тілом на її тіло, потім обоє розкривали обійми

у звинному і швидкому переплеті, то припадаючи одне до одного, то відкидаючись назад, аж поки не перевивалися клубком.

У коханні Мелані була палка і мовчазна, так ніби її жагуча чуттєвість боролася з дикою сором'язливістю, що надавало їхнім обіймам подобу ритуального змагання. І все в Мелані було позначене німотою та стриманістю. А втім, вона була маломовна, за неї більше говорило тіло і погляд. Здавалося, що в її животі чаїться великий вогонь, спалюючи всі слова й палахкочучи огняними язиками у її рухах і очах.

Століття добігало кінця; на його зламі, ніби на честь цього оновлення світу, Мелані знову народила. Цього разу привела двох доньок, теж близнючок і з золотою ознакою у лівому оці. На відміну від братів, вони успадкували від матері густу чорну шевелюру, а від батька – різкіші риси обличчя.

Ще раз Віктор-Фландрен зазнав цього химерного враження, що він перед єдиною особою, подвоєною нібито в дзеркалі. Проте це саме дзеркало навчило його підмітити непомітний розрив, що вкрався у гру відблисків. В одній, Матильді, все, здавалося, було викроєне в твердій скелі, тоді як у другій, Марго, поставало виліпленим у м'якій глині. Саме ці незначні відмінності й злигували найміцніше близькість і прив'язаність близнюків і близнючок між собою, кожен із них відшукав та полюбив у своєму двійникові це майже ніщо, якого саме йому бракувало.

Чорноземельці бачили у цій четвірці дітей ¹ ньєля новий знак сторонності Сліпуна-Сіроманця, який уперто робив усе, впадаючи в крайність. Принаймні, діти, до яких вони теж поставилися з недо

вірою, мали тільки по одній золотій плямі у лівому оці, а головне – були позбавлені цієї страшної світлої і мандрівної тіні свого отця. Зате Мелані не виявляла ні стурбованості, ні подиву; вона була готова до всіх інших подвійних положів, які можуть випасти на її долю. А втім, вона ніколи не бувала такою гарною і такою витривалою, як при надії; вона любила відчувати, як у ній зріє ця фантастична ноша, прив'язуючи її все міцніше й глибше до землі, до життя, до Віктора-Фландрена. Для неї все, що було доброго і гарного в цьому світі, походило від круглої повноти. Круглотою ходять трави і пашня, світло, щастя, бажання та сила. І її ніжність, яку відчувала до своїх, була на подобу цієї круглоти життя і всіх речей на світі – повною, спокійною та солодкою.

Круглоту цих днів, в якій зростали її діти і плодоносили лани, заступила круглота ночей, ще просторіша і пишніша.

Віктор-Фландрен зоставався на рівні Бога, цього далекого, мало не відсутнього Бога, до якого ніколи не переставав тягнутися крізь пустку, з тим щоб не порушити рівноваги світу. А діти творили для нього надійну протизахисту, прищеплену на його власному тілі, даючи змогу міцніше осісти на цій землі.

6

Найближче від Чорноземлі село знаходилося за якихось шість кілометрів дороги від Високої Ферми. Але ця дорога, в'ючись по узбіччю пагорба, де зводилася ферма, без кінця огинала трясовини, прискалки, порослі колючими кущами вибалки. Потім

ішла через хутір, притулений нижче; крутилася вздовж лісу Любовні Зітханья, слухняно повторювала звиви Кенте і бігла знову по полях і луках, нарешті приводячи до села Монлеруа.

Отож, коли синам прийшла пора йти до школи, Віктор-Фландрен надумав сам накреслити поперечну дорогу, яка перерізала поля і виводила потім прямо на інший путівець, коротший та не такий звивистий, у напрямку до Монлеруа. Таким чином, дітям доводилося долати вранці і ввечері не більше трьох кілометрів.

Огюстен уподобав школу одразу, і тому навчався читати і писати залюбки. Книги викликали у нього велику цікавість, він любив їхній тягар у своїх руках, любив ніжний запах та зернистість паперу, чорний по білому шрифт, любив ілюстрації, подані для підтвердження слів. І невдовзі уже почав марити над книгами й малюнками; особливо будила його уяву одна книга і два зображення. Це була *Подорож по Франції двох дітей* Бруно та дві великі географічні карти, повішені обабіч класної дошки.

Праворуч від дошки пишала Франція, зображена у своїй тисячолітній шестигранній рівновазі, яку іноді гриз з одного боку фіолетовий шанкер нових кордонів, відокремлюючи втрачені провінції Ельзасу і Лотарингії. Цей великий простір відкривався такою собі шкурою повішеного сушитися звіра, де річки прокреслювали свої меандри бірюзової блакиті крізь зелені пояси лісів і культур, оточених чорними плямами різновеликих префектур та супрефектур. Він знав напам'ять лінію Мез і міг навести, як співають літанию, назви всіх міст, збудованих на її берегах.

Ліворуч від дошки складала їй пару планісфера,

де різні континенти поставали плямами світлого чорнила на тлі морів кольору індиго. Назви певних водоймищ, прокреслених потужними течіями, вказаними стрілками темної блакиті, його просто чарували: Атлантичний океан, Північний Льодовитий океан, Червоне і Чорне моря, Балтійське море, Охотське море, затоки – Перська, Панамська, Кампече і Бенгальська. Всі ці назви для нього нічого не означали; вони були словами, словами чудовими, вільними, мов повітря, і живими, мов крики птахів. Він перераховував їх, упиваючись їхніми звуками зі своїх уст.

Суходоли були вохряної барви, зони, ще не відкриті, зяяли білим – що ж до територій, завойованих Францією, вони рожевіли яскраво і пишно. На ці рожеві плями колоній учитель завжди вказував кінцем своєї лінійки з гордістю. "Ось африканська Франція! – казав він, описуючи приблизне коло у центрі планісфери. – А ось вам Франція аннамітська!" – проводив він, відкидаючи свою лінійку на схід. Ці далекі і мандрівні землі зовсім збивали з пантелику такого селючка, яким був Огюстен, але не перешкоджали його мріям та уявним пригодам.

Матюрен зовсім не поділяв братової любови до школи; нічого він так не любив, як бігати по луках, лазити по деревах, деручи гнізда, і майструвати всякі речі, вирізуючи з дерева. Книжки навіювали нудьгу, любив він тільки малюнки. А читати волів деінде, хоча б на тій самій землі, що його оточувала. І цієї землі йому вистачало; його зовсім не обходили ці далекі Франції, Франції рожеві, мов цукерки, з важкими для вимови назвами, населеними кольоровими людьми.

Він любив тварин, і надто волів. У ярмаркові дні

він завжди супроводжував батька до містечка; скот приганяли на центральну площу. Там можна було бачити найкращих волів з усього краю. Він любив цих тварин – вони такі сильні, але спокійні і мирні, їхнє красиве тіло таке велике, а подих теплий і ніжний, а найбільше любив їхні очі – такі лагідні. На фермі біля биків ходив саме він.

З батьковою допомогою Матюрен злагодив маленького візка. У погідні дні він запрягав у нього фермерського вола і катав брата й сестер по вузькому путівцю, якого проклав для них на західному схилі пагорба батько. Але в дощові дні іноді катався сам. Візок трясся на грузькому шляшку, і він, сидячи верхи на мокрому крупі бика, тримав віжки запрягу, мов капітан кермо свого корабля, захопленого бурю. Світ довкола нього відкривався тоді, мов якась звільнена територія, сяючи простором і самотою.

Повороту його з такої прогулянки завжди чекала, стоячи на порозі ферми, мати, вона хапала його, мокрого й уболоченого, і, буркочучи, тягла до вогнища витирати й сушити. Але докори Мелані радше свідчили про ніжне ставлення до дитини матері, стурбованої його необачністю, ніж про гнів. З усіх дітей Матюрен був їй найближчий, бо він відчував землю і любив її, як вона. Огюстен теж чекав, але не говорив йому нічого. Він мовчки дивився, як брат повертається з-під дощу, і нібито докоряв своєю журливою міною за те, що той покинув його самого. Не те щоб він особливо любив волів або прогулянки під дощем, а просто не міг обходитися без брата. А втім, як тільки той покинув школу, Огюстен зробив те саме, попри своє бажання продовжувати навчання.

Віктор-Фландрен зберіг симпатію до коней.

Вони були єдиними товаришами його самотнього дитинства. Отож, ярмаркового дня він повертався тягловим гнідим конем, прикрашеним пишним брунатним хвостом із рудим полиском, таким же густим і блискучим, як шевелюра Мелані. Він назвав коня Еско, на спомин про своє колишнє життя, коли сам не був від землі, про життя, пам'ятне тільки йому одному. Всі його діти народилися на цій землі, на яку він ступив десь двадцять років тому, і вже їм згадувалося зовсім інше.

Але з містечка він привіз ще й іншу річ, щось куди фантастичніше, і це примирило пам'ять усіх, збудивши в ньому образи поза часом і простором, – іншими словами, образи, пов'язані з єдиною мрією.

Це була коробка, велика чорна коробка з полотняного картону. Вона замикала другу коробку складнішої форми – з жерсті, пофарбованої лаком сливового кольору, – оздоблену у своїй основі задником у дрібні рожеві і жовті квіточки. Це нагадувало маленьку пічку з двома трубами, горизонтальною й вертикальною. Перша труба була коротка та широка і закінчувалася маленьким круглим віконцем, друга – набагато довша, і її верх був зубчатий.

Коли Віктор-Фландрен привіз цю загадкову коробку на ферму, він нічого не сказав і замкнув її на горищі, де проводив багато вечорів за працею, під великим секретом. Нарешті одного вечора він покликав усю свою сім'ю та Жана-Франсуа-Стеблину на горище і посадив їх на лавах, розміщених перед прозорим запиналом із білого полотна, за яким виднілася славетна коробка, поставлена на столі. Сам примостився за цим екраном і якусь хвилину порався біля коробки, ілюмінатор якої кинув раптом яскраве світло, осяявши полотно, тоді як із зубчатого

комина повалив якийсь дим. Ось тоді на темному горищі з'явилися фантастичні тварини. Спершу помаранчевого кольору жирафа, що скубла хмарку в небі; потім носоріг у блакитно-чорних латах; весела мавпа, що висіла у повітрі, захопившись рукою за гілку бананового дерева; павич із розпущеним колесом хвостом; кит, який вистрибував із бірюзово-синіх хвиль і викидав у небо велику водяну квітку; білий ведмідь, що їздив на одному колесі, і його тримав на повідку циган у строкато оздобленому костюмі; дромадер, що спав під зоряним небом біля намету в зелені та жовті смужки; гіпопотам із випнутим, як у бронзовому обладунку, торсом; рожево-червоний папуга, що сидів на піднятому хоботі слона, і безліч інших створінь, таких дивовижних в очах дітей. Потім пройшли потяги з султанами чорного диму, засніжені краєвиди, комічні сцени з химерними людьми та ще страшніші сцени з озброєними вилами бісенятами, з привидами, що літали у світлі місяця, і з усякими крилатими, рогатими, кігтистими, пазуристими чудовиськами, вони висолоплювали язика й поводили великими очима. Сеанс тривав довго і повторювався часто протягом усієї зими.

Відтоді як Віктор-Фландрен зачинився з усіма своїми на темному горищі і ввімкнув чарівний ліхтар, до нього знову прийшло відчуття радості. Йому здалося, що він випустив на екран свої власні мрії, ті образи, які врзалися в середину його тіла та які він носив у мандрах з усіма тими, кого любив у невіддільних від нас внутрішніх ландшафтах, і ця географія, зіткана з самих лише кольорових плям та світла, повела його ще далі, в тінь часу і ночі, туди, де

перебувають померлі. А втім, він ніколи не запаливав олійної лампи, щоб поставити її в темну камеру ліхтаря, не згадавши бабусі; щоразу марилося, ніби вузенький язичок, що оживляв усі ці образи, був не чим іншим, як усмішкою Віталії. Він дійшов до того, що сам створив свої власні образи, малюючи на скляних платівках наївні малюнки барж, тягнених кіньми, і зробив ілюстрації до казок, які так часто розповідав своїм дітям.

7

Весна кликала вернутися до трудів, і сеанси променистої магії порідшали. Одначе природа запустила свою власну магію. Вийшовши на поверхню з-під снігу, вона почала цвісти, плодоносити і пишати. Птахи верталися з вирію, курликаючи в небі й віднаходячи свої гнізда, сховані на деревах, у хащах чи на берегах струмків і боліт. Після стояння у хліві тварини розминали тіло, охоплене новим голодом, і ревіли від бажання. Еско, ця ще не покрита кобила, ревіла гучніше й лютіше за всіх.

Магія весни діяла так владно, що їй уже не стоялося на місці. Якось уранці Еско вирвалася з рук Віктора-Фландрена і Жана-Франсуа-Стеблини, коли вони запрягали її у візок. Це був ярмарковий день, і Віктор-Фландрен готувався поїхати з синами до містечка.

Еско перекинула двох чоловіків, так само як і візок, поваливши його набік, та кинулася на середину двору, по якому з криком розлетілося на всі боки птаство. Потім заходилася гарцювати на майданчику перед ганком дому, крешучи копитами по плитах

і трясучи важкою головою, нібито виконуюч якийсь ритуальний танок. Вона іржала так хрипко, що це іржання вихоплювалося нібито не з її, а з іншого тіла – якогось архаїчного, схованого у глибині роздутих боків. Мелані, стривожена усім цим гармидером, вискочила з кухні, витираючи уборошені руки об фартух, пов'язаний на її талії. Відскочити назад вона не встигла; кобила хвицьнула біля сходів, якими вона сама зійшла, і Мелані впала навзнаки розкинувши руки, мов поламана маріонетка, так що фартух накрив її обличчя. Еско ще раз брикнула і поскакала до стодоли, заіржавши так гарно, як ніколи.

Сліпун кинувся до сходів і собі, а за ним подибав Жан-Франсуа-Стеблина, тримаючись за попереk. Мелані не ворушилася, вона лежала крижем на сходах, накрита своїм сірим фартухом у дрібні блідо-рожеві квіточки, руки в муці звисали у порожнечу, а ноги кумедно стирчали вгору у скривлених набік сабо.

Четверо діток теж поприбігали і збилися купкою під сходами, роззявивши роти й вирячившись здивовано і нажахано на матір. Сліпун відгорнув фартух на обличчі Мелані. Її рот теж був роззявлений, але вузькі чорні очі дивились ще ясніше і гостріше ніж будь-коли. "Бол...и-ить..." – зойкнула вона, не ворушачи головою.

Марго схлипнула, але сестра зразу її пригамувала: "Цить, ідіотко! Мамі нічого не сталося! Зараз вона встане". – "Авжеж, вона зараз встане, твоя мати, – підхопив Стеблина, – вона двожильна, ти ж знаєш..." Але його голос лунав похмуро, і на очі вже наринили сльози.

Сліпун обережно підхопив Мелані за плечі, а

Стеблина узяв за ноги, удвох вони її підняли. Почувши ж гострий зойк, опустили. Марго втекла на другий кінець подвір'я, не в змозі утриматися від плачу. Огюстен стояв випростаний, ніби аршин проковтнув, біля свого брата, який стискав його руку, аж пальці ламались. Двоє чоловіків на превелику силу занесли Мелані до кімнати і поклали на ліжко. Її обличчя було таке бліде, ніби і його посипали борошном.

Мелані не відривала очей від Віктора-Фландрена, уп'явшись жалібним і водночас вогненным поглядом. Але він не міг би сказати, чим палає цей погляд: гнівом, бажанням, страхом, розпачем чи болем. А втім, можливо, що й разом усіма цими відчуттями. Їй хотілося говорити, але вона тільки ротом зіпала, жодного звуку з нього не виходило, тільки губи корчило страшне хрипіння. Сліпун присунув своє лице до лиця Мелані, стираючи піт з її чола. Пасемця волосся ліпилися на скронях дружини, щоках, шиї. Уперше він помітив, що у важку чорну шевелюру його жінки вплелось кілька білих волосин та вперше усвідомив, скільки вже років збігло після його прибуття до Чорноземлі. І йому відкрилося, як тісно зв'язаний він із цією жінкою, годі вже відокремити його власне життя від її життя, і це якась частина його самого лежить отут, страждаючи та стогнучи, неймовірна частина його самого. Мелані спробувала підняти голову до нього, але одразу знову опала.

У неї було химерне відчуття, що вона опала не на подушки, а провалилася у якийсь бездонний колодязь, багnistий і мовчазний. Даремно Сліпун тримав її міцно за плечі, вона не припиняла повільно

грузнути в цю темну та м'яку твань. Він просунув руки під її торс і обережно підняв знову, тулячи її до себе. Вона вчепилася у його плечі, встромила голову в ямку під його шиєю, шукаючи в силі і в запахові тіла свого мужа сховку він цього затягування в намул. Але це багно було таке беручке, що ніяк не вдавалося вирватися з його обіймів.

Горобчик, залетівши хоробро у вікно, весело стрибав на лутці, тоненько цвірінькаючи. Ранок затоплював кімнату лазуровою яснотою і свіжістю. Мелані раптом примарилося, що горобчик перекинувся на неї, що він став її серцем. "Цвірінь-цвірінь-цвірінь", – стрибав він усе жвавіше. В її очах якимсь роєм одноденок зароїлися плями ніжно-промистої зелені. "Цвірінь-цвірінь-цвірінь..." Це цвірінькання стрибало тепер у животі, ніби її серце провалилося аж у глиб нутра.

Сіпнувшись, вона нарешті вирвалася, викинувши з себе потік крові, що ринула їй на стегна і низ живота. Вона ще дужче вчепилася у Віктора-Фландрена, не те щоб утриматися, бо тепер, коли її безповоротно засмоктувало у цей вир масткої грязі, було вже пізно, а щоб, падаючи й вгрузаючи, потягти і його.

Пустити його вона не хотіла, бо він був для неї чимось більшим, ніж її власне життя, і вмерти без нього означало для неї все одно, що утратити спасіння. Надто нестямне, надто чуттєве було її кохання, щоб не почувати у цю мить відходу страшної ревності. Від ревнощів вона забула все, і вже не думала про дітей, землю і навіть про моторошну таємницю, яка відкрилася вже для неї, – у ній. "Не покидай мене! Не покидай!" – хотіла вона кричати йому. Проте смак крові отруїв їй рота, а смерть заткала

горло німотою. Вона вчепилася в нього з такою міццю, що порвала сорочку і подряпала йому шию. Її тіло відчувало тільки нестерпні любовні муки, і цей біль викликав у неї лють, зненацька кинувши її ревниву любов у передсмертне пекло ненависті. "Цвірінь-цвірінь-цвірінь..." – тягнув своє горобчик, стрибаючи на сонці.

У ту мить, коли серце її ослабло, вона вчепилася ще скаженіше, вгородивши нігті у шию Віктора-Фландрена і кусаючи його в плече. Але більше за ці щипки та цей укус, який розірвав йому шкіру, Сліпуна вразило раптове скам'яніння нігтів і зубів Мелані, вгороджених у його плоть. Він спробував звільнитися від її обіймів, але не міг перебороти її спротив. Смерть наділила її більшою силою, ніж вона коли-небудь мала за свого життя.

Сліпуна нараз опанував страх; образ вовка, шкуру якого він носив, сплив яскраво у його пам'яті. Він знов побачив, як вовк брів по галявині, вищиривши готові кусати ікла, як фосфорично світилися його зизі, медового кольору очі, і йому привиділося, що та битва, якої тоді не відбулося, завершилася оце зараз. Досі він ніколи по-справжньому страху не знав, навіть під час тієї нічної зустрічі з вовком. Того дня, коли батько відтяв йому два пальці, всяке темне відчуття страху в нього пропало. Зовсім інше відчув він на площі – протест. Ба навіть у надрах копальні, де смерть регулярно влаштовувала свої облави, він ніколи не боявся. Перед тілами своїх товаришів по роботі, розтертих на порох вибухами метану або роздавлених обвалом, він відчував лише гнів та обурення, але не страх. За своє життя він ніколи не лякався. І ось, неждано-негадано, погід-

ного ранку цвіркотливої весни у власній кімнаті його охоплює переляк перед тілом тієї, яка була його подругою, його дружиною, його любов'ю.

Виходить, батькове безумство, можливо, геть відтяло йому страх, але не вирвало з корінням. І тепер із цього насіння проросте цупкий, як жмут пирію, страх. Він так забуває й розростеться, що заглушить усі інші почуття, позбавивши його пам'яті, журби, мислі. Мелані більше не матиме ні імені, ні історії, навіть утратить своє обличчя. Вона зостанеться лише жінкою-вовчицею, вагітною смертю, і ікла її та пазурі триматимуть його у полоні. Він ще раз спробував звільнитися від них, але вона не відпускала своєї хватки.

У пораненій шиї йому стріляло, а вкушене плече боліло все дужче. Доведений до розпачу цим упертим опором мертвої, він схопив одне з важких дерев'яних сабо, в які був узутий, і почав садити по щелепі і по руках, вчеплених у нього. Пальці тріснули з сухим шумом кинутої у вогонь в'язанки, щелепа стукнула з уже глухішим звуком. Ці відголоси пролунали всередині його власного тіла так, ніби в ньому розбили якийсь гіпсовий орган.

Обійми нарешті розімкнулися, і він одразу випростався, брутально відтрутивши подолане тіло. Узувся і одійшов від ліжка до вікна, аби вдихнути свіжого повітря. Горобчик, захоплений своїми скаками і цвіріньканням на віконній лутці, не встиг полетіти. Сліпун його піймав і замкнув у руці. Його охопила якась неймовірна лють. Горобчик миттю стихнув та завмер, дрижачи у цій раптовій в'язниці. Сліпун чув, як у пальцях тріпоче злякане сердечко птаха, і йому закортіло розчавити його у кулаці, щоб покінчити ще й з цим страхом. Усякий ляк став йо-

му раптом огидний. Напівзадушений горобчик силкувався вистромити свою голівку і тримав свій дзьобик відкритим.

Сліпун підняв руку і глянув зблизька на пернатого сердегу. Він уже збирався розбити горішок його голівки об лутку вікна, аж тут його увагу привернуло око жертви, величиною не більше від голівки шпильки та майже безвиразне. Але в цьому очкові кричало стільки ніжності і крижкості, стільки благання, що в Сліпуна не вистачило духу здійснити свій намір. Страх та гнів разом зникли, вигнані раптовим іншим почуттям, яке не тільки не рвалося убивати, а, навпаки, обеззброювало. Це був сором. Перш ніж дійти до його свідомості, сором торкнув його тіло, обізвавшись у теплій долоні, в якій віддавався майже непомітний трепет серця наляканого горобчика. Його рука розтулилася на всю широчінь, і горобчик утік, пурхнувши спершу невпевненим зигзагуватим летом, а потім полетів прямо до саду й зник у деревах. Сліпун повернувся до свого ліжка.

Мелані лежала, згорнувшись клубком, на пуховику, поплямленому кров'ю. Шкіра її була бліда, як полотно; в усьому тілі ні кровинки. Він знову схилився над нею і спробував надати пристойнішої пози, щоб вона була, як у всіх покійників. Тіло її знов стало надивовижу гнучке, мов набита тирсою лялька, даючи змогу робити з собою все. Зламані пальці були зовсім м'які та гнулися у різні боки. Зате щелепа була геть-то зчакнута і щоразу безпорадно відвалювалася на груди, надаючи мертвотно-блідому обличчю гротескного вигляду. Сліпун відірвав від балдахіна клапоть тканини і пов'язав ним голову Мелані. Тут йому спало на думку вгорнути Мелані в цю ситцеву запону у великі червоні, рожеві й жовто-

гарячі квіти. Це вона купила торік тканину, але, замість викроїти з неї сукню і фартушки для себе і дочок, вирішила виготовити з неї запони на ліжку. З першими погідними днями вона познімала важкі лляні запони, які взимку забезпечували їхньому ложу тепло, та повісила замість них цей новий квітчастий балдахін. Сказати по щирості, якщо він до чогось і надавався, то тільки до гри зі світлом. Мелані любила спостерігати крізь ці легенькі строкаті запони, як на світ благословляється день, як уливається, розбризкуючись по площині ліжка барвистими калюжками прибутне світло. Він і сам любив спостерігати, як ця плинна ясність вранішньої зорі падає на голу шкіру Мелані, граючи напрочуд ніжними рожевими жмурами.

Він заходився її роздягати, потім обмивати на ній усю цю кров – засохнувши, вона вкрила шкіру чорнуватими струпами. Він пішов у кухню по воду. На дітей, які сиділи за столом, мучені страхом і чеканням, навіть не звернув уваги. "Тату, – озвалась раптом Матильда якимсь дивним глухим голосом, – звідки вся ця кров?" Але він не відповів і поспішив зі жбаном води покинути кухню.

Обмивши Мелані, Сліпун зірвав запони з ліжка і закутав її у них від пліч до кісточок. Зі своєю блідою, як стіна, шкірою, головою у пов'язці й замотаним у квітчасту тканину тілом, Мелані перестала скидатися на саму себе. Він дивився на неї, не впізнаючи, вражений її блідотою і непорушністю, а також зовсім маленьким зростом. Справді, здавалося, ніби Мелані раптом утратила свою огрядність та круглі форми; вся вона якось стиснулася і здрібніла посеред ліжка, що стало завеликим для неї. Сліпун не

чув, як у двері тихо постукали та як прийшли до кімнати його діти. Вони підступили до ліжка і довго споглядали, нічого не розуміючи, дивну картину, що постала перед ними: простирала, пуховик та одяг їхньої матері, у кривавих плямах, кинуті жужмом у кутку; їхній батько, завмерлий нерухомо, лицем до ліжка і спиною до них. Його плечі видалися їм якоїсь неймовірної широчіні. А потім он там, посеред неприбраного ліжка, лежить ця зовсім малесенька напівгола жінка, кумедно загорнута в запони.

"Де неня?" – спитав різко Матюрен, не змігши впізнати своєї матері у цьому жалюгідному опудалі, покладеному перед ними. Сліпун здригнувся й обернувся до дітей. Він не знав, що відповісти. Марго підійшла ближче до постелі і гукнула, нібито маючи: "О! Вона – як лялька! Мама стала лялькою!.. Яка вона гарна!.." – "Мама померла", – урвала її грубо Матильда. "Вона гарна..." – повторила Марго, більше не звертаючи жодної уваги на інших. "Мама померла?" – спитав Огюстен, не зовсім упевнений у точному значенні цих слів. "Гарна... гарна... гарна..." – шепотіла без утаву Марго, схилившись над своєю матір'ю. "Вона умерла", – правила своє Матильда.

Діти перед очима Сліпуна попливли, ніби їх охопило в кільце полум'я. Зненацька він заривав і рухнув узніж ліжка. Сльози та падання навколішки їхнього батька вразили хлопчиків більше, ніж смерть матері. Огюстен припав до стіни і почав скоромовкою механічно перераховувати в алфавітному порядку департаменти та їхні головні міста: "Префектура Ен, Бург-ан-Брес... Префектура Есн, Лаон... Префектура Альє, Мулен..."

Матильда підійшла до батька і, намагаючись си-

ломіць підняти йому голову, сказала: "Тату, не плач. Я тут, з тобою. Я ніколи не покину тебе. Ніколи, повір. І ніколи не... не помру". Сліпун обійняв дитину і пригорнув до себе. Він нічого не розумів з того, що вона промовляла, але вона, вона знала, що йому сказати. Це була обіцянка, і вона дала слово вірно дотримуватися її. І справді, Матильда присвятила все життя дотриманню своєї обіцянки, яку чула тільки вона й задля якої зобов'язалася бути завжди невідлучно при своєму батькові. А втім, ця обіцянка не вберегла її від самоти і зухвалих вибриків, бо обіцянка постійного чування і вірності супроводжувалася дикими ревнощами, так ніби вона здолала успадкувати від своєї матері лише всежерущу та всевладну любов до Віктора-Фландрена. "Гарна, гарна..." – шепотіла і далі Марго, ніжно пестячи крижані щоки Мелані. "Префектура Сомма, Ам'єн... Префектура Тарн, Альбі..." – тягнув Огюстен упертим тоном, як хлоп'ятко, поставлене у куток та змушене твердити по сто разів урок на покару.

Нараз Сліпун відіпхнув Матильду і звівся на ноги, так ніби нічого й не сталося. Здавалося, ніби зі слізьми він проковтнув усе: страх, сором, горе. Покинув, не озираючись, кімнату, скотився сходами і вийшов на поріг. Еско втихомирилася; вона стояла посеред двору і трясла своєю важкою головою, ніби хотіла в'їхати нею в сонце, яке вже підбилося й вибілило небо, укрите дрібними баранцями. Сліпун подався до стодоли, вийшов звідти, озброєний великою сокирою для рубки дров, перетнув двір і рушив прямо до кобили.

Відчувши наближення хазяїна, Еско забила копитами, потім обернула до нього голову, тихо похи-

туючи нею в повітрі, ніби готувалася вже потертися об його плече. Але Сліпун уникнув пестощів кобили, обійшов її трохи на відстані, міцно захопившись руками у сокирище, підібрався і взяв розгін, високо здійняв сокиру й важко садонув нею у шию тварини. Еско якось дивно здригнулася всім тілом і заточилася, ніби послизнувшись на крижаній плиті. З грудей її вихопився радше моторошно хрипкий рев, ніж іржання. Сліпун ще раз змахнув сокирою і завдав нового удару. Кінський крик злетів, без переходу, до високої ноти і знову захрипнув. Ноги почали підгинатися. І втретє Сліпун обрушив свою сокиру, точно цілячи у величезний надріз, прорубаний у кінській шиї. Цього разу Еско гримнула додола. Кров бризкала нерівними цівками і розтікалася вже липкою брунатною калюжею по землі. Сліпун накинувся на поваленого коня й махав сокирою, доки не відрубав голову. Обезглавлене тіло ще якусь хвилю тіпалося, конвульсивно трясучи ногами у повітрі. Вирячені від жаху очі на голові все ще не спускали зі свого господаря недовірливого погляду.

Подібно до того, як колись селяни розвішували убитих вовків на гіллі дерев, на царині своїх сіл, аби налякати сіроманців і відігнати їх від своїх ферм, Сліпун почепив кінську голову на фронтоні критого входу до свого подвір'я. Але ця засторога не призначалася ні для якоїсь іншої тварини, ні навіть для людей – вона важила тільки на Того, чия смерть завжди здавалася якоюсь безглуздою, дозволяючи нищити якимсь простим хвицанням повільну і трудомістку споруду людського щастя.

Кільканадцять днів критий вхід до ферми Сліпуна-Сіроманця скликав на бенкет лунів, шулік і канюків.

Мелані покинула Високу Ферму дорогою для школярів, так і не пройшовши під головою Еско, виставленою на жир хижакам – кінський череп надовго став гербом ферми Пеньєлів.

Віктор-Фландрен не побажав, щоб його дружину везли на кладовище візком з воловим запрягом. Він поклав домовину на просту тачку і повіз сам по прокладеному ним же таки путівцю через свої лани. Так, у супроводі дітей та Жана-Франсуа-Стеблини, добрався він до церкви в Монлеруа, навколо якої тягнувся цвинтар, де спочивав уже батько Валькур, а також інші предки Мелані.

Після похорону обов'язки матері перебрала на себе Матильда, взявши все до рук і дбаючи про кожного. Ніхто, починаючи з Сліпуна, не виступав проти влади цієї семирічної дитини, суворої і вправної розпорядниці сімейного життя. Після річного перебування вдома Огюстен знову вернувся до школи, щоб супроводжувати Марго, яка продовжувала навчання, за побажанням самої Матильди: сестра мріяла побачити колись її вчителькою. А втім, Марго уже вживалася в цю роль, щовечора ділячись удома набутими в класі знаннями з Матильдою і Матюреном. Так тепер по-новому склалися стосунки між дітьми, адже дорослого оточення їм бракувало.

Сліпун, після смерті Мелані, замкнувся, мов дикун, у своїй жалобі, не озиваючись ні до кого із своїх і пропадаючи ще більше у полі і на роботі. Здавалося, що з Мелані пішло в землю й дитинство усіх. А потім, щось із погляду Еско, враженої подивом і страхом від безумного вчинку Віктора-Фландрена, відбилосся в очах і серцях дітей. Відтепер навіть для них він став Сліпуном-Сіроманцем, адже, обдарова-

ний рідкісною, майже грізною силою, цей чоловік тягав скрізь за собою надто світлу тінь і носив на шиї, навколо намиста з семи сльозин свого батька, сліди пальців Мелані, немов друге намисто, інкрустоване в саму шкіру.

Що ж до Жана-Франсуа-Стеблини, невтішного після смерті своєї господині, то він постійно жив у тіні дітей, невміло шукаючи серед них дрібку емоційної поживи, за якою його серце – єдине з-поміж них усіх таке ще наївне і вразливе – зголодніло до сліз.

НІЧ ТРЕТЯ

НІЧ ТРОЯНД

III

НІЧ ТРОЯНД

"Гаразд! Я – *Дитина*... – написала вона. – А від серця маленької дитини вимагають не щедрот і Слави (навіть Небесної Слави)... від нього вимагають Любви...

Але як вона освідчить свою *Любов*, хіба *Любов* не доводять ділами? Гаразд, тоді маленька дитина *кидатиме квіти*.

Я не маю іншого способу довести тобі мою любов, як кидати квіти, тобто не пропускати жодної маленької жертви, жодного погляду, жодного слова, обирати з усього найменші речі і робити їх з любов'ю... Я хочу страждати з любов'ю і навіть гратися з любов'ю, так я кидатиму квіти перед твоїм престолом; я не прийду ні до одного з них, не *обриваючи пелюстки* для тебе... а кидаючи квіти, я співатиму... я співатиму, навіть якщо мені доведеться рвати квіти серед колючок, і мій спів буде тим мелодійнішим, чим довшими і гострішими будуть колючки..."*

Але вона згорнула маленький тонкий зшиток, де вона обривала пелюстки своєї любови, бо колючки

* Свята Тереза де Лізьє, *Зошити*.

стали такі довгі й гострі. І вона почала конати. Вона, дитина з трояндами. "Моя Мати – це агонія? – спитала вона... – Як я повинна вмирати? Я ніколи не вчилася вмирати!.." А ще вона скрикнула: "Але ж це тільки сама агонія, без жодної дрібки втішання..." Проте вона вмерла, не покаювшись у тому, що так безоглядно віддавалася своїй любові.

Квіти... вони ростуть усюди по світу, навіть у Чорноземлі, тут, у цьому маленькому закутку суворості, забутої усіма землі. Ростуть диким способом у лісах і на галявинах, на луках та полях, на торф'янику, по берегах струмків і боліт, та навіть на смітнику. І ростуть ще й деінде, у садах і в теплицях, щоб стати ще прекраснішими. Але краса колюча, примхлива й свавільна, так само як і любов.

Віктор-Фландрен, на прізвисько Сліпун-Сіроманець, зберігав і до тої, і до тої гіркий смак, який штовхав його на насильство, бо завжди до нього домішувався терпкий запах крові.

Але як краса, так і любов прагнуть завжди вернутися та знов запалити почуття. І в них з дитинства веселі й незвичайні чари, інстинкт гри, мистецтво спокуси і відсутність гризот.

Квіти – вони самосійно ростуть навіть на Високій Фермі – були і на запонах ліжка і в пам'яті дітей. Та все просилися, щоб їм обривали пелюстки. Але Пеньелі у ту добу ще не відали, що пісня може бути у такій пошані в цієї дитини-з-трояндами, запаленої жагою. Краса і любов так яро палахкотіли у їхніх руках, що в бажанні вони знали лише силу пориву, племінкий жар і розрядку в крикові.

Але найпростіші, накидані в зошиті слова потребували, аби обірвати пелюстки їхнього голосу, довгого зачину в мовчанці, сидіння без діла у забутті. І такий спів, може, почули б лише ті, хто своєю чергою переживав, собі на подив, агонію, позбавлену будь-якого втішання.

1

Царство Матильди тривало менше п'яти років. Інша жінка прийшла, позбавляючи її права володіння. Насправді все це була одна видимість, і спричинила вона лише коротке збурення. Матильда була людина двожильна і владна, тоді як у нової жінки була ледве душа в тілі.

З'явилася ця жінка завдяки Марго. Одинадцятирічна дівчинка відвідувала й далі школу, але з певного часу ходила туди сама, Огюстен остаточно прилучився до батька і брата для роботи в полі і на фермі. Отож, нерідко в дорозі вона забувала, куди йшла, і віялася деінде. А повертала завжди до церкви Монлеруа. Ця стара церква носила ім'я святого Петра і щороку на його храм гучно озивалася надтріснутим бовканням свого дзвону. Проте до церкви Марго не входила, вона zostавалася надворі, на прилеглому цвинтарі, завжди прогулюючись там якусь часинку, а потім сиділа на могилі Валькура. Тут дівчинка діставала зі свого ранця ляльку, загорнуту в пакетик, і заходжувалася її майструвати. Лялька була нашвидку пошита з полотна, набита соломкою й оздоблена волоссям з чорного льону. Дівчинка клала її на коліна і вкутувала шматком ситцю в червоні, рожеві та жовтогарячі квіти. Потім починала ляльку чепури-

ти, вкладаючи в це чепуріння усе своє вміння і ласкість, чесала їй волосся, колисала, розповідала казки, а головне – годувала. Байдуже, що страва складалася з землі, моху чи гіллячок, аби тільки вона жила. Аж це одного дня Марго стурбувалася ще й тимщо її матері в землі, мабуть, холодно і сиро. Вона стала вкривати могилу всім тим, що траплялося довкола підбираючи навіть розп'яття й квіти, залишки інших надгробках. Перед усіма цими напівголими Христами, виставленими на вітер та дощ, її пронизував холод, вона вирішила і їх сховати у землю. І цього виявилось недостатньо, щоб утишити вогню її змерзлої душі. Їй спала нова ідея. Вона повернулася до церкви, пробралася в хори, вилізла на вівтар і зірвала дерев'яного, вкритого позолотою Христа перед дарохранильніцею. Замість нього вона почепила свою ляльку у квітчастому платтячку й поставила назад розп'яття. Відтак зібрала всі маленькі світильники, які оточували підніжжя статуй, і обвішала їх довкола хреста. Таким чином на вівтарі з'явився нібито квітник троянд, розквітлий суцвітними тичинками у своїх кулястих абажурах. Лялька, як і завжди, чеплена хрестом, відкидала, у цій тьмяній хистку тінь на вишите запинало дарохранильніцею. Ця метаморфоза її ляльки в потоках світла, в крашеної червінню, рожевістю й жовтю, задала їй нову мету. Марго – ось він, так довго підшукуваний образ мерлої матері. Цей образ підносив смерть і втілював її власний страх. Ставши навшпиньки, спершись руками на вівтар, вона милувалася на свій світломінімум ляльку, повішену на хрест і схожу на танцівницю.

Від цього споглядання її відірвало знайоме
спілку й уривчасте бухикання панотця Давранша.

Кюре Монлеруа, дід якого прилягав до кладови-
щного муру, був передчасно постарілий, хоро-
чий чоловік. З роками він усе більше замикався в
своїй німоті, з якої виходив лише для своїх про-
повідей і літаній, а також для свого бухикання. Ка-
шель завжди вибухав шквалами порожніх звуків,
які його тряслися, і він одразу уривав найменше
слово. Ось чому кюре майже не розмовляв, бо не
встигав кінчити фрази, щоб не закашлятися, а, пере-
кашлявшись, втрачав нитку своєї думки. Ця вічна за-
дача розуму, породжувана невиліковним каш-
лем, доводила іноді його до страшного шалу, і не-
зважаючи на його проповідь, перебита такою забудькува-
ною, завершувалася прокльонами й тупотом нога-
ми на амвоні. Особливо нетерплячий та гнівливий
був із дітьми, які прозвали його Панотчик-Бу-
бон і ражнили при кожній нагоді. Ось чому Марго
боялася його появи і миттю гайнула у спові-
дальню, розміщену в боковій капличці.

Панотць Давранш наткнувся на лаву, чим тіль-
ки відбив свій кашель, а заодно і поганий гумор.
Він зберіг у вогкій півсутіні сповідальні, відчу-
ючи шалене серцебиття, що боялася, як би його
не назвали Панотчик-Бубон. Але вся увага священника
перейшла до вітваря, оздобленого тепер замість
звичайного хреста потворною ганчір'яною
серветкою. Марго не розуміла, що він вигукував, ки-
нувшись до вітваря, їй тільки здавалося, ніби він
рев. Цей рев, очевидно, потонув у нападі кашлю,
який був несамопитішого, ніж зазвичай.

Це бухикання ніяк не вщухало, дійшовши вже
до рашних корчів всього тіла, бідолаха дзигною

крутився на приступках віттаря, тупаючи з досади і гніву ногами.

Марго, тулячись у своєму закутку, заткнула вуха, щоб не чути бешкетування й тупоту Панотчика-Бубона. Вона благала Пречисту, святих і всіх мерців цвинтаря прийти їй на допомогу, відкрити люк під її ногами і врятувати від цього нестерпного страху. Який саме з них усіх відгукнувся на її благання, вона не відала, але відтуливши вуха, не почула більше нічого, таке враження, що провалився крізь якийсь люк сам Панотчик-Бубон. Вона переждала ще немалу часину, перш ніж наважитися визирнути надвір, легенько піднявши ріжок важкої фіолетової запони, яка маскувала кабінку. І вгледіла ступні кюре та краєчок його ніг. Ступні, взуті у грубі, вимазані болотом черевики, стирчали підметками догори, на найвищій приступці віттаря. Відкинуті поли сутани дозволяли бачити ноги аж до голінок у сірих лянних панчохах. Уся решта тіла ховалася за стояком. Марго тихо викралася зі сповідальні і пройшла навшпиньки поза стовпами. Порівнявшись із віттарем, вона знов глипнула, цікаво й тривожно, на Панотчика-Бубона. Він лежав, простертий на весь зріст, голова вниз, а руки витягнуті вперед, – так плавець розігнався пірнути і розбився, не долетівши до води. Напад кашлю так несамовито тряс кюре, що він, тупаючи, втратив рівновагу і приземлився на приступки, вдарившись чолом об землю. Цей удар поклав разом край кашлю, гніванню і життю Панотчика-Бубона.

Марго, тамуючи віддих, підступила ближче й побачила, як з рота кюре тече тоненька цівка крові, поступово розливаючись по плитах густочервоною та блискучою калюжкою. Перевела погляд на дль-

ку, почеплену на хресті, і подумала, що ця червонувата пляма не що інше, як ще один відблиск, кинутий сяйвом світильників, що горіли навколо. Дівчинка пробралася до вітваря і взяла свою ляльку, потім задмухнула всі маленькі ліхтарики, їхні гноти тепер випускали їдкий та масний дим. Спробувала поставити статуетку Христа на місце, але здолала тільки криво начепити його на хреста, відтак сунула ляльку під плаття і спустилася сходами.

Але вийти з церкви побоялася, їй раптом примарилося, ніби паперть бере приступом інший Панотчик-Бубон, навіть не один, а ціла ватага Панотчиків-Бубонів, зібраних тут, щоб лаяти її, кашляючи і плюючи їй кров'ю в лице. Отож, вона присіла на лавці й чекала. Але чекати не було кого, і вона здрімнула. Цього разу дівчину збудив не шум кашлю, а якісь кволі, жалібні крики, незабаром урвані риданням. Вона відкрила очі, круглі від подиву й затуманені сном; плакала молода жінка, присівши перед тілом Панотчика-Бубона. На темних хорах її постать вимальовувалася невиразно. "Мама?" – спитала Марго, встаючи на ноги. Жінка підвела голову, очі її були здивовані і затуманені ще більше, ніж у дитини. Це була Бланш, небога панотця Давранша. Той узяв її до себе після смерти своєї сестри за гувернантку. Вона принесла з саду цілий оберемок листя, півоній і троянд, збираючись завітчати вітвар. Але тіло її дядька постало між нею і вазонами на верхній площадці сходів нездоланною перешкодою, і вона впустила свої квіти, безладно розсипавши їх по землі.

Бланш минуло вже двадцять років, але вона ніколи не виходила з дому, і в селі її ніколи не бачили.

Весь свій час вона проводила в опасанні церкви і дому кюре, пораючись у домі та в саду і підтримуючи лад у храмі. Товсті затишні мури надійно оберігали її від усього і всіх. Навколишній світ, зовсім чужий, щоб наважитися туди ступити, викликав у неї тільки страх. Та і як могла осмілитися появитись у цьому світі, куди вона забралася, зламавши замок, незаконно? Справді, сестра панотця Давранша сплodiла її, без батька, небажаною дитиною, напівсиротою. Цей смертний, як судив дядько, гріх її матері фатально відбився на ній, і тому вона носила прямо на обличчі знак цього природного сорому. Гріховне бажання матері позначилося навіть на її шкірі, вкривши ліву половину обличчя здоровою родинкою густо-червоного кольору. Після смерти сестри панотець Давранш зголосився узяти цю прокляту дитину, тоді ще піддівка. Оселившись у дядька, сердешне дівча одразу відчуло завдяки його нагадуванню своє безталання і ганебне народження. "Ця пляма, – любив заявляти він їй, тицяючи з міною огиди й осуду пальцем у її лунину, – доказ того самого гріха твоєї матері. Ось бачиш, що породжує порок, слашота і похiть! Ти була зачата в бруді і тепер осквернена навiк. Певна річ, несправедливо, що ти спокутуєш гріхи своєї матері, проте ще несправедливіше, що ти народилася, отже, врешті-решт, справедливість не на твоєму боці!" Бланш нічого не тямала з цих філіппік свого дядька, вона не знала навіть точного значення чутих від нього слів, таких як слашота й похiть, а тим паче спокута, не розуміла нічого і в його логіці, а проте збагнула одне: вона була зайва і почувала себе непоправно винною у всіх нещастях світу.

Отож, побачивши дядька простягнутим у мерт-

вому задубінні на сходах віттаря, вона сприйняла цю смерть як нове свідчення своєї згубної присутності в цьому світі й гірко заридала – адже цей злочин учинений нею ненавмисне.

Марго вразила ця пляма, що маскувала ліву половину обличчя молодої жінки, ця родимка була такого самого розміру і кольору, як калюжка крові, витеклої з рота Панотчика-Бубона. В неї майнула думка, що ця кривава пляма заразна і що вона може перейти і на неї саму, тож ухопилася руками за своє личко, щоб перевірити, чи воно ще неушкоджене. "Але чому?.." – спитала Бланш у дитини. "Що чому?" – відгукнулася Марго. "Чому він помер?" – тягла заплакана дівчина, розпачливо намагаючись усвідомити те, що сталося. "Не знаю, – відповіла Марго. – Мабуть, він упав". А потім додала не дуже впевнено: "Я хочу вернутись додому. Мені страшно". Бланш теж було страшно, але страшно вже не за себе. Такий страх у неї пропав. Вона звернула увагу на дитину і нараз відчула себе зв'язаною з нею, зв'язаною спільним страхом. "Так, так, – озвалася вона, підхоплюючись на ноги. – Я відведу тебе додому". Вона підійшла до Марго і несміливо спробувала їй усміхнутися. "Ну що, підемо разом?" – спитала, подаючи Марго руку.

Отож, обидві вийшли з церкви, тулячись одна до одної, гайнули, не озираючись, центральною алеєю, ідучи повз лави, мов дві злодюжки, переслідуючі собаками.

Бланш ні про що не питала, давши себе вести дитині, яка не відпускала її руки. Всю дорогу йшли мовчки, швидкою ходою, неоглядки, обидві боялися, як би Панотчик-Бубон не погнався слідом, аби покарати їх. Діставшись до Високої Ферми, вони

спіткали Сліпуна-Сіроманця, який ішов назустріч: Він здивувався, чому його донька серед білого дня тут, а не в школі, і хто ж ця жінка, яка супроводжує її. Угледівши його, дві утікачки застигли як муровані. "Марго, – спитав він, – ти чого тут о такій порі?" – "Помер кюре!" – вигукнула мала у відповідь. "То й що?" – відказав він, не розуміючи, яку притоку має його дочка до смерті священика. "Він справді помер", – підтвердила Бланш тоненьким голосочком. Тут Віктор-Фландрен помітив у незнайомки на щоці здоровенну густо-червону пляму, так ніби вона стала жертвою сильного сонячного удару. "То й що?" – перепитав він, цього разу звертаючись до молоді жінки. "Він – мій вуйко", – відмовила вона. Ввібрала голову у плечі і так стояла, понурившись, серед дороги. Нещастя й горе жінки зворушили Віктора-Фландрена, і він раптом злагіднів, вийшовши зі свого звичного здичавіння. "Ходімо", – сказав він, запрошуючи дочку та незнайомку ввійти до ферми.

2

Високої Ферми Бланш Давранш більше не покинула. Звичайне запрошення Сліпуна-Сіроманця зайти на часинку в кухню, щоб відпочити після довгої дороги, стало пропозицією тут залишитися й закінчилося сватанням. А втім, це сталося дуже швидко, на превеликий подив усіх, надто тих, кого це торкалося найбільше і хто завжди дивувався з такого несподіваного повороту подій. Діти Пенъеля, за винятком Матильди, сприйняли дивний і раптовий повторний шлюб свого батька без драми. Двоє синів не виявили до нього жодного інтересу, бо самі

досягли вже такого віку, коли вся увага зосереджується на самому собі, коли завдає мороки власне тіло, опановане зненацька нападом нових поривань і бажань – сласнотою й похиттю, як сказав би Панотчик-Бубон. Марго раділа, що Бланш житиме з ними: цій молодій жінці, як вона вже переконалася, вразливій і полохливій, можна цілком довіряти. Обидві вже тяглися одна до одної – такою прихованою симпатією одразу переймаються між собою хворі, каліки або чужинці.

Зате Матильда мачухою була невдоволена і відкрито виявляла свою ворожість. Як це так, щоб інша жінка узурпувала місце її матері? Цієї простої істини цілком вистачало, аби викликати її злобу й гнів. Одружившись удруге, її батько припустився помилки та зради – і ця зрада стосовно її матері окошилася на ній, визнаному гаранті пам'яті померлої. Вона відчувала себе зачепленою, навіть ображеною, тоді як у ній просто відкрилася згубна хвороба ревматоїдизму, яка гризтиме серце ціле життя. Починаючи з цього дня, вона зверталася до свого батька тільки на "ви".

До того ж, Матильду обурював непристойний вибір батька: як можна жінку, заплямовану таким страшним ганджем, як у Бланш, не те що пошлюбити, а навіть кохати? Хіба ця здорова фіолетова пляма не слід того замашного мордаса, якого відважила доля безталанній жінці, питала себе Матильда, теж безталанниця, теж відчахнута гілка. Цю її думку поділяла й сама Бланш, поділяла, але все-таки вперше в житті наважилася переступити через свій сором. Оскільки на неї звернув увагу Віктор-Фландрен, треба знайти сили відкинути цю невідчепну ганьбу, яку досі не переставало вішати на неї її неза-

конне народження, її родима пляма і її вуйко, та й сама вона – за звичкою та схильністю до фаталізму.

Саме ця родима пляма, яка так обурювала Матильду та яка так гнітила Бланш, і спокусила Віктора-Фландрена. Він сам носив досить химерну ознаку в лівому оці й волочив за собою ще чудернацькішу тінь, викликаючи завжди більш чи менш злостиву цікавість людей. Ось чому він сприймав неоковирну пляму на обличчі молодої жінки з якоюсь ніжністю.

А втім, Бланш була гарненька, якщо завдати собі труда роздивитися решту її обличчя. Її біляві кучері, залежно від освітлення, переливалися безліччю відтінків солом'яного, медового чи пшеничного кольору, а дуже красиві брови з доскональними дугами м'яко підкреслювали овальну форму очей. Очі її то зеленіли, то бронзовіли, то яснились – це вже пов'язувалося не з освітленням, а з настроєм. У задумі або в утомі вони загоралися й відливали блідою зеленню; навіть набуваючи в ті хвилини, коли Бланш знов ніяковіла і соромилася, барви зів'ялого липового цвіту. Зате як тільки вона оживала й раділа життю, зелень очей робилася густішою і мінилася цинамом новим, золотим та блакитним відблиском. Віктор-Фландрен скоро навчився здогадуватися про настрої Бланш з самого лиш кольору очей, бо вона ніколи не скаржилася і висловлювалася дуже рідко. А проте іноді язик у неї розв'язувався; забалакувала вона зненацька, без видимої причини, і говорила тоді щебетливою й веселою скоромовкою. Ця її манера починати отак цокотіти з ходу, кумедно махаючи маленькими ручками та кучерявою головою, завжди чарувала Сліпуна-Сіроманця, і тоді Бланш робилася для нього особливо бажана, а оскільки ці напади щебетання охоплювали її ввечері у ліжку, він

починав з нею любитися й втішатися, аж доки сон зрештою не брав гору над торохтінням Бланш і над запаленим власним бажанням.

Вагітність Бланш переносила легко, нібито плід, зростаючи в її лоні, наповнив її життям по вінця і остаточно утвердив її право перебування на цьому світі. Зелень радісних очей відливала гарним цинаіоново-блакитнявим полиском бронзи, і щебет її не вгавав. Але як настала пора родити, вона знов спохмурніла зі страху й сумніву. Їй нараз здалося, що, народжуючи, вона повторить злочин своєї матері. До того ж, її злочин буде тим важчий, що буде подвійний.

Вона й справді привела двох маленьких дівчаток, не більших від цуценяток і пом'ятих, як печене яблуко. Проте невдовзі дівчатка зміцніли й погарнішали, а коли розкрили очі, виявилось, що вони пішли в батька: золота пляма сяяла в їхньому лівому оці. Але спадок був подвійний не тільки тим, що їм стався колір очей їхньої матері та її гарні кучері, а й оловне тим, що на лівій скроні в них з'явилася гусло-червона пляма. А все ж ця пляма була куди менша і прихованіша, ніж пляма їхньої матері; вона була завбільшки з су і трояндоподібної форми. Одну дівчинку назвали Роза-Елоїза, а другу – Віолетта-Оноріна. Ці імена згодом їм довелося змінити на інші, обтяжені без міри важчим і вимогливішим спадком.

Але не тільки ці подвійні пологи страшенно гнітили Бланш. Розродившись, вона так і не оклигала, катована й виснажувана тими моторошними видіннями, які відкрилися їй.

Вона бачила землю в огні та крові, чула крики, і від цих криків навколо неї непритомніла. Описувала дивовижні речі: тисячі людей, коней, а також химерних машин, схожих на побачених у магічному ліхтарі носорогів, гинули від вибухів, розліталися шматками багна. І величезні залізні птахи у снопах вогню пікірували вниз на міста й дороги. І її вирячені від жаху та сліз очі день у день усе бліднішали, доки не втратили увесь колір і зробилися зовсім прозорими. За її словами, якщо доводилося бачити це все, слухати та страждати від усього цього страхіття, насильства і смерти, то це їй на кару. На кару за те, що посміла побажати жити, посміла осквернити цей світ злочином свого народження. І весь цей потоп людської крові, певна річ, – з цієї брудної згубної калюжки, розлитої на її обличчі.

Вона замурувала себе у своїй кімнаті. Марго приносила їй їсти, а Матильда гляділа малечу. Але Бланш скоро відмовилася від їжі: страви відгонили їй гниллю і кров'ю, а кожен напій – їдким духом поту й сліз. Бланш так спала з тіла, – що її шкіра, напнута на гострих, немов щербинь, кістках, здавалася прозорим папером. Прозорість з'їдала її істоту, ніби стираючи її з видимого світу. І ось що з нею сталося наостанку – вона зникла. Від неї залишився тільки великий клопоть шкіри, протертої аж до скляних волокон піткання. Коли клали її до гробу, вона розбилася на скалки, мов шибка, і дзенькнуло так весело, ніби малесенька дитина розсміялася.

Марго нишком сунула в домовину ляльку: хай вона розважає Бланш у тій безрадісній самоті, на яку її прирекли.

Цього разу тачка, в яку впрягся Сліпун-Сіроманець, аби відвезти свою другу дружину на кладо-

вище, важила так мало, що котилася ніби порожнем. Вони рушили тим путівцем школярів, яким прийшла Бланш рівно три роки тому. Сини, Марго і Жан-Франсуа-Стеблина теж проводжали її в останню путь. Матильда залишилася на фермі: хтось же має кількамісячних Розу-Елоїзу та Віолетту-Оноріну глядіти. З двома сонними дівчатками на руках, вона спостерігала з висоти саду, як даленів похоронний кортеж, сунучи серед хвиль достиглих хлібів, куди пірнали птахи-жаковці, – два опудала, поставлені там братами, тільки смішили. Якщо її не гнітила скорбота, то й утіхи не прибуло; уже давно її нехіть до Бланш змінилася байдужістю. Що ж до двох немовлят, які звалилися оце на неї, то вона дасть собі раду. Влада належить тепер їй. Іноді навіть здавалося, без усякого сорому, що їй пощастило більше за інших.

Те, що зосталося від убогого тіла Бланш, підховали на цвинтарі Монлеруа до могили її вуйка. Отож, Панотчик-Бубон ще раз мусив прийняти свою сестрінку, помилково заблудлу до світу живих і тепер зі страхом скинуту у світ мертвих. Вона лягла спочивати між мурами, заклечаними плющем та повитицею, далеко від галасу і всякого насильства.

Цього дня довго били на гвалт по всьому краю; від села до села церкви озивалися своєю урочистою луною. Але ця луна доносилася здалеку: дзвонив великий дзвін аж із Парижа, і у відповідь по Франції без утаву загули дзвони на сполох.

Але дзвонили з такою помпою не по Бланш, її кончина навіть для чорноземельців і монлеруанців пройшла майже непоміченою, яким було і її життя.

Дзвони вістили про іншу смерть, куди грандіознішу і фантастичнішу. Смерть дуже славно й гонорову, і ще без гробу, оскільки вона ще не вбилася у плоть та не прибрала імен. І на честь її не розгортали ні савану, ні покривала – а вивішували у вікнах прапори. Синьо-біло-червоні, як гарні святкові хусточки. Але всіх цих великих хусточок у смужки скоро не вистачить, щоб утерти всі сльози й пролиту кров.

Дзвін Святого Петра Пеньелі почули на виході з цвинтаря. Але почули не благовіст, а якась крихке, уразливе бамкання, так ніби страх і біль похованої тут Бланш озивалися вже своїм жалісливим голосом.

Люди виходили на поріг домів, а ті, хто був у полі, відривалися від землі. Кожен уривав своє поранення, ходу чи розмову, і всі з сумним виглядом повертали голови до дзвіниці своєї церкви. Найстаріші чоловіки перші скинули шапки, а найстаріші жінки перші заплакали. Дехто з чоловіків кричав, піднімаючи кулак і гордо скидаючи голову, а інші стояли похнюплені, незграбні і мовчазні, вриті у землю, ніби пустили туди своє коріння. Війна знов закликала до помсти та слави, і кожен відгукнувся на це по своєму. Але барабани й сурми цього балу, залунавши, скоро змусили битися в унісон ці серця, довівши їх майже всі до мовчанки.

Віктора-Фландрена, вже майже сорокалітнього і батька шістьох дітей, не призвали. Непридатним до служби його зробила батькова прозорливість. Зате його сімнадцятирічні сини були ладні хлопці міцної статури, з руками спритними й сильними. І тут уперше спала Сліпуну-Сіроманцеві ця досі просто неймовірна думка: він пошкодував, що його сином, замість цього золотого блищика в оці, не передало-

ся його власне каліцтво. В кожному разі, він охоче дав би їм у спадок, як йому колись Віталія, цю світлисту тінь – хай би берегла і їх. Проте й це каліцтво, і цей слід були нерозлучні тільки з ним, а не спадкові. Вони належали єдиному тілу – його тілу. І від цього відкриття Сліпун-Сіроманець відчув якесь запаморочення, страшенну самоту, навіть сильнішу й болючішу, ніж після смерти Мелані і Бланш. Річ у тім, що це була самота не тіла, раптово позбавленого ніжності й утіхи тіла іншого, а самота тіла, загроженого в його прийдущому і в його потомстві. Тіла, загроженого не в самому собі, а в іншому – у його дітях. І вперше в серці ворухнулося як не прощення, то якесь розуміння батькового вчинку.

Його батько знов намагався, після стількох років забуття, повернутися. Термін вигнання добігав кінця і пам'ять вертала свої права – вона нараз постала з яскравістю образів його чарівного ліхтаря. Він знов побачив лице свого батька, спотворене ударом шаблі улана, побачив, як на його голові пульсує у нападі шалу рана. Навіть уявилося обличчя молодого вершника з тонкими білявими вусиками, закрученими до сонця, і його огидна лагідною байдужістю усмішка. Може, він ще живе, цей улан, може, він уже теж придбав синів, а ті, своєю чергою, сплодили інших синів: усі вони з тією самою шаблею в руці, з тим самим вусом і з тією самою усмішкою готові знов рубати за прикладом свого предка. Готові сікти його власних синів. Його самого.

Певна річ, улан мав появити численних синів, а ще більше онуків, оскільки вони скоро ринули ордами, перейшовши вже кордони і загрожуючи цього разу взяти весь край у гігантські кліщі Седану. Вони поміняли мальовничий костюм свого предка на сукню та сіру уніформу і йшли з високо піднятою головою, женучи перед собою, як отару овець на літні пасовиська, зляканих людей у безладній втечі з їхніх спалених міст.

Це було просто неймовірне видовище – цей нестримний, у розповні літа, прогін по рівнинах збитих мішма, без усякої різниці та шани, людей і скоту. Лави всіх цих утікачів не переставали збільшуватися, так само як і розповіді, котрі вони ширили у міру їхньої безладної втечі, жахаючи й підхоплюючи з собою тих, хто їх слухав. Бо, за їхніми словами, не було такого міста, яке б ще раз не побраталося зі смертю, по тому як сірі верхівці ввірвалися туди. Льєж, Намюр, Лувен, Брюссель, Анденни – всі ці назви викликають перед очима уже не кам'яниці, вулиці, площі, фонтани й ринки, а тільки попіл і кров.

Та й хутір Чорноземлі був ще раз вирваний зі свого забутого закутку, щоб опинитися на балконі вогняної Історії. З Високої Ферми вночі можна було бачити, як небо на обрії червоняць величезні відблиски багать, ніби жевриво надто ранньої чи надто пізньої світової зорі.

Але час зненацька збісився, дні і ночі перепорилися, кожної миті дзвонячи з гуркотом зовсім фантазійну, як не фантастичну пору. Насправді ж вічно

була одна й та сама година – та сама неймовірна остання година, що не переставала спрощувати зі світу сотні солдатів, які саме досягли дійшлого віку.

Отож, треба було не гаятися, підганяти все, летіти вперед, починаючи з любови. Матюрен опанував науку завоювання, застосовуючи поки що її не на так званих полях честі, це його ще чекало, а на куди скромніших полях пашні чи люцерни, перекидаючи не одну дівчину. Одна з таких дівчат, гарна брюнетка з темно-синіми очима, поскромилла цю шалену жагу, прив'язавши його до себе. Її звали Гортензія Рув'є, вона мешкала у Монлеруа, зухвалі округлі груденята цієї шістнадцятилітки надовго відбивались у його долонях.

Розлучившись із нею, Матюрен ще довго відчував теплоту і чудовий тягар її персів у своїх руках та смак її губів на своїх зацілованих устах. Іноді він навіть відмовлявся вечеряти, щоб цілу ніч зберігати тільки цей смак, і засинав, уткнувшись обличчям у руки, і тіло його нило водночас від браку і повноти.

Огюстен, той одразу прихилився до дівчини, такої ж лагідної і мрійливої, як він, старшої за нього на п'ять років чорноземельки з так званого Дому Удовичок. У цьому домі, розташованому на виході з хутора, справді мешкало п'ятеро жінок, в яких украли мужа чи то війна, чи то хвороба, чи то нещасний випадок. Жульєтта була шоста, але заміжньою вона ніколи не була. Холостячкою вона залишилася не тому, що була неприваблива, а просто смерть щоразу брутально розправлялася з чоловіками її сім'ї. І вона зрештою прийшла до думки, що якесь невідоме прокляття висіло над цими жінками, завжди вбраними в чорне. Дід поліг зовсім молодим у битві під Фрошвілером, потім її батько, ще молодший,

упав собі одного дня з даху, полізши прибрати дубову гілляку, занесену туди буревієм. Вуйко помер старшим, але він упав з куди нижчої висоти – висоти свого власного зросту, вражений апоплексичним ударом. Брат, той не падав; можливо, саме з метою завадити собі коли-небудь упасти, він повісився одного доброго дня, без видимої причини, у stodолі. Старша сестра Жульетти все-таки ризикнула одружитися, але швидко поповнила гурт удовичок. Її мужа вбили на полюванні. Таким чином, Жульетті перехотілося виходити заміж ще до того, як у неї про це виникла думка, а що брат її повісився, щоб уникнути падіння, то вона одразу замкнулася в самоті, щоб потім не страждати від іншої самоти, ще болючішої від жалоби. Проте Огюстен поставив під загрозу цей її самозахист, а любовне томління прогнало її страх перед прокляттям.

Маршал Жофр проголосив так: "Наша перемога у ногах піхоти". Одначе перемога змусила себе чекати з таким убивчим кокетством, що піхоту обезножили. Отоді вирішили призвати молодих рекрутів і приєднати призовників 17-го року до старших на фронті. Але Огюстен і Матюрен, із цього юнацького призову, вже запізнились – вони стали, навіть не встигнувши вступити у бій, військовополоненими. Звичайно, уланові онуки були прудконогі, вони забралися в наші землі дуже далеко, відсунувши й витягнувши кордони, а нова делімітація робилася переможним і тривалим вогнем. Вогнем, таким зручним для підпалу міст і сіл, лісів, полів та доріг. Довколишня земля стала корчівкою, її так довго і так глибоко випалювали, що вирощувати якусь культуру було годі. Оранка війни позалишала борозни,

широкі й гнильні, мов рани, куди замість насіння кидали шматки тіл.

Чорноземля опинилася відрізаною від краю і виведеною поза часом та світом зоною: зоною битви, до якої Матюрен і Огюстен не могли навіть потрапити. До речі, ворог, захопивши цю зону, повивозив у глиб своєї території тих, хто попав у це вогненне кільце і міг за віком воювати. Отак Матюрен і Огюстен, мобілізовані по один бік фронту, були призвані по другий. Саме так їхнє зухвале щастя кохатися посеред безладної втечі, їхнє безтурботне бажання жити по своїй уподобі на попелищі урвалося. Війна стала перешкодою поривам їхньої юності, палу їхнього кохання, вічності на цій землі. Вони опинилися ніде, а тепер їм загрожувало вигнання у якесь ще страшніше невідоме. Тоді у них скипів гнів і більше не відпускав. Ось чому брати вирішили відгукнутися на призов, кинутий по той бік фронту. "Але ви ніколи не зможете пройти, – весь час товк їм Віктор-Фландрен, – край окупований, навколо нас точаться запеклі бої, у всіх куточках полів та лісів солдати". Проте ні застереження батька, ні благання Гортензії і Жульєтти не спинили хлопців.

"Ти мені писатимеш?" – запитала в Матюрена Гортензія, яка не могла примиритися з тим, що він покидає її; але дівчина вміла читати не краще, ніж він умів писати, а втім, листи через лінію фронту не ходять. "Дарма, – наполягала Гортензія, – все-таки пиши мені. За тебе, з твого голосу, напише Огюстен, а мені прочитає Жульєтта. А потім, якщо буде треба, я навчу птахів, риб, усіх звірів, ба навіть дощ і вітер, носити нам наші листи". Вона подарувала йому довге пасемце свого волосся. Жульєтта не дала Огюсте-

ну нічого: а що як прокляття, зачаєне у їхньому домі Удовичок, пробудиться, і її талісман не вбереже його, а погубить?

Осіннього вечора хлопці й подалися, пробираючись крізь ліси, зустрічаючи на узліссях трепет листя і червоні відблиски. Простували понад річками, змішуючись із ватагами евакуйованих зі спалених сіл, і навіть з отарами скотини, зігнаної зі спустошених луків. Вони кралися німими тінями й часто спали серед убитих, здібаних по дорозі. Йшли краєм їхнього батька, але не знали цього; а втім, як їм було про це довідатися, якщо скрізь на своєму шляху бачили ту саму руїну: війна все знесла та зрівняла з землею. І що більше віддалялися від дому, то більше їм хотілося повернутися.

Під час утечі вони не розмовляли і не розлучалися, їм досить було чути й відчувати біля себе подих одне одного.

Та ось вони вийшли на край землі і відкрили море, досі небачене, адже вони були польовики і лісовики. Хлопці довго стояли й слухали, як ревіла ця величезна свинцево-сіра стихія, озиваючись якоюсь хрипкою скаргою та тягучою мольбою. Матюреніві море сподобалося: у ньому чулося ревіння биків. А Огюстенові – ні: море дихало якоюсь мертвотою.

Коли він з останніх сил кинувся до братів, ті його не впізнали. Він рухнув біля ніг Матюрена і перекинувся набік. Його лапи були закривавлені, а чорна шерсть червоніла, брудна та в численних ранах. Очі блищали – але це був мертвий полиск нерухомого на дні каменя. На шиї висіла шкіряна торбинка, очевидно, продірявлена кулею. Він сопів так гучно, що перекривав гомін моря. "Фолько!" – нарешті гукнув

Матюрен, беручи собаку на руки. Його пес, сторож биків, віднайшов хлопця тут, коли він завершив похід, на кресах землі. Він пригорнув його до себе, крутячи йому голову на шиї. "Фолько..." – не переставав він приказувати, заколисуючи зморену тварину. Огюстен теж підійшов і з усмішкою погладив Фолько. Пес тихо заскімлив. Огюстен відв'язав торбинку та відкрив її. Дістав звідти грубий сувій аркушків, злиплих від вологи. "Жульєтта!" – сказав він, водячи пальцями по змережаному рівним і старанним письмом паперу. "Жульєтта? – гукнув Матюрен. – Значить і Гортензія писала! Читай! Читай швидше!" Проте папір так розмок і скрутився, що літери стали нерозбірливі. "Треба підсушити ці картки. Тоді я зможу прочитати", – сказав Огюстен, сунувши сувій під одягу.

Собака задрімав на колінах Матюрена, і пустельний пляж знову сповнився протяглим гомоном моря. Двоє братів замгнули й собі, сидячи пліч-о-пліч і дивлячись, як важко відкочуються лілуваті-сірі вали. Ген там на видноколі падав дощ, повісивши величезну запону із темної марлі. Вони перетинали неприступну зону, повзли під кулями у брудоті незжатих полів, серед чорного колосся, обвитого круг уламків зброї і пальців убитих; блукали, щохвилини ризикуючи життям, жилися корінням та пили воду з калюж, спали, скрутившись калачиком, у ямах на мерзлому щебені. І от вони були тут, живі й нерозлучні, сиділи лицем до моря, чиї хвилі відступали перед ними, відкриваючи новий простір та нову надію.

Матюренові навіть здавалося, що море заспокоїлося і його гомін став незмірно лагідніший. Він мріяв про Гортензію, про її ніжне й тепле тіло і відчував

у руках чудовий тягар її грудей, а морський вітер доносив йому свіжу вогкість її лона.

Море припливало і відпливало ще сім разів, перш ніж вони сіли на судно. Гак, який довелося загнути, щоб приєднатися до свого війська, все виростав і ухилявся. Вони були два новачки-солдатики, неозброєні і необмундировані, у вічному поході на війну, але без повернення додому.

На судно вони сіли з Фолько. Як тільки аркушки висохли і Огюстен здолав їх розгорнути, виявилось, що через роз'їдене сирістю чорнило прочитати давалося небагато. Слова буцімто тонули одне в одному. Дірка від кулі, яка пробила торбинку, зяяла порожнечою на кожній сторінці. Лагідний голос Жульєтти нібито на кожному рядку от-от мав замовкнути і доходив тільки обривками, немов дівчина вагалася, губила нитку своїх думок. Проте Огюстен зумів почути у цьому невиразному шепоті те, що Жульєтта хотіла йому сказати: вона говорила про своє кохання, віру, терпіння, повідомляла про чорноземельські новини.

Через кілька сторінок стриманий тон листа різко змінився – це Гортензія кричала через Жульєтту про шал свого кохання і про біль розлуки з Матюреном. Почерк Жульєтти став нерівний, так ніби сила й сміливість слів, продиктованих Гортензією, бентежили її, та й Огюстен, читаючи, теж пройнявся глибоким хвилюванням. До того ж ці слова, здавалося, вціліли краще, ніж слова Жульєтти. Потім лист уривався, і наступні картки були вже не писані, а розцяцьковані малюнками. Гортензія, вичерпавши всі слова й вирішивши звернутися до Матюрена без посередника, почала малювати. Яскравість її наїв-

них фігурок повніше передавала її любов і жагу. Останній малюнок зображував Фолька, посланого з Високої Ферми на пошуки свого хазяїна: чорний пес біг путівцем школярів, пустельним та вкритим голощоком.

Двоє братів пішли за прикладом Жульєтти і Гортензії. Огюстен написав довгого листа, розповідаючи про мандри людей-тіней крізь вогонь та руїни, про їхній перехід по морю до Англії і повернення звідти на континент. "І коли я повернуся на нашу, знову вільну землю, – зазначив він у кінці листа, – я одружуся з тобою, й ти назавжди покинеш Дім Удовичок і заживеш зі мною на фермі мого батька". Потім він написав від імені Матюрена. Той говорив про своє нестямне чуттєве кохання так, що приголомшив Огюстена. Під братовими словами й образами тіло Гортензії оголялося зовсім безсоромно, і Огюстен теж почав мріяти про неї, хоча цілісний день думав лише про Жульєтту. Проте Матюрен скоро облишив слова і заходився й собі малювати, особливо налягаючи на барви, кладучи їх контрастними плямами.

Барви крикливі, яскраві, мов перезрілі фрукти. Барви, яких навіть не було на чорноземельських літніх луках та полях і, мабуть, ніде в природі. Барви, явлені єдино його бажанням. Під його пензлем тіло Гортензії корчилося в шалених, млосних позах, у вічних метаморфозах. Він то множив її руки і ноги, то підпалював її волосся або обліплював його бджолиним роєм, то розривав її тіло великими отворами. Іноді це тіло цвіло, мов дикий сад; на пипках її грудей розпукувалися маки, під пахвами горіли жовтогарячі любі-мене, по руках і ногах вилися дзвіночки

й ожина, з уст звисали кетяги порічок, над її повіками пурхали бабки з барвінково блакитними крильцями, яскраво-жовті козельці і ящірки кислотної зелені обкручували пальці. На її сідницях він розчавив суніці, її піхву закустрив і заклечав плющем, усіяв зірками волошок та ввіткнув у середину цієї хащі округлу та м'ясисту цибулину, наче пуп'янок готової розпуститися троянди. Такими малюнками були вкриті цілі сторінки.

Фолько пустився у свій відчайдушний гін, із шкіряною торбинкою, підв'язаною під шиєю. Огюстен та Матюрен дивились, як чорний пес мчить по дорозі, і стежили за ним, доки дорога знов не стала пустельною. Ще довго вони не могли відірватися від цієї брунатої лінії, прокладеної між засніженими деревами, що тікала край неба до їхнього краю. Подумки вони полинули за собакою, полетіли далі, ніж сягав їхній зір, увійшли в саме тіло їхнього гінця. "А що, як він не добіжить, що, як його уб'ють у дорозі?" – не переставав хвилюватися й боятися Огюстен. Але від постаті Матюрена віяло впевненістю, і це його підбадьорювало, робило можливим неможливе.

4

Спершу їх послали до навчального табору, щоб пройти прискорену бойову підготовку. Але вона була така коротка, що нічого молодим бійцям не дала. І от під весняним іменем "Волошки", вкупі з товаришами, такими самими безвуськами, вони мали поповнити ряди старших на фронті. Матюрен і Огюс-

тен сунули до своїх ранців, між білизою та бляшаними манерками, зошити, які вони завели: один – щоб малювати, а другий – щоб писати.

"Не знаю, що страшніше, – занотував Огюстен перед відправленням, – вбити чи полягти. У навчальному таборі була гра, але там ми матимемо справу з мужчинами. Зі справжніми мужчинами, такими як Матюрен і я. І доведеться стріляти. Якими ми станемо після вбивства?" Це питання мучило Огюстена, і йому іноді ввижалося, як голови тих, кого він уб'є, прикрасять фронтон критого входу до Високої Ферми – так колись череп коня Еско свідчив одночасно про його злочин та злочин Сліпуна-Сіроманця.

Назва фронту, куди їх посилали, здивувала Матюрена. "Дамський Шлях" – така гарна назва, буцімто запрошення на недільну прогулянку. Йому згадалося, як у Вранішньому Ліску, де не раз кохалися з Гортензією, запах їхніх тіл змішувався з прив'ялим і солодким ароматом гнилого листа та гіллячок на моховій підстилці. Він намалював дорогу під укосом, порослим квітами, і ці квіти збирали й зв'язували в полум'яні снопи жінки, з розпущеним і відкинутим вітром волоссям. Край шляху цвіла троянда, навколо свистів вітер, вогонь та смерть, а вона пнула собі на рівному стеблі. "Дамський Шлях" – це шлях терній і смерті, але краса якоїсь тілесного кольору троянди була сильніша за смерть.

У поїзді, що віз на фронт, вони однак забули ці мрії й образи: дійсність, поставши перед ними, вразила і перевернула їхню уяву. Земля кидала й кидала їм у лице страшне видовисько своїх ран, і що більше руїн та спустошення відкривалося, то більше все

озивалося людським болем, так ніби земля була плоттю.

І справді, земля й плоть змішалися в єдину матерію, у твань. Фронтowa лінія сигналізувала про себе здалеку. Брудну сіряву неба роздирало біля основи безугавне жбухання полум'я, ніби палала величезна походня. Цю лінія відкритого перелому між небом і землею підпирали безперервний гуркіт канонади, вибухи снарядів та кулеметний вогонь. Новобранців, випускників коротких курсів, одразу кинули в бійку. Їх зачихали сотнями на дно багнистої траншеї, вибілити яку ніколи не міг упертий снігопад.

Разом зі снігом туди падало все: снаряди, ракети, іноді літаки, падали раз у раз люди, здоровенні грудки землі, уламки дерева, каміння, обривки колючого дроту. Можна було чекати і падіння клаптів неба, хмар, падіння сонця, місяця й зірок – таку неймовірну силу тяжіння мала ця закутина. Справді, місце обвалу. Саме в цій місцині, на дні траншеї, при освітленні гарматного вогню відзначили брати своє двадцятиріччя.

Матюрен і Огюстен трималися завжди разом, билися пліч-о-пліч, щоб не загубити одне одного. Нерозлучну парочку вже брали на глузи товариші, прозвавши їх "сіамцями". Але ніщо, ніхто не міг розбити їхньої спілки. Любов привела їх до двох різних у всьому жінок, але це не розлучило братів. Те, що кожен кохав по-своєму, тільки прив'язало їх ще міцніше. Про загибель когось із них, загибель у двадцять років, вони не думали, бо добре відчували, що переносити цілий вік утрату іншого було б занадто важким і болісним тягарем.

Ця хвороблива братня прив'язаність не заважала брататися з бойовими товаришами. Семеро з них

стали їм особливо близькими. Це були Роже Больє і П'єр Фуше, щойно мобілізовані парижани, Фредерік Адріан, що після оголошення війни втік із Ельзасу і вже пройшов Верден, Дьедонне Шапитель, селянин, як і вони, але з Морвана, Франсуа Усей, художник-пейзажист, чиї очі світилися сірим сяйвом нормандського неба навіть на дні траншей, Мішель Дюшен, який приїхав з Орлеана, а також Анж Луджієрі, корсиканець, засмучений першою розлукою зі своїм островом. Їх одразу міцно здружила небезпека і невідкладність; кількох днів, проведених на дні цих кишок з бруду і крові, на безводді, безхліб'ї й безсонні, під постійною загрозою загибелі, вистачило, щоб зіткати пута ще міцніші і тісніші, ніж могла б це зробити тривала, вірно підтримувана ціле життя дружба. Ця дружба, похапцем викувана і кинута в цей розгром, нагадувала тепличну рослину: рослина розпускалася з кожним днем новими несподіваними квітами і все рясніше розкидала нагорі своє живе листя.

Огюстен почав уявляти всі ці куточки землі, звідки приїхали товариші, їхні розповіді про свої краї і назви відкривали казкову географію, яку він описував у зошиті. Сена, Луара, Рейн котили для нього просторі води під мостами, деревами й островами і, протікаючи через міста, відбивали у собі кам'яних ангелів і чарівні жіночі ніжки. Пагористі землі Морвана та великі пляжі Нормандії нагадували йому невпинну течію вітру і води, а Корсика підносила між блакиттю неба й моря позбавлену всякої тіні живу рожевість і сувору вохру своїх скель. Назви, краєвиди та невідомі кольори, омріяні завдяки ностальгійним оповідям товаришів; і двоє братів, оборонці свого маленького клаптика землі, приту-

леного посеред гори, ладні були захищати й ті краї, звідки їхні брати по зброї. "Після війни, – мовив іноді Огюстен, – світ у своєму русі вперед відкриє всі дороги", і вони вдвох із братом поїдуть у ці краї, як двоє молодих хлопців по Франції, пригоди яких колись так часто читав у книжці Бруно.

Але оповіді і легенди скоро урвалися, як урвалися бажання і плани, бо всі їхні побратими полягли тут один по одному. Рахунок відкрив П'єр Фуше. Кілька днів землю воцвів молочний туман, і, як тільки попереду замаячили залеглі стрільці, П'єр вискочив з окопу й помчав ховатися у кишці попереду. Але застрягнув у колючому дроті – і залп покарав його за цю незграбність, продірявивши його, як друшляк, від п'ят до голови. У спину йому стріляли навіть не стрільці, припалі до землі, бо вони були вже мертві, і тому лежали там ницьма, у рівній шерензі. І якби туман був не такий густий, можна було б побачити, що вони носили французьку уніформу. Залп грянув з-поза цих стрільців.

Франсуа Усей, той помирав поетапно. Через важку рану, від якої почалася гангрена, йому відрізали ступню, потім ногу, потім стегно аж до паху. Після чого подальша ампутація стала неможлива. Тоді гангрена хтиво накинулася на решту тіла, і воно вже цілком згнило, перш ніж Франсуа спустив дух.

Другого дня, тоді як Матюрен, Огюстен і Дьєдонне Шапитель стояли пліч-о-пліч перед бруствером окопу, намагаючись відбити атаку загону німецьких піхотинців, після безконечно довгого кулеметного вогню запала раптом тиша. "Як тихо! – засміявся Матюрен. – Таке враження, що це початок світу!" – "Початок чи кінець?" – промовив Дьєдонне, розглядаючи величезне поле димучих кратерів,

простягнуте перед його очима. Але це не був ні початок, ні кінець світу, просто випала коротка пауза, час, потрібний на перезаряджання і націлювання. Не встиг Дьедонне поставити своє питання, як його урвав гострий свист куль. Потім знову запала тиша, ніби щоб краще підкреслити одержану відповідь. "А бач, – завершив Огюстен, звертаючись до Дьедонне, – це не кінець". Проте Дьедонне більше не додав нічого, натомість упустив свою каску на плече Огюстена. Каска була залита по краях білуватою і м'якою речовиною, димлячись, ця рідина потекла на руки Огюстенові. Дьедонне, з рівно зрізаною і розкритою верхівкою черепа, ще й досі дивився кудись у простору.

Починаючи від цього дня, у записах Огюстена ішлося тільки про грязюку і кров, про голод, холод, спрагу й щурів. "Три дні ми провели, лежачи на дні вирви, під непослабним кулеметним вогнем. Воду довелось пити з каламутних калюжок, і навіть злизувати росу на нашому одягові. Від морозу тріскається земля, наші шинелі беруться шкорупою. Серед нас є чорні. Вони ще нещасніші за нас, якщо тільки це можливо. Вони хворіють і кашляють, кашляють увесь час, та ще й плачуть. Якби люди знали, як ми тут мучимося, яке тут пекло, вони теж захворіли б і плакали б, плакали б безперервно, завжди. Бланш, вона бачила це все, вона все зрозуміла, ще перед тим, як усе це почалося. Ось чому вона померла. Вона була надто ніжною, надто милою, Бланш і вмерла з горя. Це справді нестерпно. Одного дня один із цих чорних збожеволів. П'ятеро його товаришів, розметаних вибухом снаряду, попадали шматтям навколо нього. От він сів посеред

цих пошматованих тіл і почав співати. Співати, як вони співали разом. Потім роздягнувся. Кинув рушницю, каску, позривав усе з себе. Розібрався догола. І тут, посеред купи розтерзаних його товаришів, пустився в танець. По-моєму, боші напроти дивувалися не менше, ніж ми. Тривало це довго. Падав сніг. У траншеї були й такі, хто плакав, дивлячись на це. Бо його спів – це ще півбіди, як у ньому нічого не тямиш. А от танок був гарний. Мені хотілося кричати і теж танцювати, але мене ніби паралізувало. І його тіло, таке довге й тонке, таке чорне, теж було гарне. Неймовірно гарне. Матюрен, він висловився так: "Це нестерпно, земля зараз перестане крутитися". Ба ні, земля не перестане крутитися, навіть якщо вирискався якийсь падлюка, надумавши зупинити чорного велетня, вистрілити в нього, зовсім голу людину. І ще невідомо, з якого боку стріляли, з нашого чи з другого. Я плакав. А Матюрен, він захотів піти по тіло, щоб оберегти його, втішити. Болье і я ледве його втримали, а то б його теж зараз же вбили. Бланш, вона вмерла даремно, вмерла одразу. Принаймні, вона лежить у самій землі, у тиші, під квітами. А тут, тут нас роздирають у болоті, і наші рештки дістаються на жир пацюкам".

Але не було певності навіть у тім, що Бланш померла даремно, оскільки її вічний сон був порушений. Справді, зажерливість окупанта не знала ніяких меж, і скрізь, куди приходив його закон, він грабастав усіх цивільних, обдираючи засувки з дверей та вікон, матраци з ліжок і навіть шерсть із собак та котів. Щоб облупити живих до нитки, окупант зрештою взявся за мертвих і проводив трус, порпаючись на кладовищах, аби переконатися, чи не приховано якогось добра у тіні гробниць. Копав-

ся він і на цвинтарі Монлеруа, розкривши й обшукавши могили Валькурів, а також Давраншів. Хай-Живе-Імператор мусив ще раз складати зброю – у нього вилучили стару іржаву рушницю і позривали гудзики з уніформи. Панотчик-Бубон, той позбувся бронзового наперсного хреста, а дзвіниця Святого Петра теж була звільнена від тягаря свого старого надщербленого дзвона. Залишилася у спокої єдино лялька, встромлена Марго до гробу Бланш. Малий клубочок старого згнилого ганчір'я.

Під час затишшя, чи то вдень, чи то вночі, Огюстен вів свій щоденник і далі. Він уже сам не знав, навіщо, для кого це робить. Спершу він писав для своїх, для сім'ї і для Жульєтти, щоб підтримувати зв'язок з ними: він, фронтовик, хотів залишатися – перед сином, братом, нареченою – людиною, чие життя оберігала любов. Проте життя відступало, тікало, надія танула, і в серце його закрався гнів. Огюстен перестав писати для своїх, він писав для себе, писав просто так – писав проти. Проти страху, ненависті, шалу і смерті.

Анж Луджієрі загинув через сонячний промінь. Зима була довга й люта, і тільки запахло весною, Анж не втримався – вистромив надвір свого носа, звівши дитяче усміхнене личко над мішками з піском, за якими тулився. "Відчуваєте, хлопці, це весна!" – вигукнув він, задираючи голову до блакитнявого неба. Проте граната випередила несміливий промінь сонця і забрала з собою голову солдатика Луджієрі, розмазавши на кашу його веселу усмішку. Весна брала своє, вперто розпускаючи на розпанаханій землі рожеві стокротки, кущики барвінку і золотої жерухи, рясту й фіалок, запах яких витав у

повітрі, насиченому пороховим гарем та гниллю. І марноту цього пишання посилював ще й щебет незримих пташок. Птахи знов вернулися на свої землі – що їм війна, вони проти всякої війни, і тому контрапунктом до кулеметної стрілянини чулося сверготіння славок та ніжний свист білогривців і дроздів-співунів. Але інші тварини, більш численні й видимі, теж прикрашали бойовище. Вони мігрували не з порами року, а тільки з приходом та наступом війни. Щурі вже не чекали, доки солдати сконають, і нападали на поранених, покладених на ношах.

"Щурі – це ми, – писав Огюстен. – Ми живемо, як щурі, плазуємо день і ніч по болоту, по уламках, по трупах. Ми стаємо щурами, хіба що у нас живіт порожній, тоді як у них червево таке набите, аж звисає. А потім є ще черва, яка кишить навіть у наших флягах. Черва кишить навіть в уяві солдатів, які ради забави ловлять нужу і блощиць, щоб смажити їх на вогні, спершу охрестивши Гінденбургом, Фолкенгайном, Берліном, Мюнхеном чи Гамбургом і врочисто нагородивши залізними хрестами. Інші, напроти нас, роблять з ними так само."

Кілька поворотів холоду ще віддалили весну, потім гору взяло літо. Війна точилася без кінця-краю. "Усе гуде. Земля, як великий звір, вивергає свою риготину. Я навіть не знаю, який день, яка у нас година. Чорний ядучий дим крутиться стовпами. Небо чорне, як величезний димар, якого не трусили цілі віки. Сонця навіть не видно, але жарота, як у печі. Нам наказують стріляти. От ми й стріляємо. Але зовсім не знаємо, в що, в кого. Нічого не видно. Дим виїдає очі. Стріляємо, приплющуючи повіки, набряклі від землі і чаду. Іноді я кажу собі: "Я ж мерт-

вий, а все ще стріляю. Я стрілятиму тут цілу вічність. Стріляти, стріляти, стріляти безперервно, бо судний день так і не прийде, щоб покласти край цьому безумству. Це смерть, я з нею, і я стріляю". Ось що я собі кажу. Ба ні, дим розсіюється, стрілянина вщухає. Це не вічність. Я протер очі, а як знов глянув, то побачив, як Адріан скотився прямо на мене. Я думав, що він відкинувся та регоче, задерши голову. Та, як я підступив, до мене дійшло. Він був із розбитою щелепою і безносий. Позбувся вуха й ока. Але, попри все, я його впізнав. У нього лишилося око, око дуже яскравої блакиті, наче квітка цикорію. Ну от, поліг ще один товариш. Якщо прийде мій ряд, як це станеться, вже не розповім. Але це ні до чого, адже розповідати уже нічого. Все таке одноманітне. Зате ви, ви зможете уявити, як загине Матюрен або я. Тепер ви знаєте все. І все-таки це жалюгідна частка того, що ви зможете знати, а що, як цей зошит ніколи не потрапить до ваших рук?"

Але наступний ряд був ще ні його, ні Матюрена. Жереб випав Дюшену і П'єру Больє.

Хоч спостерігачі зчинили алярм, і солдати поквалливо наділи свої маски, але Больє спізвився натягти свою й так надсадно закашлявся, що наверстати згаяне уже не здолав. Він уклякнув, зігнувшись навпіл, і качався у твані, доки кашель не перейшов у хрип. Тоді на його губах виступила рожева піна. Він тіпався ще якусь хвилину, дряпаючи скоцюрбленими руками груди і поводячи вибалушеними очима. Рожеві бульбашки, наповнюючи йому рота, з легеньким шумом лопали одна по одній біля його губ. Безпорадні товариші схилили до нього свої зажурені обличчя, але він, конаючи, бачив тільки безокі, знеособлені, замасковані страшелезні фізії. Що ж до

Дюшена, він зник зразу. Снаряд упав прямо на нього, і за секунду від нього не зосталося навіть нігтя чи волосини.

Записів про ці людські втрати більше не було, бо Огюстенові набридло писати. Через безкінечну розповідь про смерть самі слова втомилися, позбавлені сенсу і бажання фіксувати свідчення. А втім, він викинув свій щоденник, хотів навіть знищити, але Матюрен урятував його і зберігав на самому дні свого ранця. Читати й писати він не вмів, тим-то письмо, яким змережив усі ці сторінки його брат, здавалося якимсь чорнокнижництвом. Іноді він розгортав зошит і ніжно проводив пальцями по картках, торкаючись літер, інакше йому не доступних. Він думав про Гортензію, уявляв, як вона теж водитиме пальцями по цих незрозумілих словах, і слова все-таки розкажуть, чому вони були у розлуці і як розлука могла стати вічною.

Його жага до Гортензії мучила його більше, ніж страх смерти.

Нарешті їм дали звільнення. Вернутися додому вони не могли і поїхали з одним своїм товаришем, чие село знаходилося на пограниччі з окупованою зоною, недалеко від чорноземельського краю, на берегах Мез.

Ця ідея спала йому тоді, як він знов опинився перед своєю річкою. Оздобивши останні сторінки малюнками, Матюрен вирішив кинути зошит на ласку її хвиль. Загорнув зошит у непромокальний папір, поклав у бляшану коробку, причепивши до неї поплавці, і пустив коробочку за водою. Десь там, можливо, у тому місці, де Мез плине під Чорнозем-

лею, хтось побачить її з берега, виловить і віднесе моїм рідним – можливо. Але в це малесеньке і жалюгідне "можливо" Матюрен уклав віри і сподівання більше, ніж будь-коли вкладав у Бога.

І от вони знов на своїх позиціях, насичених запахом трупів, розкладених страшенною літньою спекою. Іноді ввечері вибухали грози, змішуючи своє grimотіння і фантастичні зірниці з ревом і блиском вогненних залпів. Зливи, хлюскаючи щосили, перетворювали траншеї на болота. Небо, охоплене цією подвійною конвульсією бурі і війни, скидалося тоді на черево страшелезного гада під час своєї линьби. Це мертве і липке линовище неба, як відчував Огюстен, могло бути і линовищем Бога.

А проте цього обдертого зі шкіри Бога Жульєтта кликала в молитвах. Чоловіки не розуміли, як жінки здолали передати конверт, який було їм вручено у самий розпал битви. Бляшана коробочка, кинута у Мез, прибилася до берега й опинилася у траві, нижче Черноземлі, і зошит потрапив до рук Сліпуна-Сіроманця.

Жульєтта писала від імені Сліпуна-Сіроманця, своїх сестер і себе самої. Але писала без посилення на імена і передані слова, бо, читаючи незакінчені записи Огюстена, відчула, що прокляття над Домом Удовичок нависло знов і загрожує не лише її власній долі, а й долі всіх жінок землі. Отож, вона говорила від імені цього всесвітнього страху й болю, який перебороти самій, як знала вона, було годі і який вона вручала тепер до рук Господа. "У зранені руки Бога, – писала вона, – зло тільки впаде, і вся мука зникне у його відкритих ранах. Я виплакала очі в ці ночі і дні, поки читала все те, що ти розповів. І після

цього плакати перестала. Бо зрештою зрозуміла, що це нещастя надто велике, надто важке для нас, і переносити його самотою було б гріхом та гординею. Я пішла до церкви і вклякнула перед дерев'яною статуєю Христа на хресті у вітварі, і кинула до його ніг мій страх, мою розпуку, всі мої гризоти. І відчула, як усе те, що завдає нам стільки мук, скотилося з мене, упало в рану, яку Він відкрив на боку. Упало аж у Його серце й там згоріло. Тепер у мене страху нема. Ти врятуєшся, я це знаю, я це відчуваю, і я жду твого повернення". Але для Огюстена ці слова більше не мали ніякого сенсу, він зневірився і в душі кляв Жульєтту за те, що вона попалася на цю брехню. Він поділяв тільки бунтарство свого батька.

Гортензія, вона ні плакала, ні молилася. Їй хотілося лише кричати. Кричати сильніше за всіх тих солдатів, які йшли на приступ та падали під кулями. Кричати сильніше, ніж сама війна. Так, вона була садом, великим диким садом, і цей сад весь бринів від комах, тепла й пташиного щебету, повний розквітлих кущів і тваринних гнізд, прохолодний від вогких тіней. Але сад має запахи, а не тільки барви. І найдужчий запах, найглибший – це завжди аромат троянд. Вона намалювала для Матюрена найяскравіший з будь-коли зроблених нею малюнків. Це було квітчасте, стобарвне тіло, усіяне численними руками й ногами, розметаними, мов вузласте гілля на якомусь колесі, в центрі якого пишалася троянда.

Перш ніж сунути цей згорнутий малюнок у конверт, Гортензія спала цілу ніч, тулячи аркушик до свого лона.

Світало. Вони повзли утрюх по землі, поораній снарядами, наїжаченій уламками дерев і дротівни-

ком, посрібленим росою, дроти блищали в рожевому світлі зорі, немов колючі кущі. Обрій на сході відбивали довгі пасмуги молочної білі. Жайвір кинув треллю свій перший крик дня. Цей кидок навскіс неба дав гасло іншим польотам, але з протилежного небокраю, на заході. Спершу почувся глухий шум, потім довгий свист, що перейшов до високих звуків. Троє чоловіків, обернувшись, угледіли, як угору стрілою шугнув рій химерних птахів з червонястими і блискучими дзьобами. "Ховайтесь! Міни!" – волає один із гурту, скочуючись сам у вирву з водою. Птахи раптом пікірують просто на них. Детонація якась зовсім нечувана, повітряна хвиля притискає одного до землі, тоді як другий опиняється високо в рожевому повітрі, немов прагнучи й собі відгукнутися на клич жайворонка і злинути до небес назустріч дню.

Після цього злету додолу знову падає потік каміння, збройних уламків, земляного пилу, а також чиясь рука. Одна рука, ще ціла, з пальцями, на зап'ястку її, на ланцюжку, особистий знак. Рука приземляється перед тим, хто притиснувся до землі. Але той не зважає ні на ім'я, вибите на бляшці, ні на жмут чорного волосся, накрученого на ланцюжку. Він тільки бачить, що це рука його брата, й забуває, хто з двох він, той, хто лишився цілий і безглуздо сам-один. Він підбирає руку, довго вражено розглядає її, руку, подібну до його власної, потім засовує її під свою шинелю. Новий вибух відкидає його знову, і цього разу він скочується в яму з водою, вода тут йому до колін. На порозі осінь, і холод уже студить воду та грязюку, але він дзвонить зубами не з цієї причини. Він дзвонить зубами від почуття ніжності, почуття шаленої ніжності, що спустошує його ду-

шу, пам'ять і змушує тремтіти усім тілом.

Почуття ніжності затуманює йому очі пеленою сліз і змушує весь час усміхатися. Якоюсь химерною усмішкою, такою самою застиглою, як його сльози, та якоюсь ідіотично лагідною. Так він стовбичить, присівши навпочіпки у воді, дзвонить зубами і всміхається кудись у простору, не звертаючи уваги на те, що діється навколо. Другий товариш, який скочив до ями раніше, лежить тут і досі, з пробитою осколком міні скронею. Він стовбичив би тут довго, аж до кінця війни, або, принаймні, доки якийсь інший снаряд не накрив би і його, якби на третій день не знайшли його і не приволокли силоміць товариші. Тремтіти й дзвонити зубами він не переставав, здавалося, зовсім втратив тям, і його відправили у тил. Ступні, довгий час занурені у воду та грязюку, спухли так, що черевики лопнули по швах, і його госпіталізували. Рука, яку він уперто тримав увесь цей час під шинеллю, якимось чудернацько муміфікувалася. Шкіра її стала білою й холодною, мов полірований камінь, схожий на камінне намисто його батька. На долоні утворилася рожевувата пляма кольору троянди.

Тієї ночі, коли один із двох братів поліг, Сліпун-Сіроманець зненацька прокинувся від гострого болю в лівому оці. Спершу він відчув сильний опік, а потім крижаний холод під повікою. Але тільки через кілька днів Марго помітила зникнення однієї з сімнадцяти золотих плямок у батьковому оці.

Гортензія не прокидалася. Зате спала вона таким глибоким сном і бачила такі моторошні видіння вогню та крові, що вранці відчула себе геть розбитою, ніби її цілу ніч на забій били. До того ж, її тіло захо-

вало сліди невидимого нічного бою на шкірі, вкрившись від горла до ніг численними рожевими синцями. Так ніби її розмалював зверху донизу якийсь татуювальник-квітникар, що розводить троянди. Жульєтта цієї ночі нічого особливого не відчувала; але вранці, як тільки вона розвела віконниці, їй на мить привиділося, ніби замість сонця у небі висить величезний брудно-білий кінський череп.

Починаючи від цього дня всі відчули, навіть Матильда і Марго, і старий Жан-Франсуа-Стеблина, ніби щось сталося, ніби один із братів загинув. Але ніхто не зважився поділитися своїм страхом, боячись цим наврочити лихо. І чекання стало ще тривожнішим, коливаючись, як ніколи, між страхом і надією. Ця таємна підозра тривала ще більше року, протягом якого вони не отримали жодної новини.

5

Він з'явився зимового пообіддя, такого ясного і холодного, що далечінь, видима з Високої Ферми, здавалося, не мала меж: з такою неймовірною чіткістю різьбився навколишній краєвид.

Прийшов він путівцем школярів, який у голомороззя розносив далеко стукіт його кроків. Сліпун-Сіроманець, який саме колов дрова на подвір'ї, був раптом зупинений цим глухим тупотом унизу на дорозі. Кого це могло принести до його ферми в таку холоднечу? Рідко хто приходив до нього в гості. Самота його ферми нагадувала ту колишню самоту на борту батькової баржі. Проте він продовжував рубати дрова, і скоро удари сокири злилися з відго-

лосом кроків, що піднімалися на пагорб. Але гість сховався так важко й так повільно, що усе наближався, але ніяк не міг прийти.

Почувся шум з боку хлівів; протягле мукання супроводжувалося глухими ударами, ніби скот бився в дерев'яні ясла лобами. Віктор-Фландрен увігнав у поліно сокиру й обернувся до шляху. Він угледів унизу величезну й згорблену постать чоловіка з ціпком у руці. Такого рослявого чоловіка в його краях він ще не бачив ні разу. Проте щось у силуеті цього незнайомця здавалося йому знайомим. Першими йому впали в очі ноги чоловіка. Вони були здоровецькі, взуті не в чоботи, не в сабо, а впаковані в ганчірки, перехрещені мотузками і ремінцями. Ось чому цей велетень ішов ступою клишоногого ведмедя, який піднявся на задні лапи. Його густа, кущувата борода була запушена інеєм.

Віктор-Фландрен усе ще ждав. Наблизившись на кілька метрів до нього, прибулець звів голову і замер. Двоє чоловіків дивилися один на одного. Їхні погляди були тверді та сторожкі – такими поглядами обмінюються двоє звиклих до самоти чужинців під час першої зустрічі, а проте вони презиралися між собою з болісною пильністю давно знайомих між собою, до найглибших таємниць серця, людей. Очі прибульця горіли тим лихоманковим блиском, який тремтить в очах зацькованих звірів. Віктору-Фландренові навіть здалося, що він підмітив там щось від зляканої сумирності биків, наполоханих грозою. Він зауважив також, що очі в чоловіка були різні. Зіниця правого ока стиснулася у вузьку чорну цятку, а зіниця лівого ока розширилася великою золотою плямою, ніби це око було вражене ніччю так, щоб позбавити його змоги пристосуватися до денного світла.

Віктор-Фландрен навіть не звернув уваги на раптове тремтіння, а потім клацання зубами чоловіка – так його зачарувала ця чуднота його очей. "Ще ти?.. – врешті спитав він невпевнено, а потім додав задиханим голосом: – Мій син". Але він не міг сказати, який. Той усе ще упинаяся в нього своїм поглядом нараженого на галюцинації, ніби все гостро бачив і водночас нічого не бачив. Кривився в усмішці й досі дзвонив зубами.

Сліпун-Сіроманець ступив уперед і лагідно послав до нього руку. "Мій син..." – повторив він, ніби в замрії, торкаючись тремтячого та крижаного обличчя цього сина, якого не міг навіть по імені назвати. Той раптом люто і здивовано скинув голову. "Не твій син, – закричав. – Твої сини!" Цього разу Віктор-Фландрен охопив лице свого сина руками та міцно стиснув його. Він хотів знати. Хотів зрозуміти. Але подвійний погляд сина – напівденний, напівнічний, напівживий, напівмертвий – відвернув його від цих запитань.

Їхні двоє обличчя присунулися одне до одного, майже торкаючись. Сніг навколо них відбивав, сліплячи, сяйво неба; вітер шпарко розганяв пасмо сіро-блакитних хмар, чиї тіні сунули блискучими полями і далі, ген у долині, майже нерухомою течією Мез. Але Віктор-Фландрен не бачив нічого, окрім лиця, стисненого у його долонях, ще більшого й порожнішого, ніж пустельний пейзаж навколо. І там ковзала якась тінь. У лівому оці, зінка якого залишалася пильною і розширеною, світила темна пляма. Сліпун-Сіроманець стримав крик. Ця зяюча зінка була огняним дзеркалом, і в ньому палало не те, про що він думав, а образи, уже відбиті на його денці. Ці образи п'яними птахами злинули прямо в небо, як

тільки водяні рови пам'яті завирували. І ці образи були обличчями, Віктор-Фландрен розгледів там обличчя своїх синів й обличчя інших молодиків, ще не знаних йому. Всі вони мали один і той самий переляканий вигляд та спалахували, щойно появлялися, щоб зараз же бути розірваними на шматки, безперервно зникаючи, знов воскресаячи. Він навіть помітив, як уперше після двадцяти років з'явився видимим його власний відбиток. І на перетині всіх цих облич він раптом упізнав ще одне обличчя, здавалося б, вже давно забуте. Це було обличчя його батька, Теодора-Фостена, з його ротом, скособоченим від шабельної рани і від нападу лихого сміху. Цей божевільний сміх, сміх болю, він не хотів чути, більше ніколи не чути, й Віктор-Фландрен різко випустив голову свого сина, майже відштовхуючи її, але відвернутися і втекти не встиг. Він відчув, як ноги у колінах підкошує якась нездоланна слабкість, і раптом упав до ніг свого сина. Він хотів крикнути: "Ні!", прогнати образ, усі образи, відсахнутися від безумного лиця батька, але тільки здолав повторити благальним голосом: "Прости мені!.. прости мені... прости..." Він навіть не знав, у кого, в чому просить цього прощення.

"Пора нарешті, – промовила Матильда, коли всі зібралися за кухонним столом, – сказати нам прямо. Котрий із двох ти?" – "Я не знаю і знати не хочу", – відповів брат. Він добре відчував, що не може себе назвати, відлучити ось так живого від мертвого, не перестаючи при цьому існувати. Вижив він тільки ціною цього внутрішнього роздвоєння. "У такому разі, як же накажеш тебе звати?" – допитувалася Матильда. У відповідь той тільки плечима стинув, його

це зовсім не обходило. "Але другий... – наважилася наполягати Марго, – другий, він справді загинув?.." Це запитання, якого одначе ждали всі, змусило їх здригнутися і поринути у мовчанку. "Ось", – нарешті озвався брат, дістаючи зі своєї торби довгасту бляшану коробку і викладаючи її на стіл. Присутні дивилися на цю незвичайну річ мовчки. "Лялька! Лялька! – гукнула нараз налякана Марго. – Мій брат теж став лялькою!" – "Бідне малятко!" – пробурмотів Жан-Франсуа-Стеблина, який сидів, скоцюрбившись, край столу, але його ніхто не почув. Тільки одна з дівчаток, Віолетта-Оноріна, сидячи на його колінах, здивовано скинула голову. Її сестричка, Роза-Елоїза, дрімала на лаві біля них.

Брат відкрив коробку. Дістав з неї довгастий пакет, замотаний у шмат полотна, розгорнув його і виклав посеред столу якусь дивну штуківину, а також два ланцюжки, прикріплені до одного особистого знаку на ім'я кожного з синів Пеньєлів. "Що це?" – спитала Роза-Елоїза, прокидаючись. Ніхто не відповів їй; очі всіх уп'ялися в скам'янілу руку. Так уперше сталося те явище, яке потім так часто повторювалося в житті Віолетти-Оноріни. Рожева пляма на лівій її скроні взялася кривавим потом, і по щоці потекла тоненька червона цівка. Дитина потерла скроню та сказала просто: "Це кров", але їй нічого не боліло. У душі вона відчувала, що ця кров не її. Того дня Жан-Франсуа-Стеблина помітив це єдиний, але не сказав нічого. Він узяв малу на руки і вийшов з кухні.

Уцілілий ветеран не єдиний замовчував ім'я того, хто загинув. Його відмова знайшла підтримку у Гортензії і Жульетти. Обидві прийшли побачити

його, але ні одна не впізнала чоловіка, якого вони так кохали й виглядали. Цей був височенець, худий і згорблений, з куцистою бородою та скривленими ступнями. Але це не дало ніяких наслідків, і кожна заявила, що впізнала свого. А він не заявляв нічого, він відповів рівною часткою на любов двох жінок. Одна звала його Матюреном, друга – Огюстеном. Саме від них він погодився бути так іменованим, бо їхні голоси завжди обіцяли плоть – плоть, переплутану з його плоттю аж до забуття муки довгої розлуки.

В обіймах Жульєтти він знов ставав Огюстеном і тішився солодкістю спочинку. Тулячись до Гортензії, він ставав Матюреном і під розкішні зойки поринав у гущавину й нестяму священної лощовини. Але інші не прийняли імені в однині і почали називати його Двобратом.

Вернувшись до польової праці у Чорноземлі, він працював завжди самотою і пропадав у занедбаній частині фермерських служб. Увечері Віктор-Фландрен іноді приходив посидіти за столом із сином. Обидва, перш ніж озватися, витримували, сидячи лице в лице, довгу мовчазну паузу. І нічого не говорили навпростець, ніби боялися втулити якесь необережне слово, одразу зіпсувавши всяку розмову. Говорили про погоду, лани, скотину. Коробка, де лежала рука загиблого і два особисті знаки, була покладена на полицку над нарами, де він спав. Двобрат відмовився поховати в землі цю останню рештку брата – він це зробить тоді, як смерть забере цю другу половину загиблого, що пробувала в ньому, вцілілому.

Іноді двоє малих діток приходили мовчки гратися перед його дверима. Двобрат дуже їх любив, бо

вони нагадували йому їхню матір, ніжну Бланш, чию могилу на цвинтарі Монлерау він щотижня навідував. Одна з них особливо його бентежила; її погляд був ясний аж до прозорості, і як тільки вона зводила очі на нього, він раптом відчував полегкість, примирення на часинку як з самим собою, так і з другим самим собою. Погляд Віолетти-Оноріни, у своїй безмежній ніжності, був, як повів благодаті; здивований та зачарований ним, він був здатний скинути з себе ярмо, ударити лихом об землю. Погляд Віолетти-Оноріни "був не від світу цього", як запевняв старий Стеблина, прив'язаний до дитини всією своєю душею.

6

Над селом сіялася тонка, як бризки хвиль, сіро-попеляста мжичка. Гортензія накинула на плечі шаль та вийшла з непокритою головою надвір; вона подалася до Дому Удовичок і йшла без зупинки, на її губах блукала дивна усмішка. Впавши на подвір'я, вона помітила, як на всіх вікнах затрепетали фіранки, і відчула спрямовані на неї цікаві погляди п'яти удів. "Шести удів!" – завжди поправляла Гортензія, вперто зараховуючи до їхнього числа і Жульетту.

Вперше вона прийшла до цього дому після повернення Двобрата, який одразу зробив Жульетту її суперницею. Коли вона постукала у двері і несамохіть позадувала, їй здалося, ніби удари віддаються у пустці приміщення, як у величезному вогкому чані. Відкрила їй Жульетта: у неї були синці під очима, а волосся розкуйовджене. Двоє молодичок якусь хвильку мовчки презиралися. "Заходь", – нарешті

запросила Жульєтта. "Ні, – відповіла шорстко Гортензія. – Я, власне, прийшла, щоб сказати тобі, що..." – але не доказала фрази, не знайшовши потрібних слів. Жульєтта чекала, понуривши голову. Вона зрозуміла. "Він ворушився, – знов озвалася Гортензія, вирубуючи свої слова, – сьогодні вранці він ворушився у моєму животі. Тепер я певна. Оце я й хотіла тобі сказати. Дитина від Матюрена. У нас із Матюреном". Жульєтта звела голову. "Га?" – сказала вона, припадаючи до дверей. Потім додала таким тихим голосом, що Гортензія ледве почула: "Я теж жду дитини. Від Огюстена". Гортензія брутально схопила її за плече, але зараз же відштовхнула. "Брешеш! – зарепетувала вона. – Бути не може! Огюстен умер. Умер, чуєш? Загинув там, як усі чоловіки, котрі сватали жінок з цього проклятого дому! Це мій Матюрен вернувся, і це його дитину я ношу!" Жульєтта тихо похитала головою. "Ба ні, – сказала вона. – Вони обидва майже загинули, там, ти це добре знаєш. І вони все-таки вернулися, але наполовину. Отож, нам теж доведеться ділити". – "Ніколи!" – гукнула Гортензія. Відтак показала їй спину і шпарко рушила геть під мигичкою.

Коли Двобрат дізнався про цю подвійну новину, відчув водночас і тугу, і щастя; в ньому то оживало і манило життя, то озивалася й давалася взнаки смерть.

Сліпун-Сіроманець прийняв двох молодичок на своїй фермі. Першою прийшла Жульєтта. Вона не хотіла залишатися внизу, у своєму Домі Удовичок, де їй снилися страшні кошмари. Вона боялася, що дитина під час пологів упаде і одразу ж уб'ється. Марго мешкала з нею в одній кімнаті, а Матильда

оселилася в світличці двох діточок, яких вона виховувала. Гортензія скоро пішла за прикладом своєї суперниці і перебралася й собі на ферму. Їй поставили ліжко в закапелку кухні, але ночами вона часто викрадалася з неї та йшла до Двобрата.

З кожним місяцем вагітності Жульєтту все більше мучила незрозуміла хіть їсти комах. Вона ловила цвіркунів та коників або крала у павуків пійманих у павутинні маленьких мушок і трощила їх. Що ж до Гортензії, то їй так кортіло їсти глину й коріння, що цілі дні вона гасала полями і лісами, глитаючи вогку землю, відколупану під деревами та в борознах.

Саме цієї весни Марго заручилася з Гійомом Дельво. Він приїхав зовсім недавно з міста до Монлеруа і працював учителем у сільській школі.

Діти його не любили й одразу прозвали Дубинякою, бо він ніколи не розлучався з довжелезною тростиною із дерева м'якої породи; походжаючи між лавами, він цв'юхкав нею у повітрі. Мешканці села і чорноземельці не любили його ще більше – за екстравагантні манери та дещо пихатий вигляд. Він нікого не відвідував, не бував на людях, не ходив ні до церкви, ні до кав'ярні. Люди почали приписувати йому захоплення окультними науками, а дехто повісив своїм дітям амулети, щоб оберігати їх від лихого ока Дубиняки.

Марго зустріла його, відводячи двох малих дітей до школи. Звичайно, ніякого амулета вона не мала, і тому, зовсім беззахисна, легко попалася на чари цього нового прибульця. Він, здавалося, не звернув на неї жодної уваги й не обізвався до неї жодним словом. Проте одного дня він зупинив її біля ґраток школи і сказав: "Мадемуазель Пенъель, я хотів би з

вами побалакати. Приходьте сьогодні ввечері після розпуску учнів. Я чекатиму на вас у класі". Вона стояла перед ним геть розгублена, і він спитав: "Прийдете?" Марго тільки кивнула та пішла собі, нічого не питаючи. До Високої Ферми цього дня вона не повернулася. Марго рушила просто перед собою дорогою і йшла без упину, з порожньою головою. Зовсім порожньою. Проте відчуття часу в неї збереглося, і нараз вона крутнулася, ніби перекинута клепсидра. Коли вона опинилася на шкільному подвір'ї, клепсидра була порожня, школа безлюдна і прийшла година побачення.

Вступивши до напівтемного класу, Марго не побачила ні душі. На великій чорній дошці, облямованій, як колись, з одного боку мапою Франції, а з другого – планісферою у червоних плямах, кордони яких були розмічені волею історії, виднівся, намальований крейдою, її портрет. Портрет був зроблений у три чверті, з заплющеними очима. Вона підійшла до свого зображення і відчула тут, як її хилить у сон. Вона присіла на край підвищення, склала руки на колінах і тихо заспівала, злегка поводячи плечима, щоб не заснути. У цій дрімоті вона знов бачила себе дитиною, коли, сидячи на лаві біля Матильди, пильно слухала, як учитель описує на стінних картах чудеса трьох Францій – метропольної, африканської і аннамїтської. Але ще дивовижніше сьогодні відкривалася ця четверта Франція – Франція-Марго і Франція-Гійома.

Ось тоді він вийшов із тіні одного з кутків зали і рушив до неї.

Піднявся на підвищення і підступив до картини, ніби її ще не бачив. Вона припинила співати, але не

ворушилася. "Обличчя подане у три чверті незручне, – сказав він, розглядаючи портрет, – не знаєш, збирається воно повернутися у профіль, аби піти геть, чи збирається повернутися цілком у фас. Якої ви думки?" – "Але очі на цьому обличчі заплющені, – відповіла Марго. – Воно може повертатися на всі боки, але так нічого і не побачить". – "А що ж воно побачить, як я йому розкрию очі?" – спитав Гійом, хапаючи губку. "Побачить вас, вас", – відмовила Марго. "А що ж воно тоді зробить: повернеться у профіль чи у фас?" – допитувався він, підмальовуючи очі. "Воно стоятиме у фас", – відгукнулася вона. "Тоді мені доведеться все стерти і почати знову. Але мені потрібна модель для цього нового портрету. Ви згодні позувати для мене?" Цього разу вона не відповіла. Підвелася, підійшла до нього, взяла губку з його рук і заходилася повільно стирати картину. Коли на чорній дошці залишився якийсь невиразний білястий слід, вона віддала губку і стала лицем до нього. "Ну от, – сказала вона, випростуючись усім тілом спиною до дошки. – Тепер ви можете почати знову. Я не ворухнуся". Тоді він схопив за волосся її голову, трохи відкинув її назад і легенько провів губкою по всьому її личкові і по шиї, вимазавши шкіру крейдою.

Марго заплющила очі і покійно дала себе мазати крейдою. Так само не чинила вона жодного опору, коли він почав повільно розстібати їй корсаж. Коли вона знов розплющила очі, всю класну залу заливала п'ятьма і більше не можна було розрізнити тіней. Вона все ще стояла, на підвищенні, зовсім гола, шкіру від ніг до голови покривала біла пудра. "Тепер я вам знову пошию найпишнішу весільну сукню, – озвався Гійом, зберігаючи тон шкільного учителя, –

надінемо вам обручку". Він узяв її за руку, повів до канцелярії і там умочив вказівний палець її лівої руки у чорнильницю. "Але ж шлюб скріплюється не на цьому пальці", – зауважила Марго. "Звичайно, ні, але цей палець вказує нам нашу волю. Отже, це палець бажання. Тільки він гідний уваги", – відповів Гійом. Тоді Марго піднесла свого змоченого у фіолетовому чорнилі вказівця до нього і приклала до його губ. Він теж устромив свого пальця в чорнильницю та, орудуючи ним, як пензлем, і собі позначив фіолетом пупки її грудей, мочки вух і повіки, а також руно піхви.

Коли вона вернулася до Високої Ферми, уже зазоріло. Вона застала Матильду, яка сиділа на ганку. Марго скинула черевики і нечутно підійшла до сонної сестри. У слабкому блиску зорі обличчя Матильди здалося їй як ніколи схожим на її лице, утома й сон стерли вираз суворості, затверділий у останні роки в сестриних рисах. Їй здалося, ніби вона знов бачить портрет, намальований Гійомом на дошці, але цього разу зображення відкрило їй очі на її саму, на її безумство і на її гріх. Вона збиралася позвати Матильду, але натомість прошепотіла своє власне ім'я: "Марго! Марго! Що ти тут робиш?.."

Матильда здригнулася й одразу підхопилася на ноги. Здивовано глипнула на сестру, але не сказала нічого. Вона кусала губи, ніби стримуючи крик чи плач. Марго, все ще обмазана крейдою і чорнилом, вп'яла в неї відсутній погляд. Але Матильда опанувала себе і, взявши міцно сестру за руку, повела її до ферми зі словами: "Ходи. Тобі треба помитися і поспати. – Відтак повторила ще раз глухим голосом: – Помитися і поспати".

Розпитувати Марго Матильда не стала, а другого дня заявила їй так: "Сьогодні до школи Розу і Віолетту відведу я. Ти зостанешся на фермі і приготуєш сніданок". Марго нічого не відповіла і дала сестрі заступити її.

Матильда ввійшла до класу з дітьми й сіла на лаві у глибині зали. Вона сиділа тут цілий ранок, не ворущачись, не спускаючи з учителя очей. Той не поставив їй жодного питання і не посмів навіть озватися до неї. Він не розумів, хто ця жінка, у якій бачив, але не пізнавав Марго. Як тільки дзвінок задзвонив на велику перерву і школярі вийшли розважитися на подвір'я, Матильда підвелася, перетнула класну кімнату й сіла перед Гійомом. Якусь хвилину він розглядав її і нарешті сказав: "Я не впізнав вас. Ви сьогодні зовсім інша!" – "Я не Марго, – відмовила вона сухим тоном. – Я – Матильда, її близнючка". Спершу Гійом здивовано дивився на неї, а потім почав крутитися довкола, граючись своєю тростиною у руках. "Ну й дивна у вас посімейка! – гукнув він з іронією. – Ви що, завжди ходите парами? Раз-два, раз-два, раз-два... Маршируєте у колосок!" Він ущипливо захихотів, але Матильда зараз же урвала його. Вона рвучко повернулася до нього, вирвала з рук тростину і розтрощила її ударом об ребро столу. "Мені не подобаються ні ваш сміх, ні ваші манери, – сказала вона, кидаючи уламки тростини на підвищення. – У моїй сім'ї уміють марширувати й тримають голову прямо. Зовсім прямо. А втім, піднімати вашу високо вам доведеться ще навчитися, якщо прийдете до мого батька просити руки Марго. Але перш гарненько повправляйтеся, бо ви ще не підросли як слід і ризикуєте стати кривошиєю, коли

захочете зіткнутися з батечком Пенъелем!" Відповісти йому вона не дала часу. Обернулася і одразу ж покинула школу.

Трохи згодом Гійом Дельво прийшов до Сліпуна-Сіроманця свататися. Від цього побачення кривошиєю він не став, але відчув себе дуже зле. Не міг забути, як принизила його Матильда, і не знав, чим викликане його сватання: любов'ю до Марго чи непереможним бажанням кинути виклик її сестрі.

Марго, ніякого сумніву не знала. Вона кохала Гійома сліпим, нестямним коханням. Від того дня, як він вибілів крейдою її тіло, вона була тільки чистісінькою до блиску сторінкою, готовою до того, щоб на ній писалося нове письмо, роблячи з неї і з її життя захоплюючу книгу, святкову і шалену. Весілля призначили на початок нового року, на іменини Марго.

7

Вони простували ключем по дорозі, що вела до Високої Ферми. Хліби обабіч шляху стояли такі високі, що п'ятеро удів, дибаючи під небом, нагадували кілька чорних колосків, зірваних у полі і гнаних вітром від жнива. Вони мовчки перетнули подвір'я і після довгого витирання ніг на порозі ввійшли. У домі вже лунали зойки двох молодичок, пора звільнення яких прийшла. Вдови піднялися до кімнати, де лежала Жульєтта. Гортензія знаходилася поряд, її оселили у світлиці Віктора-Фландрена.

"Геть!" – заводала Жульєтта, побачивши чорні силуети біля своєї постелі. Але вона не мала сили більше боротися, змучена гострими болями, і вже

без опору віддала себе до рук жінок під орудою баби.

Страшний крик вихопився з грудей Гортензії, і водночас крикнула Жульєтта, але один голос лунав по низхідній, тоді як другий набрав високих нот. Коли цей подвійний репет стихнув, йому відповіла єдина луна. Тільки в кімнаті Гортензії почувся лемент новонародженого. У покоях Жульєтти жодного голосіння не було, лише якийсь химерний шелест крил і стрекотання. Щось подібне до гомону вітру чи моря. З відкритого тіла Жульєтти вирвалися тисячі дрібнесеньких кузюк, фосфорної світлої зелені. Роєм вони вилетіли у відчинене вікно й ринули на хлібні лани, залишаючи після себе геть чорні і сухі колоски.

Гортензія, вона привела маленького хлопчика. Це було гарне дитятко, сильне і рухливе, але на його спині сидів чудернацький горб. Назвали його Бенуа-Кантен.

Коли вдови знову спустилися на шлях між спустошеною пашнею, їх було шестеро. Вони вели з собою Жульєтту. Випустивши з утроби знеханий плід, вона підхопилася на своєму ложі, скочила з постелі та підбігла до вікна. Вона побачила, як на пашню сіла хмара зелених комах і почала все тлити. Побачила, як у zenіті стало сонце, зяючи, мов жерло розпеченого до білого круга. До сліпоти вдивлялася в сонце й бачила, як усі речі, усі форми розпускаються у його нестерпній ясоті, буцімто в чані з гашеним вапном. Тоді, з гарячими слізьми в очах, обернулася до жінок, які досі тримали у руках непотрібні пелюшки, ванночку і глек з водою. "Покладіть усе це, – звеліла вона. – Нам пора йти". Жінки мовчки поскладали білизну, застелили запля-

мовану постелю, поприбирали в кімнаті. "Я йду з вами, – заявила вона. Потім додала: – Мені холодно!" Сестра дала їй свою шаль, але вона все ще мерзла. Тоді четверо вдів теж укутали її своїми чорними шаллями, але вона все одно мерзла. Холод відійшов тільки тоді, як їй принесли народженця, вона взяла його на руки і дала йому грудь.

Гортензія, як виявилось, годувати своє дитятко не могла. В її грудях було не молоко, а грязь. Тільки Жульєтта мала молоко, і Бенуа-Кантен став її годуванцем. Гортензія теж покинула Високу Ферму і, не бажаючи розлучатися з сестрою, оселилася в Домі Удовичок. Вирішила жити там, доки дитину не відлучать. І весь цей час вона бачила, як щодня Двобрат після роботи спускається в долину до дому Удовичок. Він мовчки обідав з сімома жінками, сидячи між Жульєттою й Гортензією, відтак після трапези піднімався в кімнату, де лежав його син, і щовечора заколисував його. Після чого вертався до Високої Ферми, куди опівночі іноді приходила Гортензія.

Бенуа-Кантен мав подвійну золоту пляму у лівому оці і горб на спині.

Весільне плаття Марго пошила собі сама. В місті вона купила тканину, перли, басонні вироби. Але покупки показала лише Матильді, яка допомогла їй виконати роботу. І вийшов справжній шедевр; її плаття потребувало не тільки мистецтва шиття, а й мистецтва скульптури та мініатюри. І ця праця розтяглася на місяці. Адже таким чином Марго чепурила усю свою любов, усе своє тіло, розпалене вогнем бажання й чекання. Її весільний туалет став поемою білоти, одлисків і блищиків. Власне, це була не сук-

ня, а екстравагантний ансамбль спідничок. Їх було тринадцять, вони накладалися одна на одну, різнячись розміром та формою. Найдовша була з дамастового сатину, і її поділ був оздоблений дрібними шовковими китичками, потім ішли спіднички з льону, оксамиту, муару, перкалю і сітчастого полотна, кожна була з гіпюровою мережкою й плетивом тасьми, вузлів і стрічок. Стан підперезувався широким паском із гаптованої тафти з ініціалами Г. і М. Ці дві літери були викладені зі стеклярусу і спліталися між собою в якусь чарівну арабеску. Потім вона зробила сатинову корсетку, мереживну сорочку зі стоячим коміром, яка замикалася на вилогах та на потилиці пучком перламутрових гудзиків, і оксамитовий козакин, прикрашений на грудях перами і тюлевими трояндами. Потім викроїла фату зі шматка батисту завдовжки три метри і заткала її тонким узором з сотень зірочок, квітів і пташок. А ще вона купила біле хутро, з якого виготовила муфту, а також широку пов'язку, щоб утримувати фату, а рештками оздобила і відвороти своїх черевиків. Це вбрання обійшлося їй так дорого, що всі гроші її віна були витрачені ще до самого весілля, але Сліпун-Сіроманець подумав, що як радість, так і краса – речі такі рідкісні й короткі на землі, що треба їх шанувати, доки вони не минули, будши як один день; отож, він вирішив, що любовний шал його дочки цілком заслуговує на таку витрату.

Весілля сталося першого дня нового року. І цього дня справді – щойно Марго вийшла на подвір'я ферми, обновлюючи воднораз своє двадцятиріччя й казкове плаття, сіла біля свого батька у візок, запряжений двома волами з білими стрічками на рогах, і

перетнула село, засипане іскристим снігом, – можна було подумати, що краса зійшла на землю і що радість зайняла тут своє місце.

Марго несла великий букет омели і, вступивши в опасання церкви Монлеруа, поклала одну віточку на могилу своєї матері, а другу – на могилу Бланш. Вона не забула, як ці дві жінки стали ляльками: одна зовсім задубіла, мов якась дерев'яна маріонетка, загорнута у шматки квітчастої запони, а друга потрощена, нібито убога скляна ляля. І вона запросила їх приєднатися до її весілля, до її щастя, до її метаморфози. Бо вона сама була все ще лялькою. Крейдяною лялькою, вбраною в пишні шати, у брузументи і хутра, але скоро вона уб'ється у плоть, перед лицем Бога та вічності, і споживатиме цю нову плоть, голу й апетитну.

Святий Петро загув у новий дзвін і весело розносив свій благовіст по всьому селу, тоді як родина Пеньєлів зібралася на церковній паперті. Марго, попід ручки зі своїм батьком, з усмішкою позирала на площу, де мав з'явитися Гійом. Усі присутні пасли її поглядом, і було чого: вона гарна як мальована. Площа скоро заповнилася народом, усі мешканці села, чорноземельці і хуторяни прибули помилуватися на дочку Сліпуна-Сіроманця, і всі торопіли на досі небачену білу біль. Марго носила біле з такою пишнотою, що вся інша білота, як сяйво сонця, як іскріння снігу, нібито тьмяніла перед її спідницями і її фатою. Вона тронувала перед відкритою брамою церкви подібно до снігових королев, які трапляються дітям у казках. І Сліпун-Сіроманець твердо тримав її під руку й виглядав королем-селянином, засліпленим красою своєї доньки і гордим показати її місцевим людям.

Але час збігав, а Гійом усе барився. Щоб зігритися, Марго вже тихо тупала ніжками по крижаній плиті на паперті. Але цей тихий тупіт озвався такою луною, що скоро заглушив захоплені вигуки юрби і веселе бамкання дзвіниці. Всі замовкли й тільки вражено споглядали, як вистукують тонкі білі черевички і грюкають гучніше, ніж тисяча барабанів. Хоч би де був зараз Гійом, у цю мить він не міг не чути цього зазову.

А втім, відповідь таки прийшла. Якийсь хлопчик, працюючи ліктями, пробрався крізь тісне стовковище на площі і прибіг аж до паперті. Тут, важко сапаючи, він подав якогось папірця нареченій та швидко зник. Марго розгорнула аркушик. Гійом вив там три короткі рядки; його почерк був дуже старанний, аж закрутистий, справжній маленький архітвір чистописання. Вона прочитала: "Марго, не ждїть мене. Я не прийду. Я вас більше ніколи не побачу. Забудьте мене. Гійом".

Слова свого Дубиняка дотримав: його більше ніколи не бачили й ніхто не знав, що з ним сталося.

Марго повільно згорнула листа, сунула його під пасок, потім відкинула голову назад і зайшлася сміхом. Гарний її смішок задзвенів, мов скляні тарахавки. Відтак, вирвавши у батька свою руку, почала крутитися, ледь поводячи плечима та головою і б'ючи об землю закаблуками. Її фата роздулася й попливла у повільному вихорі, а спідниці, піднявшись, розкрилися віночками. Вона здійняла руки і закружляла, прискорюючи рухи, наче дзига. Та ось з півоберта кинулася у неф, розсіюючи гучним лопотінням спідниць церковну сутїнь. Під склепінням дивною луною відбивалися її сміх і шерех стрімких кроків. А, вгледівши за стовпчиками сповідальню,

полетіла, крутячись, туди, зірвала стару лілову запону, запліснілу від вогкості, і накинула собі на плечі, мов якийсь брезент. Ще кілька хвилин вона танцювала по церкві, перекидаючи стільці і лави, й зненацька з гострим криком звалилася, немов маріонетка, в якій перерізали всі нитки.

"Марго! Марго! Що з тобою?" – скрикнула Матильда, прикута до свого місця у порталі страхом. Вона притискала до своїх боків у кулаках руки Розі-Елоїзи і Віолетти-Оноріни, які з роззявленим ротом дивилися на це неймовірне шурхання білих тканин, опалих раптом ген там, на другому кінці нефу.

Сліпун-Сіроманець увійшов у церкву і кинувся до Марго. Підняте на руках бездушне тіло дочки було таке легеньке, що він мало не впав, але втримався на ногах та, заточуючись, поніс це тіло, позбавлене всякої ваги, до вітваря і поклав його там. Він поскидав додолу вази, свічки й предмети культу, потім ухопив розп'яття з позолоченого дерева і розтрощив його об ковчег, гукаючи: "То це так, лихий Боже, любиєш ти на твоїх дітей, вражених смертю і шалом? Дивись же, добре дивись ще й на неї, на мою дочку, на мою дитину, бо вже більше нічого бачити. Так ти всіх нас погубиш і земля стане пустелею!"

Надворі купчилося на паперті стовпище, цілий прибій голів та плечей, і котилося голосне шушукання, але ніхто не смів переступити портал, де все ще стояла з двома діточками Матильда.

Вдруге Віолетта-Оноріна відчула, як кров виступила на її лівій скроні і повільно потекла по щоці. Цього разу вона не сказала нічого. Тепер вона знала, що ця кров не її, що вона точиться з рани іншого

тіла, з болю іншого серця. І цього разу лише Жан-Франсуа-Стеблина помітив нестямний жаль дитини, безумство в її очах. Він підійшов до неї і несміливо поклав руку на її плече. Йому хотілося озватися до неї, але зумів лише щось буркнути і стиснув дужче її плече, налягаючи усією своєю вагою. Він стояв так, схилившись до лица дитини, ніби засліплений тонкою цівкою крови, що проступила на її скроні. А сам відчував, як у цьому напливі ніжності зникає вся тривога й мука, і йому здавалося, ніби він раптом теж став зовсім маленьким, ще набагато меншим, ніж Віолетта-Оноріна.

Але стиск, ізчинившись у юрмищі, підхопив його та розлучив з дитиною. З церкви вийшов Віктор-Фландрен із донькою на руках, і всі розступалися, даючи йому прохід, потім натовп одразу змикався якоюсь чорною водою, шепочучи ім'я, яке одразу пристало до Марго. "Покритка, ось Покритка!.." – примовляли всі, цікаво стежачи за тим, як Сліпун-Сіроманець несе свою велику ляльку з білого ганчір'я, загорнуту у старезну лілову запону зі сповідальні.

НІЧ ЧЕТВЕРТА

НІЧ КРОВИ

IV

НГЧ КРОВИ

Бог створив світ і все суще у світі, але не назвав нічого. Зі скромності він мовчав і залишив усе своє Творіння сяяти у чистому й голому промінні своєї простої присутності. Тоді цю многоту неназваних речей доручив вирішувати людині, і людина, ледве пробудившись зі свого глиняного заціпеніння, почала називати все, що її оточувало. Кожне з придуманих нею слів надавало речам нового робу і зробу; назва вкривала речі подвійним шаром глею, створюючи аналогії й тонкі нюанси.

Отож, кожне слово іскриться гранями відблисків та відгомонів і тріпоче від звабливого кличу інших слів. Так ім'я рожі розпускається і в'яне, а потім осипається пелюстками, як ця сама квітка. Іноді пелюстка розпукується так, щоб ловити тільки самій всі відблиски світла й пишати своєю красою. Так само одна єдина літера здатна піти на приступ цілого слова і обернути його навиворіт.

Коли ім'я рожі палає жагою і стає плотським, воно піднімає вушка і перетворюється на ерос. Тоді ім'я шаленіє під напором інших вокабул та раптом устає і тужавіє у глаголі "можу".

Ерос. Рожа може.

Але цей глагол теж діє, теж обертається. Коли ім'я рожі ось так колує, воно вже коло. Тоді ім'я рожі обдирається об свої власні колючки і починає кривавіти. Іноді кров рожі обарвлює день та блищить, як світла слина якогось сміху. Іноді кров рожі кипить уночі, сходячи гірким і темним потом.

Може. Рана рожі. Рожа – збочена побічниця.

Рожа-кров, рожева-кров, пролившись, вона жовтіє, потім чорніє.

У Чорноземлі імена речей, тварин і квітів, імена людей переводяться, розщеплюються розгалуженням асонансів і відголосів.

Асонанси іноді такі несподівані, такі навіть неоквирні, що розбиваються дисонансами.

Рожа-кров, рожа-ніч. Ніч-кров і жар-вітер-кров.
Рожа-рожеве-рок.

1

Марго так і не перейшла пори свого сну, вона лишилася на порозі цього променистого ранку, який вітав її двадцятиліття і весільні приготування. Очі вона розплющувала повільно, дуже повільно, а потім ще повільніше простягалася на ліжку. Так її тіло і її голос знаходили одне одного, розчленовуючи неквапливо рухи і слова. Неквапливо – на межі нерухомості й мовчанки, де дрімав час. Завдяки цьому глибокому і тривалому сну часу вона змогла провести ті тринадцять років, які їй зоставалося

прожити, вкладаючи їх у єдиний та неповторний день.

Марго завжди берегла своє двадцятиріччя, свій погляд того січневого ранку і свій весільний туалет. Вона не переставала чекати священної години вінчання й походу до церкви. Ніколи не говорила інших слів, окрім слів, сказаних того ранку, і вічно повторювала кожен жест, кожен крок, зроблений тоді.

Проте надвечір її нібито брав сумнів, тіло та голос виривалися зі свого заціпеніння і знов оживали. "Де ж вони?" – питала вона тоді. "Хто?" – поцікавилася Матильда першого разу. "Ну, Гійом і Марго, – відгукнулася Марго. – Мабуть, уже далеко. Сіли в поїзд, але куди їдуть, не сказали нікому. – Потім додала: – Вони мають рацію. Весільна подорож має бути таємна. А то..." – "А то що?" – спитала Матильда. Однак Марго не знала, що відповісти, і її фраза повисла в повітрі. "А то, а то... не знаю... Любов – це таїна, та й годі. Зайві розпити нічого не дадуть..." Вона повернула голову і знов поринула в безконечну весільну подорож Гійома і Марго.

Матильда, вона не мріяла і не вважала любов за тайну. Навпаки, любов була в її очах не тайною, а зрадою, найбільшою брехнею, яку можуть вигадати чоловіки. І вона вирішила вирвати зі свого серця, так щоб жодного корінчика не лишилося, цю любов і вбити у своїй плоті всяке бажання. Вночі, після провалу весілля Марго, її збудив гострий біль у животі та крижах. Цей біль мучив її щомісяця уже цілі роки, але цього разу боліло як ніколи. Нараз кров місячки її вжахнула, вона відчула себе оскверненою, скривдженою у своєму естві. Цю погану кров треба

спинити негайно і назавжди, інакше вона все тектиме, розливатиметься по землі своїм нечистим багрецем, своєю огидною теплотою – багрецем і теплотою самої похоті. Отож, вона встала і боса, в нічній сорочці, вибігла надвір і стала качатися у снігу, доки нічна стужа не пронизала її і не заморозила. Крижаним грудням снігу вона розтирала груди, живіт, потилицю і крижі. Потім, відчувши, як уся кров її тіла відлинула кудись у глибину й завмерла, вона ударом гострого каменя відсікла собі клітор. І жодної кровинки не виступило з рани. Після чого її місячні більше ніколи не поверталися, і цілий вік її тіло люто коцюрилося від холоду, від якого кам'яніла її утроба і її природження.

Проте пори року не переставали чергуватися, наперекір тій вічній мерзлоті, що оселилася в Матильді, без відома нерухомого погляду Марго. Вона жила без бажань, людських ураз та вередів і клопоту не знала. Віктор-Фландрен ішов за рівною й тривкою течією, яку прокладає в землі час, і дотримував її ходи. Про безумство Марго він не розводився, але довгий час сподівався спіткати того, хто зробив з його доньки цю безнадійну Покритку. Був би він безголовий, як кобила Еско. І його голова теж красувалася б на фронтоні ферми, на науку чоловікам без слова та без серця, і насамперед – цьому, ще безсердїшому Богові.

У неділю, о тій порі, коли всі чорноземельці йшли на месо, він подався путівцем до лісу. Він навчився стріляти з рушниці лівою рукою і скоро став чудовим стрільцем. Ніколи не хибив по здобичі, завжди вражаючи її з першого пострілу. Умів вистежувати дичину ліпше за будь-якого собаку і чека-

ти догідної миті, коли звір, узятий на мушку, не міг утекти від його кулі. Саме ця незвичайна точність руху й окоміру і їхнє блискавичне злиття з убивчим пальцем гріли його мисливську душу. Любив слухати, як сухе клацання кожного пострілу відлунює серед дерев, любив відчувати цю коротку і глуху віддачу зброї в плече, любив запах і відлиск язика полум'я, що шугало з жерла його рушниці.

Над усе він любив бачити, як нараз усією своєю масою гримає додолу таке сильне тіло звіра. Кожна тварина була йому здобиччю, все одно, чи то качки і птаство, зайці, білки й борсуки, чи то лиси, олені або кози. Зупинити одним махом політ чи біг тварини, звалити її так, щоб котилася до його ніг. Але його улюбленою здобиччю були вепри. Вовків він ніколи більше не бачив, а втім, як і перестрів би, то, звичайно, не стріляв би в них, так ніби віра у Вовкулаку закінчилася вселенням звіра в нього самого – переміною ролей. Жодного страху перед цим звіром, який був його поводитирем у лісі, поводитирем на землі, у житті і в любові. І, може, було б незле, якби ці Вовкулаки стали ще його проводирями в інших землях та в інших тілах.

Не боявся він і вепрів, але ці звірі з фантастичними торсами, у густій щетині кольору сажі, з трикутними головами, озброєними величезними вивернутими іклами, були для нього викликом, якоюсь дуже сильною спокусою. Він цілився їм завжди в лоб, кладучи на місці, як тільки вони кидалися на нього. Любив їх за відвагу, за впертість. Поцілена тварина робила раптом якийсь химерний стрибок у бік, трохи ухиляючись від своєї траєкторії, щоб рухнути навскіс погляду своєї смерті. Сліпун-Сіроманець відчував глухий удар цих тіл, раптово викину-

тих геть із життя, відчував аж до нутра свого тіла. І від цього спізнавав якесь шалене щастя, від якого хотілося кричати. Щастя, сповнене буйства й тьми, навалювалося скаженим приступом і сприймалося, як удар батога по його серцю, зарядженому смертю і бунтом. Щастя похмуре й важке, мов оця масна земля, яку перекопували дикі кабани, вириваючи з неї коріння. А втім, льох та підсвинків він не чіпав, стріляв лише у самців, чий передок, навдивовижу масивний і настобурчений гривкою цупкої щетини, здавався йому роздутим тванню, чорною кров'ю і скам'янілим вітром.

Одного дня він виявив біля болітця лігво якоїсь черідки. Від потривоженого стада одразу відхилився кабанисько незвичайного зросту; він був, либонь, понад метр заввишки та завважки з цілу скелю. А втім, він і здавався витесаним з гранітної брили – відчувши, що його цькують, він кинувся на чоловіка, скотився зі сліпою силою якоїсь скелі, зваленої з укусу. Сліпун-Сіроманець уже майже відчував гарячий подих тварини на своїх руках, коли пальнув. Поцілений кулею межі очі, вепр видав гостре хрюкання й на мить злетів на кілька сантиметрів у повітря, потім знову приземлився всією своєю масою і звалився на бік.

Сліпун-Сіроманець підступив до поваленого на землю кабана, присів навпочіпки перед ним і, піднявши в руках важку голову, ще гарячу й укриту жиропотом, заходився пити кров, що цебеніла з рани. І пив усю цю кров не як кров якоїсь переможеної тварини, з якої намагався черпати силу, а так ніби ковтав свої власні сльози, свій страх та свій гнів. Пив аж до забуття себе самого, своїх скорбот і своєї самоти – аж до забуття своїх забуттів. Пив її, аж по-

ки відчув у роті смак, такий нестямно ніжний, якого набуває плоть мертвих у землі. І нарешті підвівся, сп'янілий від того, що знайшов цей смак.

Сліпун-Сіроманець так ніколи й не довідався, хто була ця жінка, яку він спіткав того дня, виходячи з Лісу Побачень. До того ж, погляд, який він кинув на неї, був якийсь перебіжний і здивований – такий погляд кидають тварини на людей. Образ здався йому якимсь випадковим та розпливчастим, але урізався в нього з такою силою, що чоловік не міг відвернутися і пройти мимо. Він наткнувся на цю велику пляму темних кольорів, що рухалася на зеленому тлі узлісся. Вона нахилилася, кладучи до козуба кілька грибів чи рослин, які збирала під великими пнями. Почувши його ходу, вона повільно встала. Випросталася, тулячи кулак до своїх грудей, а другою рукою втираючи лоба. Певна річ, вона розгледіла у химерному виразі обличчя його звірячий погляд, наполоханий та грізний водночас, бо, знявши руку з лоба, піднесла її до рота, широко розкритого у крикові, якого так і не почувся. Другу руку вона з крижів поклала на живіт і стисла її там, на лоні, немов якусь велику пряжку від пояса. Він ішов просто на неї, спокійно так, а вона задкувала хисткими крочками. Ця хода задом наперед тривала довго, бо ні він, ані вона не прискорювали кроків, і відстань між ними залишалася та сама. Та от жінка спіткнулася об кореняку й гепнула усім тілом навзнаки, не встигнувши навіть пом'якшити падіння руками.

Руки від рота і живота відвів їй Сліпун-Сіроманець. Так само він розсунув їй одяг і коліна. Вона здавалася такою враженою та переляканою, що не чинила жодного опору в цьому глухому, розпочато-

му ним борюканні. І він навалився на неї з якимсь диким завзяттям, горнучи її до себе так, ніби хотів увійти увесь у неї, потонути там або розчавити її. Здавалося, що він проникнув у цю жінку до самого споду її утроби, до крові її плоті і її серця – аж до землі під їхніми тілами. І він пройнявся ще досі ніколи незнаною радістю. Радістю такою болісною, що від неї він поринув у глибоке заціпеніння, втягнувши туди й жінку. А втім, їхні тіла були так яро сплетені одне з одним, що відчуття могли бути лише спільними. Проте, коли він прочнувся, уже смерком, то лежав сам, ницьма на вогкій землі, і йому довгий час здавалося, що це був сон. Він не міг точно пригадати, що йому снилося, і встав, заточуючись усім тілом від цього снища, яке кинуло його лицем на землю, животом на гумус та коріння, так що він нічого не тямив. Як щось від сну залишилося, то лише липкий, як від крові, смак у роті.

2

Гортензія більше ніколи на Високу Ферму не потикалася, так само як і в Дім Удовичок. Вона зникла, та й годі, без усякого попередження, навіть не забравши свого, так ревно коханого сина, якого годувала Жульєтта.

Але молока у Жульєтти не стало. Бенуа-Канте-нові мало сповнитися два рочки, коли його вирішили відлучити. Це трапилося саме в ту пору, як Гортензія кудись завіялася. Ніхто не знав, ні де вона, ні що з нею сталося. Дехто бачив її в інших містах, але імена цих країв ніколи не збігалися, якщо зважити, що вона стала справжньою мандрьохою.

Знайшлися навіть такі, хто запевняв, що за місяці її блукань вона розповніла. За поголосками, Гортензія зробилася такою страшною товстухою, а погляд її світився такою нестерпною блакиттю, що люди не йняли віри цим пліткам. Потім за нею і чутка загула.

Що ж до Жульєтти, то як дитину відлучили, вона втратила тямку й снагу і впала в стан цілковитої апатії. Вона збайдужіла до Бенуа-Кантена так само, як він збайдужів до її сухих грудей. Невдовзі відмовлялася вже вставати і коротала безкінечну низку порожніх днів свого життя у ліжку. П'ятеро удовичок з її оточення ухвалили тоді перевезти дитину на Високу Ферму; вони відчували, що їхній дім не зможе довше утримувати хлопчика: його стіни завжди приносили нещастя кожному чоловікові, оселеному в ньому. А ще вони незлюбили цю дитину з поламаним хребтом, та й не вважали її своєю. Вона була паростю цієї шаленячки, яка без упину носила додому дрова і так часто їх ображала, а тепер кудись повіялася до Бога чи до Сатани, хтозна. Що ж до її батька, то вони навіть точно не знали, хто він. А ще вони підозрювали, буцімто дитина ховає у своєму огидному горбі якусь мерзоту – може, навіть якусь силу, здатну обернути проти них, жінок, уперте прокляття, яке досі тяжіло над чоловіками. До речі, хіба це прокляття вже не почало даватися знаки, наславши на Жульєтту летаргію і меланхолію? Отож, вони загорнули дитину у велику шаль і віднесли її до Пеньєлів. Таким чином, Бенуа-Кантен, раніше з двома матерями, зостався раптом без матері. Проте ферма у Пеньєлів була велика і дитину радо прийняли Роза-Елоїза і Віолетта-Оноріна. Матильді дбати про цю нову дитину не довелося, бо Двобрат узяв свого сина до себе. З Бенуа-Кантенем

до нього навіть вернулася сила й радість, і він зажив повним життям.

Хлопець мучився через каліцтво і часто питав у батька, чому його нав'ючили цією ношею, з якої так збиткувалися інші хутірські діти. Тоді Двобрат брав хлоп'я на коліна і тихо чукавав його та ніжно пестив йому волосся – і дитячко забувало своє горе. А потім батько розповідав такі гарні історії, що Бенуа-Кантен іноді навіть починав любити свою фізичну ваду. До того ж, Двобрат запевняв, що його горб криє в собі велику і чудову таємницю: усередині нього спить інший хлопчик. Зовсім маленький братик, обдарований такою дивовижною красою та великими талантами, і цей братик, якщо Бенуа-Кантен навчиться любити його і носити цілий вік доброзичливо, чуватиме над ним й оберігатиме від усіх напастей. І в глибині душі Двобрат радів цьому каліцтву свого сина, бо такого потворного, думав він, ніколи не затягнуть до війська, щоб послати на нову війну. Маленькі горбані не можуть носити уніформу та нагороди, а носять багато мрій, спогадів і добра.

Скоро появилися інші брати Бенуа-Кантена. Їм було лише кілька днів, коли їх знайшли. Хтось, одразу зникнувши, поклав уночі їх на порозі дому Пеннєлів. Жан-Франсуа-Стеблина виявив їх уранці. Вони були числом троє, і хоча цілковито схожі між собою, але й дечим відрізнялися. Можна сказати, що це були три копії однієї єдиної дитини, цілком подібні як будовою тіла, так і рисами обличчя, але зовсім відмінні церою, барвою очей та волосся. В одного шкіра була смагла, волосся чорне, як смола, а очі прозоро-блакитні, у другого – бліда шкіра, геть білявий чуб, а очі прозоро-чорні. Що ж до третього, то це був просто альбінос.

Ці діти не скидалися ні на кого – вони вирізнялися великою, сліпучою, майже нелюдською у своїй досконалості і звірячою у своїй дикості красою. Проте одна ознака видавала їхній рід: кожен носив ту саму золоту пляму в лівому оці. Цього вистачило, щоб встановити їхнє походження, попри брак пояснень. Матильда, яку підняв на ноги Жан-Франсуа-Стеблина, прибігла попередити батька. Цього разу вона ввійшла без стуку до світлиці, стала перед його ліжком і заволатала: "Вставайте! Ідіть погляньте на нове безголов'я, яке ви накликали! І цього разу їх троє! Троє, чуєте! Троє байстрят невідомо звідки! Але їх, попереджаю вас, я не глядітиму. Е ні, хай вони повиздыхають! А втім, вони й так виздыхають, бо мати-підтіпанка покинула малих, і їм не буде чого їсти. У нас тут мамки немає!"

Віктор-Фландрен у криках і погрозах своєї дочки спершу нічого не втямив, але щойно зійшов униз та побачив трьох дітей, одразу згадав сон, який нібито снівся йому кілька місяців тому. От тільки не міг згадати цієї жінки, згвалтованої тоді в Лісі Побачення, вона все марилася йому у вигляді якоїсь невиразної темної плями. Чи ж можлива річ, щоб зі сну вродилися справжні діти?

"То оце такі архангели нещастя?" – вигукнув Сліпун-Сіроманець, розглядаючи це незвичайне і такої страшної вроди потомство. Потім випростався й заявив: "Гаразд, оце троє нових Пеньєлів. Байдуже, звідки вони, вони тут. І житимуть чи помруть, а без імені вони не зостануться".

Троє дітей назвали так: Мікаель, Габріель та Рафаель, і вони вижили. Годували їх коров'ячим молоком, і вони почувалися нівроку. Так само залюбки

пили вони молоко кіз, льох та овець, з дійок яких смоктали самі, як тільки звелися на ноги. Таке уподобання і таке незмінна звичка трьох дітей до тваринного молока тільки збільшили Матильдину огиду до цих байстрят. До того ж, вони ніколи не водилися з іншими дітьми Пенъеля, трималися окремо і говорили між собою мовою, незрозумілою усім чужим. Але скоро проявилася в цьому клані цілковита згода між блондином Мікаелем та брюнетом Габріелем, вони стали просто нерозлий-вода. Навіть уночі вони спали, тулячись одне до одного. Що ж до Рафаеля, хлопця-альбіноса, то він тримався одинаком і говорив сам із собою таким ясным та співочим голосом, що слухав тільки себе. І ходив він без тіні, бо його тіло було таке прозоре, що тіні ніколи не відкидало. І всі троє розуміли мову тварин та знали більше з тваринами, аніж з людьми, й домоглися, щоб і тварини їх розуміли. Іноді Рафаель приходив до своїх братів і, похитуючи головою й поводячи плечами, починав співати. Його дуже монотонний голос переливався та лунав так дивно, що Габріель і Мікаель пускалися в танець. Спів і танці могли тривати так довго, що троє дітей нарешті входили у стан глибокого трансу.

Сліпун-Сіроманець відчував до своїх трьох синів від невідомої матері якусь дуже дивну любов, де мішалися захват, страх та сумнів. І ця любов ішла не від його плоті, а від якогось темного закамарка серця – одного з тих закамарків, куди думка не проникла й де годі було розібратися в клубку шалених бажань і буйних видінь, які там законювалися. Чи не зародилися вони в якомусь сні, важкому сні, зі смаком крові і бруду?

Сліпун-Сіроманець уважав свого онука Бенуа-

Кантена за сина більше, ніж цих трьох, бо він справді був дитиною любови і скорботи, пов'язаною з родом та історією Пеньелів і Чорноземлі. А потім, він мав таку ніжну усмішку, яка нібито завжди хотіла вибачитися за те, що зі своїм горбом на спині він був не такий, як решта. А троє інших були єдино синами бажання, а не любови. Бажання сліпого і фантастичного, від якого в нього й досі билася кров і крик.

Непогано було все-таки спробувати зібрати всіх розкиданих дітей до купи, в чому Матильда, єдина жінка на Високій Фермі здатна це зробити, була зовсім незацікавлена. Всі її клопоти і турботи були пов'язані з сестрою Марго. Щоранку вона приходила будити її, щоб приготувати до весілля, допомагаючи надіти тринадцять спідничок, зачесати волосся та зашнурувати черевики. І та щоразу піднімала на неї свій вічний погляд січня 1920 року і всміхалася з міною щасливої дитини. Тоді починався дуже повільний день Покритки, кожен рух якої, спроквола наслідуючи поспішний від'їзд до церкви, обачно затримував мить цього уявного відправлення. Матильда ніколи не сердилася на свою сестру й ніколи не пробувала припинити цю розпачливу гру, необхідну для підтримки життя її коханої Марго. Але щодня до неї теж верталось відчуття гордості січня 1920 року, її приниженої гордості, й серця, одуреного видовищем цієї іншої її самої, зрадженої і ніби приреченої до страти.

Виходить, що ця інша, якій вона віддавала все своє самолюбство і яка того дня так пишала у вроді та радості, призначалася на те, щоб її брутально кинули додолу, жбурнули в безумство, як жбурля-

ють якусь ганчірку у кропиву. І щоранку до неї поверталася незмінна ненависть та бажання помститися. А щодо цих трьох байстрят, невідомо де посіяних її батьком, то вона підозрювала у них якийсь лихий дух, готовий зраджувати і разити, як це вчинив Дубиняка, й переносила усю свою безсилу ненависть на дітей.

Отож, Віктор-Фландрен постановив найняти служницю, щоб та гляділа дітей і допомагала поратися на фермі. Але ні в Чорноземлі, ні в Монлеруа, ні навіть у навколишніх селах годі було знайти дівчину, згодну служити на Високій Фермі. Сліпун-Сіроманець і його ватага жовтооких дітей-близнят будили, як ніколи, недовіру й страх. До того ж, люди починали думати, що Дубиняка вчинив, власне, слушно, що втік, а не попав у пащу цих вовкунів Пеньєля.

Віктор-Фландрен чув розмови про замок Кармен, розташований на другому кінці цього краю. У замку жила, за поголосокою, ціла колонія молодших і старших дівчат, плід випадкових взаємин, їх виховували там, доки за віком не віддавали працювати на місцевих фабриках, фермах чи в торгівлі.

Цей заклад заснував близько двадцяти років тому старий маркіз Арчибальд Мервейє дю Кармен. Ця благодійна установа називалася "Сестрички Блаженнішої Адольфіни", бо вона була створена за волю молодшої дочки маркіза, Адольфіни, померлої у віці п'ятнадцяти років.

За кілька місяців перед смертю юної Адольфіни пожежа знищила одне крило замку Кармен. Вогонь виник під час балу, влаштованого на честь Амелії, старшої маркізової доньки, на святкування її вісім-

надцятиріччя. Загорілося наприкінці балу. Амелія, кружляючи в обіймах свого кавалера, перекинула в танці свічник, і язики його полум'я потрапили в згортки її сукні, миттю перетворивши її у смолоскип. Її кавалер встигнув випустити з рук цей живий посвітач, але мати Амелії, маркіза Аделаїда, кинулася до доньки, намагаючись її врятувати. Отож, Амелія закінчила свій перерваний танець у обіймах своєї матері, сукня якої теж спалахнула, і дві жінки так і завершили цей бал блискучим вальсом, сплетені між собою тисячею огняних пальців.

Потім вогонь шугонув по всій залі, перепурхуючи на скатертини, меблі і запони, виганяючи гостей у вікна, шибки яких лопалися.

Адольфїна не була присутня на балі, вона лежала у покоях, куди її вже замкнула смертельна хвороба. Їй було видно лише червону заграву на вікні, і в лихоманці здалося, ніби це ніч заразилася її власною недугою і оце харкає кров'ю. Зате Арчибальдові Мервейє дю Кармену було видно все. Він бачив, як його дружина і старша донька корчаться й зникають у полум'ї, як розлітаються оскаллям вікна, як рушиться дах, бачив, як люди з репетом тікають через освітлений парк, бачив, як дико дибляться у своїх стайнях коні і з голосним іржанням б'ють повітря копитами, немов бажаючи закласти наступ безумних вогнів. Деякі з них зламали навіть ноги, і їх довелося потім забити. А потім бачив, як вогонь гасне й лягає, пересичений, на свою величезну підстилку з жару та приску. Бачив свій спотворений замок і серед його уламків геть згорілі тіла своєї дружини й старшої доньки, а на їхніх зниклих вухах і на їхніх звуглілих грудях ще цілі діамантові підвіски.

Тоді він побачив, як земля розступається під

його ногами і в цю розверзнуту на мить прірву падають його щастя, його любов і його віра. Проте Адольфіна захотіла вигнати з батькового серця це засилля лиха та гніву і взяла з нього слово, що той відбудує зруйноване крило замку і дасть притулок усім місцевим покинутим маленьким дівчаткам і сиріткам, бо таким чином, запевняла вона його, він здобуде більше дівчат, ніж утратив. А ще вона висловила волю, щоб її тіло після смерти поклали у капличку цього сиротинця, аби бути серед усіх цих її посмертних сестричок.

3

Арчибальд Мервейє дю Кармен дотримав даного своїй дочці слова, але витлумачив і виконав волю небіжчиці зовсім по-своєму.

Адольфіна накинула у зошиті основні пункти проекту про те, як допомогти позбавленим усього дітям і врятувати від розпуки збунтоване серце свого батька, але мережити свій твір порятунку їй не довелося, рука опускалася на чисту сторінку, креслячи нерозбірливі слова, уривані харканням крові і нападами сліз. Одного дня вона навіть відкинула геть свій зошит і гукнула: "Я не хочу вмирати! Не хочу, ні, не хочу..." Але почала конати, не маючи вже ні часу, ні сил дописувати свій твір.

Батько, звичайно, чув і запам'ятав останні вигук наляканої юної дівчини і, згадуючи їх, силкувався розшифрувати незавершений зошит своєї доньки. Але розібрав лише фрази й окремі слова: "каплиця Божої Матері Утіх", "... всі маленькі дівчатка повинні бути під опікою Марії Богоматері", "дортуар Аме-

лії", "... хай дні святих будуть святковими днями для них", "зала Аделаїди", "... і я буду завжди серед них у каплиці", "... так усі будуть усім потіхою..." Зате найбільше читалися плями від сліз та пльовків крові, і ці слова-грязючки підказували йому, як виконати волю його дочки – останньої і єдиної дочки.

Він справді відбудував, та навіть збільшив, спалене крило і поклав серце Адольфіни у капличку, присвячену Божій Матері Утіх. Ось тільки звелів звести цю капличку на краю споруди, в підземеллі. Ця підземна капличка була облицьована чорним мармуром і освітлена лише загравою від свічок. У центрі її підносився вівтар, де тронувала чудова реліквія з серцем небіжчиці. До каплиці вели довгі-предовгі кам'яні сходи, які закінчувалися в маленькій залі з такою низькою стелею, що треба було нагинатися, проходячи через нього. У цьому залі-вестибюлі були виставлені гробівці маркізи і її доньки Амелії, а також велика скляна рака, де спочивало набальзамоване тіло Адольфіни.

Макабрична маркізова фантазія позначилася на всьому ансамблі будови, включаючи найменші за капелки. Не було жодної стіни, як у дортуарі, так і в їдальні, не помальованої на темно-сіро, жодного ліжка, не зробленого з заліза, жодного плаття, не пошитого з чорного драпу. Вмивалися пансіонерки у дерев'яних шапликах, поставлених у проході між дортуарами і подібних до пійла, куди наливали лише глек крижаної води. Запроваджені тут правила дисципліни й дотримання мовчанки були суворіші за монастирські.

Після завершення будівництва усипальні маркіз оголосив про відкриття закладу Сестричок Блаженнішої Адольфіни, і невдовзі сюди поприводили всіх

дівчаток, народжених від зацураних коханок. Ці бідачки навіть не знали, хто вони такі. Щоб називати бідолашних жертв плотських утіх, закинутих до нього, маркіз запровадив таке правило. Кожному року народження відповідала літера абетки, літера А вже належала його сім'ї, тож він розпочав з літери Б. Потім до імені додавалося ім'я християнського свята, на храм якого дитина вступила до замку, і нарешті воно увінчувалося ім'ям Марії, під божественною опікою якої перебувало стадо сиріток. Трійцю імен об'єднувало спільне для всіх прізвище, а саме: Святий Хрест. Цих піддівків-покидьків, п'яне насіння любови без віри та закону, він ненавидів усім своїм скорботним серцем, всією своєю враженою гордістю, всією втраченою вірою, і намагався з їхнього безглузлого й незаконного життя зробити сумирне і затишне пекло, просякнуте чорним духом святості.

Віктора-Фландрена прийняв маркіз, сподобивши його чести побачити сад, теплиці, величезний вольєр, населений совами-сипухами, і стайні. Справді, це було предметом найбільшої гордості маркіза. Його вікові дерева, що накидали свої нічні голубуваті або сіро-пурпурові чудні тіні на випадкових перехожих; його екзотичні квіти – з м'ясистими, ніби зацукровані язички, пелюстками; його сипухи – у пір'ї, такому ж ясному, як хмурими були їхні крики; і насамперед – його коні. Коні здобули привілей поділяти початкову літеру прізвища свого хазяїна. Маркіз одного по одному показував їх своєму гостеві; тут були Амур-Акростих, Атлас-Амбасадор, Артист-Апостол, Алярм-Арабеска і Абсент-Абищиця. І були вони такі пещені, такі баскі, що Віктор-Фландрен не міг ними намилюватися. Ще б пак, сам він досі ходив коло тяглових коней та під'яремних биків.

Арчибальд Мервейє дю Кармен був не проти відвідин усього свого закладу, тримаючи в таємниці лише монастирську обитель. Відвідувачів вводили до зали опостінь службових приміщень сиротинця, і саме тут і представляли їм молодих святохресників у тому віці, коли їх можна брати на службу.

Це була гарна зала, з високою стелею, з побіленими вапном стінами, і крита на західному боці великою скляною покрівлею, звідки ближче до вечора соталося яскраве червонясте світло.

Маркіз посадив Сліпуна-Сіроманця біля себе на лаву з високою різьбленою спинкою. На столі перед ними лежали стосом великі зошити. Кожен зошит був іншого кольору, оздоблений чорною літерою, виписаною на обрізі. Вказівний палець маркіза повільно ковзнув по стосу й зупинився на самому spodі. Маркіз витягнув три зошити світлої зелені, вохри і каштану, позначені літерами Г, Х і Л. "Погляньмо, – промовив він, надіваючи чудернацьке пенсне минулого сторіччя. – Тут дівчатка чотирнадцяти-шістнадцяти років. Серед них, певна річ, ви знайдете потрібну служницю. Вам їх представлять". Проте Віктор-Фландрен уточнив, що волів би старшу дівчину, передусім доглядальницю для його дітей. "Гм, – мугикнув маркіз, – дівчат цього віку лишилося небагато. Всі вони вже працевлаштовані". Тут він витягнув з цього самого стосу інший зошит, у червоній палітурці і під літерою Е. "Зостається ще п'ятеро пансіонерок року Е, – сказав він після огляду зошита. – Їм по вісімнадцять. Старших за них більше немає, дівчата попереднього року вже вибули. – Потім додав, повсякчас поправляючи пенсне: – Але, знаєте, краще б вам було обрати когось із молодших. Ці п'ятеро дівчат zostалися тут лиш тому, що

ніхто не побажав їх узяти. Справжні покидьки, занехаяний людський матеріал. Зрештою, самі в цьому переконаєтесь. Ви завжди можете передумати".

Дуенья влаштувала дефіле п'яти занехаяних дівчат. Маркіз, поринаючи у червоний зошит, робив перекличку, і кожна викликана робила три кроки вперед та незграбно вклонялася. "Емільєна-Свято-Діви-Марія!", – на це ім'я виступила маленька білявка з одутлим і вкритою екземою лицем. "Ернестіна-П'ятидесятниця-Марія!" – дівчина так косила, що навряд щоб добре бачила. "Едвіга-Благовіщення-Марія!" – кульгаючи, рушила рахітичною ступою руда гергепа. "Ельмінта-Стрітєння-Господнє-Марія!" – виступила геть позбавлена волосяного покриву дівчина. "Євгенія-Молебень-Марія!" – дівчина захихотіла з тріумфально ідіотським виглядом, тільки підкреслюючи цим отупіння свого обличчя.

Маркіз обернувся до Віктора-Фландрена і спитав: "Вам не перехотілося наймати якусь із цих дівчат? Я вас попереджав – сміття людське!" Сліпун-Сіроманець відповів не зразу; він ще якусь хвилинку дивився на п'ятірку пансіонерок, а потім наважився: "Ні," – сказав він, нарешті показуючи на дівчину зі шкірою міноги, чиє неможливе ім'я уже вилетіло з його пам'яті. Маркіз, почувши про цей вибір, злегка здригнувся й повів якось чудно очима, проте Віктор-Фландрен не звернув жодної уваги на його міну. Вибір було зроблено, і він поквапився покинути це місце, якесь неприємне й затхле.

Усю зворотну дорогу Сліпун-Сіроманець і дівчина не перекинулися жодним словом. Навіть не усміхнулися й не презирнулися між собою. А втім, погляд Ельмінти-Стрітєння-Господнє-Марії був

якось дивно пильний та твердий, і цю пильність ще більше підкреслювали її безвіїсть та безбрів'я. На колінах вона міцно тримала великий клунок із сірого полотна. Він звернув увагу на її руки; такі руки для дівчини-фермерки не вельми підходили. Вони були незвичайно довгі і тонкі, переплетені дуже тонкими сухожиллями й венами і вузлуваті на фалангах. Що ж до нігтів, то вони були делікатні, схожі на надкрилля рожевих комах. Сліпун-Сіроманець продовжував крадькома розглядати дівчину. Яка вона, негарна чи гарна, зі своєю надто голою шкірою, лисим черепом і безвіїми повіками, він так і не вирішив. Надто вже вона якась чудернацька – зате сітка блакитних вен на її скроні його чарувала. Навіть у малолітніх дітей він ніколи не бачив нічого подібного. І через цю вену вона йому подобалася; її ім'я ніяк не пригадувалося, і він назвав її Блакитна Кров.

Матильда, та ні секунди не вагалася щодо вроди привезеної її батьком служниці – вона вважала її просто потворною і звала навпростець Безволоскою, так ніби сердешна дівчина вже не носила на собі цілої купи кумедних імен.

Рафаель, Габріель і Мікаель у ту добу були ще надто маленькі, щоб дивуватися з чудноти їхньої мамки. Принаймні, доки не вирости, вони віддячувалися тією самою байдужістю, яку відчували до них усі, ні більше, ні менше. Проте Ельмінту-Стрітіння-Господне-Марію не обходило, що думають і відчувають інші: у неї й так чимало клопоту. До речі, найпомітнішою рисою її характеру була байдужість. Вона ніколи не обурювалася, не втрачала терпцю чи витримки і ніколи не виявляла ніякої нудьги, втоми, радості чи суму. Коли кликали Святохресниця, Блакитна Кров, Безволоска, Вугор чи Риба, вона відгу-

кувалася: "Ось я," – незмінним тоном, так як колись відповідала на різні прізвиська і прикладки, які їй ліпили дуенї та сестри по нещастю в замку Кармен. Для сторонніх людей вона була просто "дівкою повії" або "насінням повії". Вона сприймала все з однаковим гумором і спрямовувала на тих, хто її звав, той самий холодний і далекий погляд – так дивиться безвія статуя.

Незворушна видимість покірности виникала в неї тому, що сама вона в цей час залишалася відсутньою.

Таку відсутність виявляла вона вже п'ятнадцять років. А спричинило її одне видіння. Уві сні вона стала свідком затемнення сонця.

Вона бачила, як на наше пишне світило насунувся чорний диск, поступово вкривши його так, що зосталася тільки розтоплена корона. Тоді у ній піднявся спів. Якийсь чудородний спів. Усе її тіло, мов басейн без води, почало наповнюватися співом: спів піднімався від підошов ніг і розходився по ній від краю до краю. І під час усього цього пробігу глухим довгим лементом озивалися різні голоси з хору. Якщо біля щиколоток розносилися тонкі жіночі, то на висоті колін уже низьким ревом лунали чоловічі голоси. Прибувши до її живота, спів розбивався грою дзвонів, після дзвонів прорізалося соло жінки, якесь натужне й ніби аж іржаве. Відтак знову грянув хор, підхопивши самотній спів у свій вихор, і знов стих, а натомість завів щось біля її серця чоловічий голос.

Голос цей був легкий, повний жалю, буцімто співав жебрак чи ідіот. Спів потік уздовж грудей, а потім кинувся прямо в голову й довго тут гримів, перш ніж улягтися, мов зграя собак, затихаючим трепетом під повіками і в роті. Одначе розсіяні го-

доси озвалися знов у кожному куточку тіла, то скрикуючи, то гаснучи у своїх відголосах. Голос жебрака, біля її п'ят, немов тихий плач, голос жінки на згині ліктів, якийсь іржавий, ясний голос дітей у її руках, а ще у потилиці і лобі – а потім цей голос, такий чудний, ні чоловічий, ні жіночий, наполовину так, наполовину так, між соромітними губами.

Вранці, коли вона прокинулася, цей світ відлинув далеко, дуже далеко від її тіла, від її думок і від її серця. А ліжко було всипане її волосинами і волохами, так ніби її нове тіло міняло свою шкіру. Так її вразила амнезія. До цього сну нічого подібного з нею не траплялося. Вона прокинулася, відмита від усього минулого, вичищена від усієї історії.

Назавтра вона чекала повернення свого сну, але їй нічого не приснилося ні тоді, ні в наступні дні. Сон повернувся лише через тиждень і відтоді снівся їй щоп'ятниці. Таємницю свого сновидіння вона нікому не звірила, й ніхто не здогадувався, яким співочим полем стало її тіло.

Це був день великого прання. Ельмінта-Стрітення-Господне-Марія замішала хустя у великому димучому шаплику, поставленому в кутку подвір'я біля конюшень. Сліпун-Сіроманець, збираючись іти в поле, на мить зупинився. Рухи у дівчини були напрочуд гнучкі, її зміясті руки так і звивалися. Аж це ще одним рухом, гадючим, далі нікуди, вона вдарила об стіну стайні зав'язаною вузлом хустинкою з синькою, яку щойно полоскала у воді, освіжаючи білу білизну. На стіні залишилася яскраво-блакитні бризки. Вони відбилися в очах Сліпуна-Сіроманця якоюсь сліпою плямою. "Блакитна Кров!" – сказав він. Дівчина випросталася, витягаючи свої червоні

руки з шаплика, і втерла тильним боком руки спітнілого лоба. "Що?" – спитала вона. Сліпун-Сіроманець намагався зазирнути в її очі, але пара, клублячись над шапликом, геть затуманила їй обличчя. "Блакитна Кров, – спитав він, – підеш за мене заміж?" Дівчина піднесла свої руки аж до скроні, злегка відкинула голову назад, ще дужче занурюючи руки у воду. Блакить її мокрої скроні виблискувала так гарно. "Якщо ваша воля", – відповіла вона, не уриваючи роботи. "А ти, ти, – наполягав Сліпун-Сіроманець, – ти хочеш?" – "Не знаю", – призналася вона просто, пораючись і далі. Потім знов повторила відсутнім голосом, якимось дивно дивлячись у простору: "Я не знаю, я... не знаю..."

4

Сліпун-Сіроманець більше не намагався допитуватися про почуття своєї служниці. Надто сильно в його серце вдарила ця блакить, щоб він вагався одружуватися, – і він одружився. "Начувайтесь, – застерегла його Матильда, прикро вражена цим новим шлюбом, – ця зі своїм жаб'ячим ротом наведе вам пуголоків!"

І Віктор-Фландрен відкрив таємницю Ельміні-Стрітення-Господне-Марії. Він почув, як у тілі його дружини знімається спів, побачив, як груди її роздимає і фантастичною хвилею перебігає по її боках подих цих голосів. Побачив, як на скроні колишеться, мов водорість під водою, блакитний візерунок і як у її очах дихають та меркнуть зіниці. Відчув, як гладенька шкіра в його руках нібито струмує ніжною силою. Він занурився у цей тінявий басейн,

яким розкрилися її лоно і її уста, й дав себе втягнути в нурти її співу. І цей спів пронизав і його, забринівши в ньому відлунням, женучи по жилах кров, наче вулканну лаву. І коли він знемощів під бичем радості, що налила клуби і трепетала у животі, з нього раптом вихопилося якесь хрипке голосіння.

Блакитна Кров любила це голосіння, любила більше за фантастичний спів, що домував у її тілі, з такою силою він віддавався в ній, здіймаючи всередині її плоті неймовірний трепет, подібний до трепету білих сипух, які б'ють крильми вночі у вольєрі замку Кармен. Світ тоді знов розквітав мальовничими оазами у тій пустелі, куди вона усамітнилася і де знову відкривала якісь дари. Вона вчилася любити Сліпуна-Сіроманця і навіть прив'язуватися до ферми та до деяких людей із числа тих, хто її оточував. Але з усіх дітей найбільше її привабив Бенуа-Кантен. Йому вона довірила таємницю свого співу, а хлопчик своєю чергою поділився з нею власною таємницею; він сказав їй про свого таємничого брата, замкнутого у його горбу. "Одного дня, – сказала вона йому, – твій братик теж заспіває. Тоді ти будеш найщасливішим з усіх хлопчиків! Люди звідусіль приходитимуть слухати твій спів і плакатимуть, слухаючи його, такий цей спів буде ніжний та гарний, і всі шкодуватимуть, що в них немає такого горба, як у тебе".

Земноводні віщування Матильди не справилися. Ельмінта-Стрітєння-Господне-Марія привела не пуголовків, а двох синів, наділених лише тими особливостями, які діставали у спадок усі чада Пенъеля. І життя на Високій Фермі пішло тим самим ходом, як перед війною. Земля помалу оживала від спусто-

шення й ран, завданих їй окупантом, поголів'я худоби зростало, хліб знов почав родити, будинки встали з руїн, і Сліпун-Сіроманець знов улаштував сеанси променистої магії на горищі.

Тільки Покритка жила й далі поза часом, цілий день носячись зі своїм безумством та своїми спідницями по полях і все виглядаючи, чи не йде п'ятигодинний потяг, щоб відвезти її до того магічного міста, де зіграють її весілля. Роки вона відмірювала з того, як зношувалися її спідниці: щороку якась із них опадала клаптями.

О тій порі, коли останні сини Пенъеля, Батіст і Тадей, теж пішли до школи в Монлеруа, Віолетта-Оноріна вирішила нарешті відгукнутися на той клич, який так сильно хвилював її з дитинства. Ні гнів її батька, ні сльози Жана-Франсуа-Стеблини не відрадили йти туди, де її, як вона думала, чекали. У сімнадцять років вона подалася до Кармеля у супроводі своєї сестри, яка воліла за краще вигнання, ніж розлуку. "Ти була моєю маленькою царицею, моїм щастям, – казав їй Стеблина. – Що мені тепер робити без тебе? Хто мене пожаліє, де буде моя радість?" Віолетта-Оноріна подарувала старому пару приручених горличок, і він змайстрував для них клітку, таку велику, що вона зайняла увесь куток його халупи.

Ельмінта-Стрітення-Господне-Марія прокинулася вранці геть збентежена. Видіння сонячного затемнення, яким щоп'ятниці починався її тривалий сон, зненацька руйнувалося. Чорний диск відкотився, й знов появилось світило – але вже не сонце, а чорно-фіолетова троянда, внісши в її спів гостре звучання ріжків і туб.

Це порушення сну викликало в неї захоплення трояндами, і вона почала розводити їх, віддавшись цьому заняттю всією душею. Вона влаштувала за клунами садову ділянку, відгородивши її дерев'яним палісадником, і поралася на цьому клапті землі цілі місяці, посіявши там усі гатунки тронд, які тільки могла дістати. У пору першого цвітіння ділянки тут уже був справжній розарій. Тут були виткі рожі, кущуваті повні рожі, рожі-карлики і шток-рожі. Тоді вона провела щеплення і схрещення, намагаючись повсякчас удосконалювати форму, зріст і колір бутонів і квітів. Серед найгожіших рож були рожі-плакальниці, виведені щепленням витких, із такими гнучкими стеблами, троянд до стебла шипшини. Але найбільше вона вивчала й вдосконалювала не форму, а колір. І всі кольори перетворила в одну єдину барву – фіолетово-чорну, правда, не зовсім добившись цього. Її єдиною мрією було вивести таку рожу.

Іноді у цей розарій пробиралася Покритка. Вона сідала в куточку навпочіпки, згорнувши дрантя від своїх старезних спідниць на колінах, і втуплювала свій вічний погляд січня 1920 року у хащу темних рож. "Ти даси мені їх десяток, даси на моє весілля? Але мені хочеться білих, таких, як моя сукня", – щоразу питала вона у Ельмінти-Стрітєння-Господне-Марії, а та у відповідь дарувала їй оберемок квітів. І Покритка починала одразу порпатися в цьому букеті, рвати окремі пелюстки та довго жувати їх у замрії.

Почувши воркотіння мотору і крикання клаксона, всі діти кинулися на подвір'я. Вони вгледіли, як по дорозі, піднімаючись угору, стрімко наближаєть-

ся чорна машина, і пороснули з-під критого входу лиш тоді, як вона перетнула його та проїхала в опасання ферми, здійнявши велике курище. Габріель і Мікаель побігли за нею, приваблені гоном цієї здорової череватої тварюки, закованої у блискучий чорний метал, і міцним запахом бензину. Вони почали крутитися навколо авта, проводячи руками по його боках, і на того, хто з нього вийшов, не звернули ніякої уваги. Водій зміряв дітлашню, з'юрмлену довкола машини, похмурим і холодним поглядом. На ньому був світлий костюм, солом'яний брилик і рукавички з блідо-сірої шкіри, які він чудернацько стягував, оголюючи руки. "Це ферма Віктора-Фландрена Пенъеля?" – спитав він нарешті, не звертаючись ні до одного з дітей зокрема. "Саме так, і Пенъель – це я", – відповів сам Сліпун-Сіроманець, виходячи назустріч візитерові. "Радий знову вас бачити, – відповів той, подаючи йому руку. – Я тут проїздом і мені захотілося заглянути до вас".

Ельмінта-Стрітення-Господне-Марія поралася в цей час на своїй ділянці за клунями. Вона одразу впізнала цей голос і жваво підхопилася на ноги серед кущів підрізаних рож. Від цього різкого руху вона поранила собі зап'ястя, зачепившись за колючку. Впізнала вона не тільки голос, впізнала слова, деякі його слова. Впізнала їх, такі знайомі до млості. "Радий тебе бачити, – сказав він тоді, підступаючи до неї. – Тобі не хочеться трошки пройтися?" І, не чекаючи відповіді, тихо потягнув її за руку, за вольєр із сипухами. Тут він посадив її на траву і заявив, пестячи її волосся: "Ти така мила, дуже мила, я тобі покажу кімнату. Хочеш побачити кімнату Адельфіни?" Але вона не знайшла жодного слова у відповідь, навіть жодного звуку; з жахом відчуваючи, як руки

чоловіка занурюються в її волосся, потім прослизують під корсаж і торкаються грудей. "Знаєш, – провадив він глухим голосом, – ти схожа на неї... Вона мала таке саме волосся, як у тебе, чудове каштанове волосся, з таким самим рудуватим відливом, як у тебе... так, ти дуже схожа на неї, я вже давно це помітив..." Ззаду розбивалися об її спину хрипкі та різкі крики сипух.

Раптово з розгону він повалив і підім'яв під себе, задираючи їй спідницю. Вона вся стислася, тіло її напружилося, ствердло, напинаючись усіма м'язами, і він не здолав ні розпечатати їй рота, ні проникнути далі. "Відьма! Паскудна мала відьма!" – крикнув він їй в обличчя, підвів на ноги і так ударив навідліг, що вона, зів'явши, знов упала на траву. І все це під зловісні крики сипух, які лопотіли своїми білими крильми у вольєрі. "Кляте насіння, – знов заволав він, – ти на неї схожа, але ти не вона. Ти не вона, ти ламаєшся! Ти не вона, тільки схожа на неї і мучиш мене за таку дрібницю. Паскудна маленька відьма, чарівниця!" Його схилене над нею лице було таке саме біле, як у сипух, а дико вирячені й блискучі від сліз очі були ще жовтіші, ніж очі птахів. Сон, що приснився їй наступної ночі, стер із пам'яті цю згадку, і вона відтоді завжди дивилася на маркіза таким самим порожнім та байдужим поглядом, як на всіх.

Аж це нараз її пам'ять скресла, розточилася в затхлому запаху споминів, похованих під десятима роками забуття, і вона відчула себе ображеною у своїй любові, у своїх дітях і в своїх трояндах.

"Як ся має ваша служниця? – спитав Арчибальд Мервейє дю Кармен. – Ви задоволені нею? До нас не надходило про неї жодної вістки. До речі, як тепер її звати?" Сліпун-Сіроманець відповів коротко: "Те-

пер її звати пані Пенъель, я одружився з нею і дуже щасливий". Маркіз здригнувся: "Що? Невже? – Він глянув скоса на Сліпуна-Сіроманця. – Ви, пане Пенъель, дивак. Про вас у нашому краю ходять стільки чуток, але я раніше не вірив. Бо, зрештою, одружитися з такою дівчиною... дівчиною, яка... яка..." Проте він не знайшов слів для її характеристики і зненацька, без усякого переходу, зажадав сухим тоном, схожим більше на наказ: "Мені б хотілося побачити її. Вашу дружину". Але Ельмінта-Стрітєння-Господнє-Марія була вже далеко від ферми; вона скотилася по схилу на шлях школярів і дременула в поле, а там лягла на землю, тулячись у борозні.

За машиною вже давно слід прохолов, коли вона врешті наважилась вернутися на ферму. Сліпун-Сіроманець навіть словом не похопився їй про візит маркіза. До того ж, прощальне ручкання того залишило у нього якесь дуже прикре, майже огидне враження, незрозуміле для нього самого. Ба більше: він не розпитував Блакитну Кров про дивацьку втечу в поля і не зразу помітив ранку в неї на зап'ясті. З дружинами він розмовляв мало, і кожен новий шлюб будувався в нього на цій мовчанці. Блакитна Кров ще більше за інших утримувалася від розпитів, а про себе не розповідала майже нічого. Здавалося, ніби її тіло й душа були викроєні з мовчанки, і навіть шкіра, така гладенька, при найменшому рухові тихо колихалася – просто ковзала у воді рибкою. І саме це підтримання звичної мовчанки подобалося йому в кожній дружині чи не найбільше.

Та ось так довго підтримувану тишу раптом прорізавав якийсь крик. І вирвався він у Ельмінти-

Стрітєння-Господнє-Марії. Наступної п'ятниці її сон знову змінився: темний диск розлетівся на шматки, відкриваючи не троянду, а мумію Адельфіни у її раці. Покійниця кривила страшну усмішку і зі сміхом заламувала плечі й руки. І реготала вона так, що заглушувала звичний спів. Єдино ріжки і туби ще пробивалися своїми гострими звуками. Її тіло було вже не співочим полем, а майданчиком дикої какофонії. Прокинувшись, мокра від поту, вона відчула, як її охопили болісні корчі, зводячи м'язи. Втретє її тіло почало скидати шкуру, напнувшись саме, як тятива луку. І до неї вернулася пам'ять, уся пам'ять. У ній зблиснув, з дивовижною ясністю, кожен день життя від самого її народження. Вона побачила навіть обличчя своєї матері, тієї матері, яка покинула її, ледве привівши у світ. Бачила в найменших подробицях зали, коридори, сходи, капличку і парк замку Кармен. І всі ці терени лунко дзвонили у ній; її кістяк став мережею порожніх коридорів, усіяних безліччю дверей, які не переставали грюкати, доки не злітали із завіс. Бачила, як у них бредє стадо її сестер по нещастю, одягнених у чорні, сірі або коричневі плаття. Бачила своїх синів, Батіста і Тадея, а також юного Бенуа-Кантена, такими, як ще зроду не бачила. Бачила їх аж до самого нутра їхнього ества, і страшений жаль до них переповнював серце. Знов бачила Сліпуна-Сіроманця від початку першої їхньої зустрічі, і його нічне, яким буває у коханні, обличчя. Знов бачила, як пишає кожна виплекана нею рожа і як січневий погляд Покритки блукає по розарію, нібито п'яна бджілка. Всі ці образи постали у ній з незвичайною силою, пронизуючи тіло тисячами стріл. Її пам'ять, як лучник тятиву, напинала м'язи

до краю, розриваючи в цьому напінанні один по одному. Зрештою, все тіло прибрало форми лука. І він метнув востаннє її видіння, мов той вигартуваний снаряд, – спів прошив її вихором, зливаючи в цьому леті всі звуки в один-єдиний гострий звук, і ввігнався в чорний диск. І тоді двоє розчеплених світил з якимсь фантастичним дзвоном ударили в цимбали, й від цього удару бризнула лілова троянда, розпустившись на серці флуоресцентною жовтою кружиною. Щелепа клацнула з такою силою, що геть усі зуби повилітали, а язик відірвався. Але цей останній постріл вийшов влучний, він поцілів просто у серце – серце, як усі інші м'язи тіла, теж не витримало.

Довелося Ельмінту-Стрітення-Господнє-Марію на кілька днів занурити в теплу купіль, щоб її тіло розслабилось. Сліпун-Сіроманець відмовився розбивати і її, як розбивав колись старого Валькура й Мелані. Такою і прийняв цвинтар у Монлеруа третю жінку Пенъеля, так само без кісток і обернену на ляльку, як дві перші. Що ж до розарію, то він не пережив смерті своєї садівниці. Сліпун-Сіроманець постинав квіти косою, а останні літні бурі довершили руїну.

Рафаель, Габріель і Мікаель, яких ніщо, здавалося, не могло зворушити, поставилися з цілковитою байдужістю до зникнення тієї, яка ростила їх цілі роки. Вони ще більше віддалилися від інших своїх братів і ще частіше звертали на стежки, які топтали в любовних походеньках. У цих походеньках вони воліли обминки, обходи і манівці, далекі від почуття ніжності й терплячості. Вони ніколи не озиралися, бажання завжди рвалося навпростець, летіло з пос-

піхом і шалом у провалля. І ці дороги, як ті магичні стежки в казкових лісах, відкривалися тільки їм, пропускаючи і одразу змикаючись позаду. Вони відчували, а надто Габріель і Мікаель, як тіло їх палить незнаний вогонь, та квапилися так, аж голова йшла обертом, і зупинялися лише тоді, коли сягали краю своєї гарячки, вичерпавши силу у танцях, іграх, скитаннях чи ловах у лісах.

Що ж до Батіста і Тадея, то вони були ще надто юні, аби зрозуміти і відчутти, що таке смерть матері – просто вона зачаїлася у них глухою, неболющою, прихованою раною.

Отак Бенуа-Кентен єдиний опинився перед лицем таємниці і скорботи цього зникнення й сховав на дно своєї химерної пам'яті, тобто у горб, усі спогади, які зберіг про Ельмінту-Стрітєння-Господне-Марію. І згодом саме він відкриє Батісту і Тадею шлях повернення до їхньої матері – цей шлях розгорнеться їм сувоєм шовку, шелесткого та просяклого невиразним запахом троянд.

Сам він доглядав Жана-Франсуа-Стебліну, чия старість поступово замикала того у клітку, ближче до горличок. Він став самітником у своїй розвалюсі і переступав її поріг лиш на те, щоб подихати свіжим повітрям. Любив надвечір ставити у відчинених дверях стільця і сидіти там якусь часинку, дивлячись у небо, вбираючи у груди запахи кінця дня й слухаючи присмеркові шуми землі. Бенуа-Кантен часто зазирає на хвилю до нього. Старий і дитина віддавалися тоді спогадам, і пам'ять одного поповнювала пам'ять другого – так живий потік, упадаючи в заснуле плесо, тривожить його та збурює осілий там намул.

Самоту почав відчувати і Сліпун-Сіроманець. Він найняв фермерського хлопця підсобляти йому в роботах, після паралічу Жана-Франсуа-Стеблини і смерті Блакитної Крові допомоги Двобрата йому не вистачало.

Він бачив, як його діти, всі його діти без матерів, виростили біля нього – так далеко від нього. Всюди, у всьому тримала його на відстані, все більше піднімаючи голову, самота.

На лови він більше не ходив, чарівний ліхтар не запалював. Порав землю, доглядав скотину, жнивував та збирав урожай, і щоночі западав у темний сон, без сновидінь та без пам'яті. Іноді надходив лист від двох дочок із Кармеля, і Двобрат читав його за столом усім, але він нічого не розумів у цих словах, визрілих у затінку й тиші монастиря. Невже це були його доньки, ці далекі чернички, які відкидали все: свою сім'ю, свою землю, свою молодість, своє тіло – і відмовлялися навіть від своїх імен?

Де ж була Віолетта-Оноріна, нині сестра Віолетта-Саван, і Роза-Елоїза, нині Роза-Святого-Петра? Його доньки, дві чужинки з незайманим тілом, з невидимим обличчям; дві печерниці на вигнанні через безглузду любов до Того, кого навіть не існує, хто не повинен існувати.

А його старші, чи залишалися вони ще його дочками? Безумство відірвало одну від усього того, що не було пов'язане з її утраченим коханцем, а якась незбагненна ненависть безповоротно віддалила від нього другу. А від синів-первістків зостався лишень цей півтора каліки? А взяти цю трійку малих дику-

нів з неприрученими серцями: приходять з лісу і дивляться вовком, хто вони такі? Зостаються Батіст і Тадей, а також його онук Бенуа-Кантен, його улюбленець. Бо цей, хоча й мав нещастя дістати при народженні горб, але й дістав незрівнянне благо – уміння викликати до себе любов, стільки в ньому ніжності, доброти і шляхетності серця й розуму. Цей один умів утішити його в надто важкій і болісній самоті, ця калічна дитина взяла тягар усіх лих, усіх скорбот і гризот, перекававши їх із інших на себе. Сліпун-Сіроманець іноді думав сумно й водночас ніжно: може, онук носив у своєму горбі не що інше, як утішну думку Віталії.

Тривогу зчинила Матильда. Смеркло, а Марго досі не вернулася, адже вона завжди верталася зі свого вештання по околицях ще завидна. Справді, Марго боялась, щоб вечірні присмерки не потьмарили її січневого погляду і не посіяли у ній здогаду: а що як Гійом поїхав без неї, що як він не ждав її і сів у поїзд сам?... От вона злегка підбирала спідниці і поверталася мерщій на ферму, шукаючи рятунку від страху у Матильди, своєї постійної втішниці. А втім, від її рясних спідниць зосталася лише одна, найдовша, та, що пошита з дамастового сатину і оздоблена шовковими китичками. Ця остання спідниця була тепер ветхим шматом старомодного, з подертими полами сатину. А на плечах вона все ще носила старосвітську лілову запону.

Вдарили на сполох. Усі Пеньелі, у супроводі кількох хуторян і собак, зі смолоскипами та ліхтарями, рушили по полях, розтинаючи повітря криками: "Марго!" і "Покритко!"

Сліпун-Сіроманець подався до лісу Голоси Ду-

хів. Він зашився в лісові застуми, не розбираючи дороги; довго там бродив, шукаючи доньки, сподіваючись на її появу при кожному нічному шелесті, але всі ці шерехи лунали глухо і свідчили тільки про присутність звірів. Його поклики залишалися без відповіді, а ім'я Марго, вигукуване через кожні три кроки, завмирало одразу в безмовній тиші дерев, порослих щільною стіною. Врешті присів на валун на краю галявини перепочити; він зовсім заблукав. У далечині на небі зажеврив блідий вогник. Сліпун-Сіроманець ще важче зм'якнув на камені, пригнічений зморю від цих довгих блукань і пошуків. Намить заплющив очі, але одразу відчув у лівому оці гострий біль, ніби його пронизала огненна голка, потім прийшло відчуття різкого холоду.

Сліпун-Сіроманець здригнувся й широко розкрив очі. Цей біль був йому знайомий, знайомий до сліз. А на тому краю галявини, залитої тепер досвітньою сірявою, він помітив два бліді вогники. Два тихі і знайомі вогники, подібні до січневого погляду Марго, який вона з відсутнім виглядом спрямовувала на речі та на людей після невдалого весілля. Він хотів підвестися, підійти до цього блудного світла, погукати Марго, але залишився сидіти на камені і тільки плакав, плакав до знемоги, сам не розуміючи, чому.

Він снів наяву; але снилася йому не Марго.

Йому снилося велике ліжко, просторе, як ціла кімната, і запнуте балдахіном із навісом та зафонами з фіолетового оксамиту. Це ліжко тихо погойдувалося, пливучи за річною водою. Він упізнав Мез. Проте річка скоро розширилася, відступивши у своїх берегах і несучи за течією чимраз каламутнішу

воду. Жінка у білій спідниці, сидючи по-турецькому серед постелі, чиї запони напиналися, наче вітрила, старанно розчісувала волосся. Гребінь її був скелетом риби з тонкими і посрібленими кістками. Під час цього чесання з її кучми сипалися мальки крейдяного кольору і пливли химерними зигзагами за водою.

На берегах зникла всяка рослинність. Річку оточували високі насипи кам'янистої землі, наїжачені колючим дротом. Він помітив, як за дротівниками маячили, але дуже невиразно, людські силуети, а ще далі дахи дерев'яних бараків, димарі яких не переставали випльовувати цівки чорного диму. Силуети жестикулювали якимось дуже безладно, викидаючи руки і ноги в різні боки, так нібито ці люди танцювали або молилися до неба.

Жінка знай чесалася; а втім, була лиса. Вона вклякла на краю ліжка і, нахилившись над водою, полоскала свою шевелюру у річці, немов постільну білизну. Кров, стікаючи з її шевелюри, поступово червонила річку.

Але тут були й інші пралі, всі вони стояли навколішки по своїх маленьких дерев'яних жолобах, поставлених низкою на берегах. Вони кидали своє хустя у воду і з силою терли його, били по ньому качалками, віджимали, знов занурювали і бралися за ту саму роботу. Їхнє хустя було не тканиною, не волоссям, а шкірою.

Ліжко сіло на мілину у плавнях, всіяних попелом. Балдахін перехнябився. Жінка зникла, пралі теж. Циган із батогом прогулює, чалапаючи по попелястій воді, білого ведмедя, здибленого на задніх лапах і увінчаного білим ковпачком, чи то квадратним, чи то круглим.

Ведмідь сидить посеред ліжка, головний убір зсунутий набакир до кутика ока. Ведмідь грає на мініатюрному бандонеоні, мотаючи головою.

Циган, перебраний для сміху у весільне плаття Марго, вдає ніби йде вперед, тупцяючи на місці. "Скляр! Скляр!" – гукає він мляво. Шибки, почеплені у нього за спиною, розписані малюнками. Це жіночі портрети. Сліпун-Сіроманець упізнає їх: це зображення Мелані, Бланш, Блакитної Крови, Марго. "Скляр! Скляр!..."

Ще одна жінка проходить бігом, у супроводі чотирьох дітей. Усі вони голі й біжать, піднявши руки над головою; тільки жінка тримає складені руки на грудях.

"Попіл! Попіл!..." Але тепер цей заїжджений мотив тягне не циган, а ведмідь. Або точніше чоловік з ведмежою головою, увінчаною маленькою пілоткою у смужку. Очі в нього, як у пропащої дитини.

Пралі знов появились. Вони простують у колосок на березі річки, несучи на стегні клумаки з білизною. "Рожі! Рожі! Рожі!..." – примовляють вони стиха, якимсь зачарованим тоном. У довгій вервечці Сліпун-Сіроманець розпізнає Гортензію. "Рожі! Рожі! Рожі!..." Ячання праль схоже на тихі подмухи леготу якогось маєвого вечора.

Цілий дощ із попелу, неймовірно м'якої і шовковистої сіряви, нечутно сіється з неба.

Ліжко під балдахіном, річка, береги, пралі, ведмідь та циган – усе це зникає. Зостається якась лялька з намистинками очей, посаджена на запаморочливо високий дзиглик. На ляльку падають, схрещуючи на ній свої перебіжні вогні, яскраві снопи світла. "Кров! Кров! Кров!" – кричить лялька якимсь свистючим голосом. "Кррров. Крров. Попіл".

Сліпун-Сіроманець раптом прокинувся. Під час усього цього сну його очі були розплющені. Світова зоря починала вже грати; він підвівся і рушив у путь.

А в цю пору Нікез, фермерський хлопець, у супроводі Бенуа-Кантена, нишпорив у Вранішньому Ліску, а Двобрат – у Лісі Побачення. Вернулися вони ні з чим. Матильда подалася до пагорба, куди вчашала її сестра дивитись, як надвечір внизу по рівнині іде в її нездійснену весільну подорож поїзд. Проте Марго не було і на пагорбі: вона десь запропастилася.

Матильда міряла кроками пагорб аж до світанку. Виявила сестру, вже як поверталась. Та, мабуть, послизнулася на бігу і впала у приярок, розбивши об скелю при падінні голову. Вона лежала на дні багнистої ями навзнаки, прислухаючись до досвітньої тиші, порушеної тихим кrekотом жаб. Одна з них, крихітна і блискуча, скочила просто на плече Марго. Остання спідничка Покритки була геть подерта в лазінні по колючих кущах та гострих скелях і розхристалася круг її голих ніг. Очі були розплющені – у них світився гарний, як ніколи, січневий погляд.

Матильда довго стояла, нагнувшись над виярком, і споглядала з відсутнім виглядом нерухоме тіло своєї сестри й маленьку зелену жабку з тріпотливим волом. Гудок потяга, що мчав по долині, вирвав її зненацька з остовпіння. Вона випросталася і гукнула: "Матильдо! Матильдо!", гукаючи власне ім'я замість сестриноного. Але в цю мить вона не могла більше відрізнити тої частини себе, що стала нічим, від тієї, що завжди була для неї більшою за

себе саму. "Матильдо! Матильдо!" – казала вона, називаючись у тиші цієї смерті, що так дивно вдарила її, вразивши це тіло другої самої себе. Вона кликала себе, щоб пробудитися з цього жаху, вирватися з тиші, вернутися до життя. Проте інший голос відгукнувся на цей клич; "Матильдо, Матильдо", – шептав голос у пустці її серця – і цей голос був такий здавлений, такий холодний та невтішний, що від нього вся її шкіра вкрилася сиротами і волосся її геть побіліло, ніби раптом її позбавили молодості.

Отоді вперше у своєму житті Матильда заплакала. Заплакала кривавими сльозами – це полилася вся утримувана, вся забракована, вся заборонена в її тілі кров, накипіла в її жилах і в її серці протягом тринадцяти років.

Через кілька місяців після загибелі Марго Сліпун-Сіроманець надумав рушити в подорож. Чорноземля, де він не переставав розорювати перелоги, зненацька здалася йому затісною. Надто багато смертей забрала вже ця земля, яку сорок років він намагався зробити своєю. І поїхати його змусив саме цей потяг, на який так і не сіла Покритка. Ферму він довірив Двобрату, Матильді й Нікезу, а Бенуа-Кантена узяв із собою. Поїхали вони до Парижа. І там, у великому місті, загубилися в юрбі і камінні, як губляться на якомусь святі. Оселилися вони в готельчику недалеко від набережної Квітів.

Бенуа-Кантену місто сподобалося, бо тут ніхто, здавалося, не зважав на його каліцтво: зустрічні люди завжди кудись поспішали. Особливо його приваблювали жінки. Йому подобалася їх стрімка хода, їхні, часом такі дивовижні, шати, високі корки, манера говорити у ніс трошки пискляво. А ще ця

ріка – така несхожа на річку його краю. Не тиховодна річка, обтяжена хмарами і тугою широких краєвидів, без усякого плюскоту, а річка, така сама прудка, як хода жінок, така іскриста від гри міських вогнів. Справжньою розвагою було ходити з берега на берег. Бенуа-Кантен вивчив напам'ять усі назви мостів, перекинутих через Сену від Шарантона до Іссі-де-Муліно, а також усі назви набережних.

Місто не переставало його дивувати; воно було для нього чимось подібним до величезного магічного ліхтаря, щомиті готовим до показу нових образів, але ці образи мали плоть, вагу і об'єм, були наділені рухом, запахом та шумом. Він виявляв тут, у яскравому світлі і повноті життя, все те, що тільки давалося бачити у сутіні горища під час сеансів променистої магії. Сліпун-Сіроманець водив його скрізь: вони відвідували пакгаузи, кладовища, ще більші і людніші, ніж їхній хутір, вокзали, з величезними критими холами, куди безперервно, у клубах білої пари, прибували з усіх куточків Європи поїзди; ходили в зоопарк, на велодром, на різниці й до критих ринків; бували на стадіонах, ковзанках, у музеях, у шпиталях, і навіть на будовах. Сліпун-Сіроманець кілька разів водив його на іподроми. Сліпун милувався кіньми, ще чудовішими, ніж ті, які показував йому маркіз дю Кармель. Бенуа-Кантен розглядав жінок. Його захоплювало, як ці жінки, у чудових капелюшках і прикрасах, випростуються й закидають свої гарненькі голівки в ту мить, коли перед ними проносяться баскі коні. Вони самі скидалися на цих дивних звірів, тримаючись достоту так, як комахи, екзотичні птахи, тигри, леви чи грифони. Він був закоханий у всіх цих жінок, невіддільних у його мріях від мостів, ріки, вулиць і набережних.

Але над усе любив парки і сади – з їхніми водограями, статуями, на яких скергочуть горобці, з великими басейнами, оточеними дітьми, які пускають вітрильники з мальованого дерева. А також – з їхніми довгими алеями, затіненими каштанами, де так гарно можна шурхати по пісочку.

У цих садах стільки було всього, щоб милуватися, відчувати, куштувати, мацати і чути, що він не втомлювався туди повертатися, вештаючись круг зелених кіосків під гостроверхими дахами, де гронами висіли кулі всіх кольорів, вітрячки, скакалки, великі дерев'яні серсо, відра, лопати, дзиги і набори для гри у волан. Вузькі прилавки були завалені купою ще більших чудес з їхніми великими скляними банками, наповненими кульками, ячмінним цукром, лакричними паличками, льодяниками на пачку; з їхніми скляними трубками, набитими білими й рожевими плодами ганусу; з їхніми цеберками кокосу і ящиками карамельок. А були ж ще продавці каштанів, вафель, пряників та пиріжків, які ходили біля лялькових театрів, гойдалок і каруселей з дерев'яними кониками, змішуючи свої хрипкі, апатичні й спокусливі голоси з голосами наймачів екіпажів, запряжених козами, ослами і поні.

Але найкрасивішим з усіх голосів був сухий голос катеринки, на якій грав катеринщик, стаючи посередині деяких каруселей, щоб відбивати ритм повільної ронди дітей-верхівців.

Бенуа-Кантен кататися не зважувався, відчуваючи себе надто великим, а потім, з його горбом, одразу ж став би посміховиськом для всіх інших дітей. Отож, він сідав на стільці, у затінку якогось дерева, і стежив, як крутяться маленькі мрійливі вершники на своїх строкатих верхових тваринах – позолоче-

них, цинамонових або чорних кониках, злегка зігнутих чи випростаних, сірих або білих слонах, верблюдах і левах жовтогарячої барви, жирафах та дуже рожевих й округлих свинях. Сторож цього дерев'яного стада вимахував у повітрі жердиною, увінчаною великим червоним помпоном, і його гойдання викликало пронизливі крики у дітей, які зводилися на своїх стременах, силкуючись впіймати помпон.

Якось на одній такій каруселі в парку Монсурі Бенуа-Кантен помітив маленьку дівчинку, верхи на білому слоні. На вигляд їй було п'ять років; вона мала зовсім біляве, волосся, недбало зв'язане великим бантом із блакитної тафти, і носила бавовняне плаття-фартушок у блакитні й білі кратки. Її личко було напрочуд маленьке та бліде, і сповнене якоїсь смішної поважності. Ротик теж був крихітний, зате очі великі, надто великі і темні для такого личка. Трималася вона на своїй верховій тварині дуже прямо й обачно, старанно стискаючи в руках віжки. Доглядачка каруселі, мабуть, теж помітила дівчинку і захопилася поведженням цієї слухняної лялі, бо за кожного повороту вимахувала перед нею червоним помпоном так, щоб та могла легко його перехопити. Але дитина ніяк не випускала своїх віжок і, здавалося, не звертала уваги на помпон, предмет, такий бажаний для інших верхівців. Коли карусель зупинилася, дівчина зі свого слона не злізла; вона лише сунула руку в кишеню, напхану квітками, і подала одного з них доглядачці на наступний заїзд. Доглядачка врешті запитала у неї після п'ятого заїзду: "Серденько, може б ти поміняла тварину, пересіла на коня або на лева?" Дівчинка ще міцніше стиснула віжки й обхопила колінами боки слона. "Та ні, – відповіла вона, – не хочу. Мені дуже подобається

слон". Жінка розсміялася і продовжувала збирати квитки, приказуючи співучим голосом: "Що ж, мені й далі на слоні!"

Бенуа-Кантен помітив, що дівчинка на мить випускає віжки, аби лагідно попестити вуха й очі слонові та навіть шепнути щось йому. Він не відривав більше від неї очей, стежачи за кожним рухом, вивчаючи риси її обличчя, і пройнявся симпатією до дитини. Йому вмерле хотілося підійти до неї, тихо спитати, як звати, і взяти на руки, покрутивши навколо себе. Мабуть, вона така легка, така тендітна, щоб носити. Він навіть ладен був поділити і мрію дівчинки: щоб слон ожив, спустився з круга та розгойданою ходою пішов геть, вимахуючи своїм хоботом, по алеях парку. Так вони перейдуть через усе місто і потім рушать понад Сеною, й попростують аж до моря. Але підвестися і підійти він не зважувався: боявся налякати її своїм горбом. І сумовито подумав: шкода, що дівчина не обрала того червоно-коричневого дромадера, який крутиться вкупі з великим зеленооком кроликом, за три ряди позаду слона. Це б його якимось підбадьорило. Хлопець спробував пошукати в гурті жінок, з'юрмлених круг каруселі, ту, яка могла бути матір'ю дівчинки. Але не знайшов жодної, схожої на неї.

До нього підійшла якась баба, і з несподіванки він здригнувся. У неї було чудернацьке обличчя, все пооране зморшками, голова запнута квітчастою хусточкою, збляклою так, аж стала сірою ганчіркою; одною рукою вона копалася у величезній кишені свого фартуха, геть роздутій і брязкучій від дрібних монет. Це була стілечниця, і тепер вона правила відплату. Вузлувата долоня, яку вона тримала перед його лицем, його вжахнула. Це було так, ніби вона

показувала йому лінії його власної руки у кривому дзеркалі, приносячи йому нещастя. Зі страху він зціпив кулаки. Він майже чекав дістати паца по шії: такою грізною була ця рука. Баба бурчала і зухвало дзвонила своїм великим, набитим су фартухом. Щоб урятуватися від старої чарівниці, Бенуа-Кантен квапливо виловив із дна своєї кишені грошину. Коли він нарешті міг вернутися до споглядання каруселі, дівчинка зникла. Її місце на слоні зайняла інша косата дівчинка. З подиву та гніву Бенуа-Кантену перехопило подих. Він зірвався зі стільця і кинувся шукати у юрбі, чи не майне десь постать дитини. Угледів її у бічній алеї: її вела за руку жінка у зеленій сукні, що сягала до литок. Під пахвою жінка несла велику папку з папером для малювання. Він кинувся до неї й озвався з ходу, не привітавшись і не перепросивши. "Пані, – сказав, злегка задихаючись від бігу, – ваша дівчинка..." Але затнувся, не знаючи, що сказати. "Що, ваша ласка?" – спитала жінка трохи здивовано. Вона була дуже чорна чорнявка, стрижена по-хлоп'ячому, і очі в неї були надто великі і темні для її личка. Говорила вона з сильним акцентом, і це збентежило Бенуа-Кантена. "Я... я... її ім'я, – пробелькотів він. – Я хотів дізнатись її ім'я".

Він стояв тепер, похнюплений, перед матір'ю, а дівчинка, страшенно збентежена його незграбною відвагою і його горбом, виглядала ще незграбнішою. "А навіщо вам знати її ім'я?" – допитувалася жінка, розглядаючи його цікаво й весело. "Бо вона така гарна..." – шепнув Бенуа-Кантен, горблячись, як ніколи, і мало не зі слізьми в очах. "Liebchen"*, – сказала жінка, нахилиючись до дівчинки, – скажи цьому юнакові, як тебе звати". Мала глянула на Бе-

* Люба (нім.).

нуа-Кантена з тією самою поважністю, яку вона зберігала, коли сиділа верхи на слоні. "Мене звати Альма", – нарешті сказала вона по паузі. "Альма! – вигукнув здивовано Бенуа-Кантен. – Як міст?" Мати засміялася і підхопила: "Авжеж, як міст. А мене звати Рут. А тепер ваша черга відрекомендуватися". – "Я... я не знаю..." – признався Бенуа-Кантен, геть розгублений. Він хотів рвонути навікіача, але стояв паралізований, руки вздовж тіла, незугарний згадати своє ім'я. "Це баба, – повторював він безтямно, – ця чарівниця, стілециця, украла моє ім'я!"

"Його звати Бенуа-Кантен. Бенуа-Кантен Пенъель", – заявив спокійним голосом Сліпун-Сіроманець, який ішов назустріч їм. Він повертався від групи гравців у кулі, які зібралися трохи віддалік. Прихід діда нараз звільнив Бенуа-Кантена від страху й сорому, і він обернувся до дівчинки зі своїм променистим усміхом. Ну от, він теж має ім'я та родину. Дівчинка, вона не усміхалася. Вона втупила в нього свій темно-блакитний погляд, широко розкривши очі і стуливши маленького ротика, ще більше виявляючи цим нерозмірність своїх рис. Проте поважність дитини нітрохи не обеззброїла звитяжної усмішки Бенуа-Кантена. Він відчув себе щасливим, незмірно щасливим, і навіть не звернув уваги на те, про що розмовляли Сліпун-Сіроманець та жінка на ім'я Рут.

6

Побачивши, що батько і юний Бенуа-Кантен повертаються в супроводі якоїсь жінки й дівчинки, таких банькатих і блакитнооких, Матильда стала на

порозі та люто звела голову. Не сходячи вниз зі східців і навіть не вітаючись, вона закричала, заклавши за спину руки: "Нарешті наш батечко повернувся, та ще й обтяжений пакунками! Що ви збираєтеся робити з цими двома?" Сліпун-Сіроманець мовчки піднявся на ганок, а троє zostалися чекати під сходами, і, ставши перед Матильдою, відповів: "Приготуй нам щось випити й поїсти. Подорож була довга. Ми стомилися. – Потім, обертаючись до незнайомки і дівчинки, мовив: – Рекомендую тобі Рут і її маленьку доньку Альму. Прошу любити та жалувати. Вони житимуть із нами, тут, на Високій Фермі". Матильда якось чудно хитнулася усім тілом і різко відкинула голову назад, ніби її вдарили чи хотіли вдарити навідліг. "Ох! – гукнула вона ущипливо. – Гарний подаруночок привезли ви з Парижа! Так от, він мені не до вподоби, і він мені не потрібний. А втім, цей дім ніколи не приймав ваших дружин, їх завжди звідси виносили ногами вперед! Чи не так, батечку? – Потім додала, вступившись у нову прибулицю: – Мій батечко, мабуть, забув вам сказати, але він приносить жінкам одне нещастя. Тільки й того, що робить їм дітей, щоразу двійню! Після чого смерть забирає їх, як приймальниця брудну білизну, і сиріток більшає. Моєму батькові на роду написано бути вдівцем! Тому забирайтеся звідси негайно, якщо не хочете скласти компанію трьом іншим паням Пенъель на цвинтарі. Далєбі, вам краще сісти знов у поїзд і помахати рукою!"

Сліпун-Сіроманець стояв біля доньки, стискаючи опущені вздовж тіла кулаки, і мовчав. Слово перейняла Рут. "Ваш батько розповів мені все, – мовила вона спокійно. – Я не боюся, і хочу залишитися з ним, тут". Уражена її акцентом, Матильда сердито

обернулася до батька: "Вона ще й чужинка! Тільки цього бракувало! До того ж, швабка! Тепер берете собі дружин у ворогів? Браво!" – "Матильдо! – урвав Сліпун-Сіроманець глухим від гніву голосом. – Заткни рота! Я ще батько тобі". Бенуа-Кантен озвався теж. "Насамперед, вона не німкеня! Рут – австріячка, – уточнив він, так ніби це пояснення могло улагіднити Матильду. – А потім, якщо це тобі не подобається, то жалкуй на себе. Ми їм раді і хочемо, щоб вони залишилися. Та й годі". – "Ну що ж, хай вони лишаються! Хай вони лишаються, ваші чужинки! – згодилася Матильда, а потім додала: – Хай лишаються, доки смерть їх не забере!" Після чого крутнулася на підборах і повернулася до хати. Її сукня під час повороту якось сухо рипнула, ніби її згортки були дерев'яні.

Альма, така тиха і зосереджена під час суперечки, від сухого рипу сукні Матильди здригнулася і тихо заячала. "*Maun Libinke*, – сказала матір, обіймаючи її, – *vos vet sof zaun?*"* Мала нічого не відповіла, тільки показала пальцем на двері, куди пішла ця така страшна жінка з ще молодим обличчям і геть білим волоссям, лихим голосом та дерев'яною сукнею. Бенуа-Кантен підійшов до Рут і взяв за руку її маленьку доньку. "Не бійся, – сказав він. – Поглянь круг себе. Всі ці лани, ці землі, ці струмки і ці ліси – твої. Вони для тебе, щоб ти могла по них бігати і тішитися ними. А я буду біля тебе, завжди, щоб тебе боронити. А потім я змайструю для тебе дерев'яного слона, такого, як на крузі. Хочеш, га?" Альма блідо всміхнулася й кивнула головою. Сліпун-Сіроманець вернувся до них і, взявши Рут за плечі, запросив її ввійти з ним до його оселі.

* "Люба моя, що з тобою?" (ідиш).

Щойно переступивши поріг свого дому, Сліпун-Сіроманець віднайшов під його дахом свіжість і за-тишок, смак яких уже забув, уважаючи їх навів утраченими. Він обійняв Рут і поцілував. Він не міг ще повірити у це нове кохання і не переставав дивуватися, за що йому дано таке щастя. Він навіть не тямив, як усе це сталося, адже це прийшло так зне-нацька й так просто. Вони довго ходили, дуже по-вільною ступою, алеями парку Монсурі, і так гарно почувалися разом, що продовжили свою прогулянку паризькими вулицями аж до вечора. Навіть по-обідали всі учотирьох із дітьми на терасі ресторану в Отейлі. Потім, оскільки розлучатися їм аж ніяк не хотілося, вони зійшлися пізніше, коли діти вклялися спати, і гуляли, взявшись попід руки, як двоє давніх друзів, безлюдними вулицями, розмовляючи про всяку всячину. Віктор-Фландрен наговорився цього вечора, як ще ніколи у житті, адже він завжди три-мався мовчазно з кожною зі своїх дружин. Але в ак-центі цієї чужинки йому відчувалося ніби запро-шення до розмови – тривалої розмови, вільної від усяких таємниць, цілком щирої. Іноді вона добира-ла слова, й обоє на мить приставали, щоб допо-могти його знайти, і кожне таке слово набирало тоді для нього нового звучання, якогось радісного тону, коли нарешті витрушувалося зі словесної хащі.

Та от ці слова вичерпалися й почали проситися на його уста хмільним смаком поцілунків, і, коли запалала вранішня зоря, він теж запалав любовним вогнем. І вже без роздумів схопив її голову в руки та поцілував її. Тоді всі слова стали плотськими й обер-нулися на зелене плаття.

Це зелене плаття так сліпило йому очі, так пекло

йому руки – він навіть не сподівався, що вона замкне двері кімнати, куди повела його, щоб дати змогу це плаття зірвати. Але цим рвучким шаленим жестом він оголив не лише тіло Рут, а й оголив сам себе до серця, ніби обдерши зі шкіри. Уперше кохання стривожило його: а що як ця зустріч перша і остання, адже між ними стільки років різниці і стільки несхожості. Тривога охопила його при пробудженні, тоді як Рут, ще сонна, спочивала біля нього, поклавши голову йому на плече. Він обережно запустив свою руку в її непокірне волосся і відчув, як на кінчиках його пучок пашить тепло її сну, тепло її молодості. Угледів її зелене плаття, розстелене на підлозі посеред кімнати, і нараз його поймав страх побачити, як воно вилітає у відчинене вікно й лине над усіяними димарями покрівлями, несучи у своїх кишнях його любов, щоб кинути її на з'їжу вранішнім птахам. Тоді він устав із ліжка, аби підібрати плаття і зачинити вікно. "*Dortn, dortn, di Nacht... shtil un sheyn... dortn, dortn...*"*

Сліпун-Сіроманець озирнувся. Рут усе ще спала й шептала уві сні. Він повернувся до ліжка, зі згорнутим платтям у руках, і сів біля неї. "*Dortn*, – повторювала й далі вона, – *der Vint blozt... in Blut... in Blut un Nacht...*"** Обличчя її прибрало болісного виразу, і вона гукнула, мотаючи головою: "*Neyn! Neyn... neyn...*"***

Вона прокинулася, ніби від поштовху, втуплюючи у Віктора-Фландрена зляканий і здивований погляд. Він схопив її в обійми і, тихо колисаючи, почав заспокоювати. "Нічого, нічого, це поганий сон.

* "Там, там, ніч... гарна і погідна... там, там..." (ідиш).

** "Там, вітер дме, кривавий... кривавий і нічний..." (ідиш).

*** "Ні! ні... ні..." (ідиш).

Тільки поганий сон. Поглянь, як гарно надворі! Який чудовий день!" – "Так, так... – прошепотіла вона; голос її нібито повертався здалеку, сонний і тужливий. Потім вона нараз опам'яталася й засміялась, побачивши своє згорнуте плаття на колінах у Віктора-Фландрена. "Що ж це ти зробив із моїм платтям? Тепер це якась ганчірка!" А він, геть збентежений, промимрив: "Твоє плаття? Ага, ось воно, бери. Мені теж поганий сон снився... Але це нічого. Тепер ми прокинулися обоє".

І день вступив у свої права. Гарний день, ясний та кипучий. Світло навісило на фасади кам'яниць полотнища блідої жовті, схожі на відблиски води. Вони знову повели дітей у парк, потім сиділи на терасі кав'ярні. Сліпун-Сіроманець пам'ятав кожну подробицю цього дня. Кельнера з тацею, на якій із дзвоном товклися склянки, маленький мармуровий столик-одноріг, куди той поставив голубуватого скла сифон зельтерської і їхні напої. Бляшану фарбовану коробочку, куди Рут клала свої сигарети, і чарівний сміх Альми, яка гралася з Бенуа-Кантенем. Пам'ятав, як переходила вулицю зеленярка, штовхаючи візок, навантажений городиною, як промчав уздовж тротуару велосипедист, як до їхнього столика підходили газетяр і продавець із кулями на нитці; як припустив, не застуючи сонця, сліпий дощ і як приплентав мантачити грудочку цукру рудий песик.

"Твоє село, власне, де саме воно?" – спитала раптом Рут, без усякого зв'язку з їхньою розмовою. "Далеко, дуже далеко звідси. Зовсім неблизький світ. Це вгорі, на півночі, трохи на схід, біля самого кордону. Там є Мез. І ліси. Чимало лісів. Колись там навіть вовки водилися. А потім, війна завжди точилася са-

ме там". – "А там гарно?" – "Не знаю. Це моя батьківщина. Зрештою, стала моєю батьківщиною". Більше він нічого не додав, хоча йому хотілося запросити її поїхати з ним туди, побачити, але він не зважився, посоромився. Убогий хутір, такий чорний, такий занедбаний, і його ферма, притулена на вітрі, зі смертями й дикими дітьми, – не краще місце для такої жінки, як Рут. "А що як я поїду туди, побачити твою лісову батьківщину?" – спитала вона його. Вимовила ці слова таким жвавим, таким упевненим тоном, ніби вже зібралася туди податися.

Він провів Рут аж до кімнати. "Знаєш, – сказала вона, опинившись у кімнаті, – твоя батьківщина дуже гарна". – "Але ж ти ще нічого не бачила!" – гукнув він здивовано. "Дарма. Мені дуже подобається тут. Твій дім, твоя кімната. А потім, це справді твоя батьківщина".

І цю батьківщину вона довго шукала. Країну, де може потрапити на полицю або врешті закритися надто важка й надто бурхлива книга днів, усіх цих днів, цих тисяч днів, проведених у мандрах і старцюванні. І байдуже, що вона розміром не більша за одну людину, аби тільки знайшлося тут місце для неї. Справжнє місце, спокійне й затишне. Місце, створене бажанням і ніжністю. До того ж, країна, наділена великою територією, славою і потугою, більше нічого не значила для неї. Рут знала, що такі країни здатні раптово звужуватися до такої міри, що стають шагреновою шкірою. Вона народилася у серці однієї з найбільших імперій, виросла в її вже підірваній недбальством пишноті – і врешті-решт покинула лише кілька моргів спустошеної землі. Все почалося з кровопролиття, кровопуску. Того самого

дня імперія затряслася, мов той здоровенний і дуже старий поранений звір. У нього вистрілили згори, десь у спину, в населеному пункті під назвою Сараєво – і її власне тіло теж здригнулося, десь у животі відкрилася, почала кривавіти дивна рана. Саме там, у Сараєві, пролилася кров – і в імперії оголосили війну, а в її тілі виступила кров – і її оголосили жінкою. Цей обляпаний подвійною кров'ю день глибоко вкарбувався в ній невиразним спогадом, зітканним з подиву і болю, а також з насильства: прощай, славо і мире, прощай, дитинство. В імперії – війна, в її тілі – жінка. І що більше ставала вона жінкою, тим більше гинуло чоловіків. З трьох її братів, забраних на фронт, повернувся один, та ще й цей єдиний уцілілий вернувся не цілим. Він лишив на передовій дві ноги і чималеньку частину свого розуму. Отоді, наперекір руїні і жалобі, її тіло жінки стало теж тілом війни.

Бо нею раптом заволоділи фантастичні образи, сповнені крикливих кольорів, і сотні інших тіл оселилися в її тілі, вимагаючи від неї права на існування. Отоді, відповідаючи на їхні заклики, вона озброїлася олівцями, пензлями, фарбами й ножами і творила форми на полотні і папері, у глині, камені та дереві. Але ці форми весь час корчилися, просилися постати у своїй голій, грубій силі. Вона роздягала ці тіла, безногі, безрукі, з ямами ротів і вибитими очима. Вона вчиняла розправу над їхніми обличчями, чикрижачи їх, ламаючи, – на цю розправу штовхали її жаль та шал, що точили їх.

Отоді її батько розлютився на неї і на орду цих ламаних облич і тіл. Її провина незмірна, заявив він, бо вона насмілилася порушити Закон, переступивши заборону розмножувати зображення, та ще й

дозволила собі спотворити до краю ці людські постаті, дійшовши вже до блюзнірства. Про цю сцену в неї зберігся спогад, цвяшком убитий у мозок: її батько, скелею навислий у кімнаті так, що його високі і масивні плечі заступали все світло від вікна. Її батько засупонений у чорне, ніби на заперечення всіх барв та всякого світла. Він усе поскубував свою борідку, чорнішу, ніж його одяг, тоді як сам вичитував їй молитву глухим голосом, погрозливим і водночас жалібним. Її батько, з мокрими очима, втілення гніву й горя. Він стукав кулаком об стіл, перекидаючи пензлі і чашечки для розведення фарб, а потім гупаючи себе в груди, ніби хотів перевернути ще й своє серце. Глухий, товстий звук гудів з його чорного костюма, з-під його бороди чорнильного кольору. І борода батька ніколи не здавалася їй такою довгою і густою – просто жіноча розчухрана кучма.

І раптом в обличчі її батька проглянуло жіноче спотворене лице: очі, як двоє ротів, а рот, як двоє очей, блискучих від сліз і люті. Якась похнюплена жінка з розкошланим густим волоссям на плечах її батька. У якої ж це жінки здійняв він отак голову, украв кучму? У її матері – це була, безперечно, кучма її матері, її матері з голим черепом під супружньою перукою. І тепер він хоче узяти собі і її шевелюру, позбавити її сили, її образів і її многоти тіл, аби звести до одного простого підконтрольного тіла. Але це в нього не пройде, бо вона підвладна силі дужчій, ніж її батько, ніж вона сама, підвладна силі незмірного сновидіння, населеного людськими образами, яскравими й живими. І цей сон узяв її, єдину дочку і останню дитину побожного торговця рукавичками, капелюхами й муфтами Йозефа Ашенфельда, у свої обійми, опікаючи та надихаючи

це плем'я чоловіків і жінок, з дикими тілами, з перекошеними обличчями.

Того самого вечора вона великими мазками накидала портрет свого батька. Гіпсове лице, прорізи очей, рот і ніздрі кракелюрами кольору спаленої землі або ржавого металу. Потім відрізала коротко в себе на потилиці волосся та наклеїла його на ще вогке полотно навскіс – ніби удар нагаєм у лице. Після чого втекла з дому, залишивши на місці це зображення свого батька, висміяного, поквацяного слідами, куди помітнішими, ніж її власний слід. І відтоді не переставала поневірятися, перебираючись з міста до міста, живучи зі своїх пучок, ласкавим хлібом, а то й повітрям.

Об'їздила вздовж та впоперек цілу Європу, побувала в Берліні, Цюріху, Москві, Римі, Празі, Лондоні і Вільні. Усе тікала від батька, хоча той її навіть не шукав. Знайшовши образливий портрет, виставлений як виклик у порожній кімнаті, він вирішив, що це донька грюкнула так дверима: порвав одягу, посипав голову попелом і, босий, згорблений, сів на дзиглика посеред кімнати, підводячись лише для того, щоб бурмотати кадиш, як це проробляв уже двічі для своїх синів.

Вона тікала від портрета свого батька, такого двозначного й грізного, де змішалися лють і непримирність, але водночас біль та жаль.

Але ще більше, ніж від портрету батька, тікала вона від портрету всієї родини, самої себе і свого народу. Від якоїсь багатоликості, в якій зливалися обличчя чоловіків та жінок, обличчя мертвих і живих – обличчя, підняті проти неба й проти землі. Обличчя, задерті високо до твердого і голого, наче великий кам'яний мур, надто низько навислого не-

ба, та низько похилені до бунтівної та негостинної землі. Обличчя, повернуті тільки вперед, хоча завжди в борні й мучені страхом і скорботою.

Вона звідала самоту приятельства без завтрашнього дня, любовні захоплення без пам'яті, але з учорашніми днями, заповненими тіннями і шерехами. Вона церувала білизну, мила підлогу й посуд, читала книги старим жінкам і проводила диктанти з дітьми, позувала малярам та скульпторам і вряди-годи продавала свої малюнки на терасах кав'ярень. А потім знайшлася Альма, така скромна й непомітна, що ніколи не допитувалася про батька. І ця дитина, випадковий плід скороминущого зв'язку, круто перемінила її життя.

Ця переміна була тиха, непомітна, але вирішальна. Поступово Рут відвикала норовитися і тікати, позбулася своєї ярливості та страху – і ця навала грізних образів, які оселилися в її серці і очах уже багато років, нарешті покинули її. Правда, іноді в ній озивався якийсь слід, схожий на породжені снами запізнілі крики.

Уже три роки, як вона жила в Парижі, перебиваючись різними заробітками, і продовжувала час від часу малювати. Штрих її олівця витончився, фарби посвітлішали аж до прозорості. Вона робили тільки шкіци, завше недокінчені, дерев, алей, статуй і дахів, виписуючи їх на небесних блідих висотах, але портретів більше не малювала. І от Сліпун-Сіроманець постав на її шляху та відкрив їй свої обійми, як відкриває, приймаючи втікачів, свої кордони якась несподівана країна. Якась вільна країна. Він був майже на тридцять років старший за неї, але зберігав у серці якусь дивну молодість, дику, але наївну, вже давно втрачену нею. І саме цю просту силу, ви-

плекану щирістю та стійкістю, вона в ньому любила. Тут, біля нього, Рут знайшла сумир і повірила в щастя своєї доньки, хай би що там казала ця темна жінка з білим волоссям, погрожуючи карами на порозі в день її прибуття. Бо вона довірилася Віктору-Фландрену всією душею.

Ось чому вона зараз усміхалася, стоячи біля вікна і дивлячись, як Віктор-Фландрен кладе її валізи на ліжко. Про себе вона вирішила зійти зі свого Летючого голландця назавжди. Пора її мандрів завершилася, і самота канула в Лету. "Атож, – сказала вона, знову обертаючись до полів і лісів, простелених до самого обрію за вікном, – мені тут дуже подобається. Тут так затишно..."

7

І Рут таки спізнала тут довгоочікуваний сумир. Після тривалих мандрів любов та земля Сліпуна-Сіроманця стали її причалом, вона тут угрузла, і з цього глибокого вгрузання родилося четверо дітей. У перший свій чорноземельський рік вона привела двох синів, Сильвестра і Самуеля, до яких наступного року приєдналися двоє сестер, Івонна і Сюзанна. Жодне із них не мало сліду чи нагаду того портрета, від якого вона близько десяти років тікала, – цей рід вигас, законився інший рід. Четверо дітей носило в лівому оці ознаку Пенъєлів. Лише Альма зоставалася без батька і без печаті; її надто великі очі, сланцевого кольору, дісталися від матері, – і, можливо, ще далі, від матері її матері, ніжної Ганахи, чиї риси стерлися у глибині крамниці з великим вибором рукавичок, капелюхів та муфт на розі

якоїсь віденської вулички. Але вона знайшла в Бєнуа-Кантені такого коханого, такого відданого брата, що ця земля завдяки йому теж стала її землею. Він змайстрував для неї, як і обіцяв, дерев'яного, помальованого білою фарбою слона та приробив йому коліщата. І возив на цьому слоні Альму по всіх шляхах, що вилися круг ферми. З усіх дітей, що жили на фермі, він любив її найбільше. Він вважав її за свою, вважав за сестру і водночас за дочку, і часом, у безсонні ночі, уже мріяв про неї як про дружину.

З появою Рут на Високу Ферму входив потроху світ, і твердиня Сліпуна-Сіроманця, де час нібито зупинився, врешті відкрилася зовнішнім відголосам та рухам. Сюди потрапляли газети і журнали, тут чулося радіо – Чорноземля переставала бути ведмежою закутиною, кресом краю, як не світу, і вперше починала жити в історії. Лише його старші діти зосталися на узбіччі та відмовлялися пливти з усіма: затія це марна і фальшива. Справді, навіщо Двобрату дослухатися до шуму цієї історії, як усе може вибухнути у вогні й гуркоті, а ти не встигнеш навіть писнути? Що ж до Матильди, то для неї історія зупинилася на смерті Марго: не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно.

Магічний ліхтар припадав порохом на горищі, зате з інших скриньок, ще магичніших, лунали веселі ритми й пісні, і всміхалися вічною усмішкою на папері родинні портрети. Рут поступово облишила полотно й пензлі, щоб віддатися мистецтву фотографії. Ті рої гримасників, які так довго її переслідували, тепер відпустили її душу, пішли в непам'ять. Вона давала життя живим істотам, з крові і плоті, дитинним та здоровим, грайливим і усміхненим. Вона спрямовувала погляд та всю свою увагу на

обличчях тих, хто її оточував, намагаючись виявити у створюваних портретах сліди інших образів і невловимої схожості.

Мікаель, Габріель та Рафаель дуже швидко освоїлися з цією новою технікою і стали палкими шанувальниками радіо та грамофону. Мікаель і Габріель особливо захопилися джазом, ритми якого відповідали поривам їхніх тіл, вічно в гонитві за втіхами. Але незабаром це їхнє шалене, з самих пелюшок, прагнення швидкості, простору та буяння перейшло всякі межі. Вони скінчили тим, що покинули своїх родичів, не таких і близьких їм, як вони вважали, і почали шукати пригод у нетрях лісу, знайшовши там для себе притулок. Над усяке інше товариство вони воліли товариство диких звірів, бо розуміли їхню мову і самі говорили нею, а їхньою плоттю й кров'ю ще й живилися. Між собою говорили мало; спілкувалися більше звуками і жестами, ніж словами. Вони навряд щоб зуміли висловити любов, яка жила в них: надто несамовита, надто дика була ця любов, щоб знайти їй словесний відповідник. Цю любов вони теж виражали лише тілами, і стали коханцями ще до того, як стали мужчинами.

Що ж до Рафаеля, то він за братами до лісу не пішов, але й на фермі більше не залишився. Він повівся й собі, і покликав його у путь саме його голос, матовий, як і його шкіра. Цей голос потребував інших просторів та інших пісень. Він подався до міста і почав розвивати свій хист, сягнувши впертою працею досконалості. Він поєднався тільки зі своїм голосом, зробивши його своїм життям та своєю єдиною любов'ю, і завдяки цьому голосу-коханцю став незвичайним, нечуваним тенором-контральто. Але цей голос повів його ще далі – він

навчив його проникати в тишу й загадку мертвих. Там, де його брати розуміли мову тварин та говорили нею, і жили тільки в невиразному шумі крові, він навчився чути змовклий голос небіжчиків і відповідати їм, ба навіть запитувати їх. І саме завдяки діалогу з мертвими він набув цих абсолютно нечуваних переливів, які ніхто не міг слухати, не втрачаючи на мить подиху й тями. Тому його голос досяг більшого, ніж самої досконалості, – він став чудом перевтілення.

Проте не всі діти Пенъеля стали чужими до рідної землі і до своїх ближніх. Двоє синів Ельмінти-Стрітення-Господне-Марії залишилися прив'язаними до землі та родичів і не покидали свого краю. Тільки й того, що вони безтямно покохали: один – дівчину, другий – небо. Це подвійне наслання впало на них одного й того самого дня, у рік їхнього шістнадцятиріччя.

Того дня обидва вирушили до містечка на ровах. Унада, яка вразила їх, ждала на розі головної вулиці, у приміщенні склепика з помальованою наблакитно вивіскою і написом "Книгарня Бороме", де Рут доручила їм купити дітям кілька зошитів для розфарбовування. Батіст ніяк не міг відкрити дверей склепика, доки клямка не зосталася в його руці та доки брязкальці дзвіночка не озвалися дивним дзвоном у голові геть розгубленого Тадея. Отак вони і стовбичили опудалами на порозі, навіть забувши, з якою метою прийшли сюди. "Що зволите наказати?" – почувся з підсобки чийсь голос. Назустріч їм вийшла юна дівчина з заплетеними віночком косами. У руці вона тримала, заклавши пальця між сторінками, книгу. Батіст, усе ще стискаючи одірва-

ну клямку, глянув на палітурку книжки, але прочитати всього титулу не здолав: "Принцеса..." Потім перевів погляд на дівчину: вона мала мигдалеподібні, барви опалого листя, очі, а над правою бровою лунину. І одразу ж, з першого погляду, безтямно закохався – і став ні в сих ні в тих. "Прошу?..." – озвалася вона, заохочуючи їх говорити, проте обидва клієнти не пустили пари з уст. Батіст замість відповіді простягнув дівчині відбиту дужку. "Пусте, – сказала вона, – таке весь час трапляється. Я зараз полагоджу". А що вона не знала, як позбутися книги, Батіст нарешті вийшов зі своєї німоти й запропонував книжку потримати, доки вона приробить клямку. Тадей відійшов набік і почав ритися в склепику, тоді як Батіст розгорнув книжку дівчини на сторінці, відміченій закладкою: "Пан де Немур був так вражений її вродою, що, як підступив до неї, а вона йому вклонилася, мимоволі виявив знаки свого захоплення. Коли почався танець, у залі здійнявся шепіт похвал. Король та королева згадали, що Пан де Немур з партнеркою ніколи не бачилися. Їм здалося трохи дивним, як ті танцюють у парі, хоч і не знайомі між собою. Король і королева покликали їх після танцю, не давши часу нікому з них озватися, та спитали, чи не виникло в них бажання дізнатися, хто вони такі, і чи вони хоч трохи про це здогадувалися". Відтак він згорнув книжку і простяг її дівчині, яка досі стояла на порозі, з рукою на клямці, ніби збираючись вийти. "Це до цього місця я дійшла, коли ви з'явилися, – сказала вона, беручи книжку, а потім додала: – Та ж ви його прочитали..." – "Це тому, що я був вражений точнісінько так, як цей пан де Немур", – відповів Батіст. "А з якого дива? – спитала дівчина, торгаючи дужку. –

Тут не Лувр, та й балу нема". Батістові здалося, ніби вона злегка зашарілася, і це трохи підбадьорило його. "Тут ви і..." – почав він жваво, але одразу затнувся й замовк. Дівчина скоса глянула на нього, сміючись при цьому все нервовіше клямку, і та врешті знову відірвалася. Обоє нахилилися водночас, щоб підібрати її. Тепер були так близько одне від одного, що не сміли ні ворухитися, ні навіть переглядатися і сиділи так навпочіпки, нерухомо, прикипівши очима до дужки.

Тадей не звертав жодної уваги на цю сцену; гортаючи навмання книжки, виставлені на великому столі посеред склепика, він натрапив на фотографію затемнення сонця і поринув у споглядання цієї картини. А як знов почав гортати сторінки книжки, парочка на підлозі підхопилася, ніби легенького шелесту вистачило, щоб розбити їхнє зняковіння, і одразу ж до клямки простяглися дві руки. Але вони схопили не клямку, а тільки зустрілися руками й знову завмерли, у полоні дедалі більшої бентеги. Батіст так міцно стискав руку дівчини, що, мабуть, зробив їй боляче, але вона не сказала жодного слова і навіть не спробувала забрати руки. "Гей, Батісте! – покликав раптом Тадей, усе ще не відриваючись від книги. – Іди поглянь! Це фантастика!" Батіст різко випростався, а з ним випросталася й дівчина. "Та ходи ж бо, – наполягав Тадей, – кажу тобі, фантастика!" А що брат йому все ще не відповідав, він обернувся нетерпляче і побачив, як Батіст стовбичить перед дверима, стискаючи руку дівчині. "Еге!..." – тільки й сказав, здивований цією несподіваною близькістю його брата з незнайомкою. Дівчина нібито теж здивувалась, тільки тепер помітивши дивовижну схожість близнюків, і почала

крутити головою, повертаючись то до одного, то до другого. Після чого всі троє дружно залилися нестримним реготом. "Гаразд, – нарешті попросив Батіст, – то ми слухаємо, що ти побачив там такого фантастичного". – "А й справді, – підтримала дівчина, – тепер ваша черга щось нам прочитати". І тут Тадей почав безладно оповідати, говорячи про затемнення сонця та місяця, про хід планет і летючі зірки, про казковий замок, зведений на пурпуровому острові, де жив собі здоровенний звіздар із срібною носюрою, про лося, померлого від надмірного вживання пива, про велику бронзову кулю, куди вмістилося небо, про мандрівки принців, королів і вчених крізь сніги й ліси, про золоту вуличку на замкових мурах Праги і про пустощі одного карлика, обдарованого незвичайною проникливістю та подвійним зором.

Починаючи від цього дня Батіст і Тадей часто приїздили до містечка, котячи прямо до книгарні Бороме: один – цікавлячись дівчиною-книгаркою, другий – Тихо Браге.

Сліпун-Сіроманець дозволяв віддаватися захопленням усім своїм дітям. Надто мало йому було відпущено часу, і він ішов по днях семимильними кроками. Тепер його землі простиралися так далеко, що його тінь могла золотити всі дороги, не колошкаючи при цьому собак будь-якого іншого господаря.

Пам'ять його була довга і глибока, не було жодного з цих тисяч днів його життя, про який би у нього не збереглося яскравого спогаду. Багато цих днів пов'язувалося з муками і скорботами, але Рут кидала на прийдешність таку живу ясність, таку сильну радість, що вся минувшина здавалася спокутува-

ною. Навіть далеко від неї він забував тих, кого колись так кохав; присутність Рут проявляла їхні обличчя, щоб закріпити їх, але не у вигляді портретів, а як безкраї пейзажі. Мелані, Бланш, Блакитна Кров – їхні імена знов лунали ясно, як назви родючих ланів, лісів і пір року. Імена та обличчя примиряли його з життям і з сучасністю завдяки цій алхімії його пам'яті, твореній у ньому Рут.

Світ, якщо більше не був зданий на милість Божу, проте знов віднайшов якусь сталість: Рут була в ньому підпорою і противагою, або, точніше, фокусом, де сходилися всі речі, всі місцевості та всі обличчя, щоб тішитися спочинком у супокій і щасті.

НІЧ П'ЯТА

НІЧ ПОПЕЛУ

V

НІЧ ПОПЕЛУ

У цю добу Пеньелі стали зовсім земними людьми, людьми землі таємно перетятої, глибоко просяклої туманом і дощем, захаращеної темними лісами й прорізаної річками з дуже сірими водами та колінкуватими руслами. Землі, що так і зосталася дикою та смерком шептала давні легенди про чорнокнижників, фей, неприторенних ланців і мандрівних духів. Землі, яка, стаючи ареною численних війн, завжди трималася насторожі, – невсипущої землі-пам'яті, де завжди пульсувала кров її минувшини.

Проте небо над ними було завжди одне й те саме, як у ті часи, коли вони були ще прісноводними людьми. Небо безкрає і вітряне, з летючою сіривою променистих дрібних хмарок кольору сланця, хмарок схожих на черево казкового коня в яблуках, що невтомно гарцює над землею.

Цю небесну сірявість вони носили у глибині самих себе, споконвіку. Вона відбивалася навіть у їхній крові, голосі та в погляді. Їх серця теж були кольору лупака, однак підточеного як відблисками дня, так і померками ночі.

Ці серця, вони довго мили їх у неймовірно тихих водах каналів, потім понесли у глиб полів та лісів, опустили під землю між каміння й коріння. І їхні серця теж закорінилися, навіть розквітнули дикими рожами, обарвившись тією самою червоною кров'ю.

Червоною кров'ю.

Справді, вирискалися люди, які словесною грою і підміною понять навчилися маніпулювати так, що все заплутали. Справді, вони назвали все по-своєму й підшили кожне поняття чорною кривцею, все перекручуючи, сліпо, без ладу, то туди, то сюди.

Вони зріднили кров з попелом і небуттям.

Червона кров.

Імена рожі і людей розірвалися з криком і запали у тишу.

Кров-попіл, кров-ніч-і-туман.

Тоді сама людина стала безіменною – і Бог рикешетом.

Кров-Бог, без Бога.

Бог-попіл.

Попіл і порох.

1

Але світ Сліпуна-Сіроманця, хоч як його підносила до світла Рут, мав зазнати гігантського та блискавичного затемнення сонця. І близькі ознаки цього затемнення виявила не Рут, і навіть не Тадей, учень-астроном, який цілі ночі стежив за зорями небесними. Це зробила інша людина – та, яка відмовилася

від усього до такої міри, що зреклася своєї істоти, додавши до свого імені Віолетта страшне призвисько – Саван.

Маємо листа, що його написала її сестра, Роза-Петра-Святого.

"...Це сталося так раптово, так дивно, що нікому тут у нас невтямки, що відбулося і що відбувається далі. Це триває вже понад три тижні, і тому я врешті вирішила написати вам. Чимало лікарів її оглядали, але ї вони нічого не зрозуміли. На яку хворобу вона занедужала, досі не з'ясовано. То ж як лікувати хворобу, коли невідома її причина?

Скарг від неї не чути, а втім, вона в житті взагалі ніколи не скаржилася. А проте мучиться вона страшенно. А болить у неї серце. Саме серце, так я думаю. Кажуть, що Господь ранить серця тих, хто серед нас найвідданіший, найулюбленіший Його вірник. У неї ще з дитинства зі скроні багато разів без усякої причини текла кров, і зараз вона в неї тече. Та тільки тепер кров сочиться не краплями, як колись, а струмує по-справжньому, наче з глибокої рани. Струмочок не впиняється, її лице весь час червоне від крові. Вона так ослабла, що вже не встає з ліжка, на службу більше не ходить і навіть не має сили ні їсти, ні говорити. Її щодня причащає наш капелан, і ці святі дари стали єдиною поживою для неї.

Іноді вона про щось говорить, але так тихо, що треба низько нахилитися до неї і наставляти вухо біля її рота, щоб почути слова. З її шепоту вдається небагато чого розібрати. До того ж, це навіть не фрази, а окремі слова, вона завжди повторює ті ж слова, такі як "зло, Бог, світ, руїна, попіл, агонія". В її очі страшно глянути: стільки в них туги і болю. А

погляд у неї як у людини, що бачить якісь моторошні картини, картини неуявленні та неймовірні. Я сиджу біля неї весь свій вільний час. Але не думаю, що вона мене бачить, вона більше не впізнає нікого. Тільки марить і від своїх видінь уся горить, а обличчя кривавіє, мов рана..."

Лист Рози був на п'яти сторінках, змережаних убористим письмом. Ніколи ще вона не писала такого довгого листа до рідних, ніколи до такої міри не порушувала обітниці мовчання після свого вступу до монастиря. Але й у ній самій щось порушилось, і то вже непоправно.

Сліпун-Сіроманець з цього листа нічого не зрозумів, окрім того, що донька його була тяжкохвора і що даремно було її прирікати на це затвірницьке життя, яке вона почала з любови до якогось уявного Бога – того Бога, який нібито тільки й існував на те, щоб принижувати, зневажати та мордувати людей. І він закипів своїм колишнім гнівом на цього Бога, що вже увірився йому жорстокістю і лютістю. Він збирався піти забрати своїх двох дочок силоміць, аби привести їх до себе на ферму.

Але йому згадався Двобрат. Згадалася Бланш, мати Віолетти-Оноріни, те, як вона конала, від якої хвороби померла – від якого страшного видіння вона відійшла. І зрозумів те, що інші зрозуміти відмовлялися, окрім Рут, чия пам'ять викликала щось із таких глибин віків, що вона не могла більше перелічити всіх цих образів, які поставали з такою чіткістю у її мріях, мандрівних роїв, розметаних сірим вітром у пустці і ночі.

Спомин про своїх рідних починав джерелитися в ній, немов якась мутна вода, пропущена крізь по-

ри надр землі, розмочуючи та спотворюючи картину всіх речей. Їй здавалося, ніби безліч облич її дітей, чії портрети вона намалювала, подвоювалися ще й надвразливістю. А фотографія загострювала цей феномен особливо: завдяки закріпленню цих портретів, вихоплених у часу, проступали сліди інших подоб, ще давніших, а іноді навіть зовсім забутих. Усі ці зняті і проявлені нею знімки – з тим щоб не забути побачене її очима тоді – тепер просто її вражали. Бо нині, коли вона дивилася ці світлини, то бачила в них не так перебіжні прояви почуттів, які їй хотілося тоді ловити з дня на день у своїх дітях, як прояви набагато важливіші і глибші.

Вона бачила навіть забуте: усіх своїх, тих, кого їй довелося покинути, зректися, від кого втекла. Вона бачила забуте, і тепер таке забуття було неможливе. Забуте поверталось, захоплювало всю пам'ять, ущерть. Усі ці миттєвості, пришпилені маленькими клаптиками вічності в її фотоальбомах, починали ворушитися, шептати. Щось у них розчинялося, перетворювалося, їх відносило в протилежний бік, підхоплюючи сімейну теперішність у розчахнуті щораз ширше темні обшири минувшини.

В обличчях її двох синів, ще по-дитячому округлих, прозирали їй обличчя її братів, полеглих у вісімнадцять і двадцять років за славу імперії, упалої разом із ними, а також обличчя Якова, останнього брата, що збожеволів. Може, він усе ще живий, мешкає в домі отця-неньки? Ба ні, його вже, як вона це добре знала, там нема, як немає більше батьків. У всій її країні більше немає жодного дому, аби притулити її родичів: вони всі мусили тікати, затавровані своєю лиховісною зіркою, вишитою на грудях у вигляді жовтої мішені; бідолашне серце з тканини,

що її розривали. Але куди ж тоді вони поділися, принаймні, чи встигли хоча б урятуватися втечею? Та й чи могла її мати знайти в собі сили і мужності піти блукати невідомими дорогами, адже вона була така полохлива, така тендітна, навіть своєї власної тіні боялася, тулячись безвилазно в сутінках сімейної підсобки? Її мати, чия незмірна лагідність відбилася навіть у кожній рисі тонкого личка Альми. Її мати, їй, власне, майже незнайома; тільки тепер вона знову відновлювала з нею взаємини, якщо не знайомилася з нею, завдяки своїй доньці, котра скоро досягне того віку, який вона мала, коли втекла від своєї сім'ї, своєї країни, своєї історії і свого Бога.

Її сім'я, її історія і її Бог – усе це знов зацвіло на світлинах, які вона не переставала робити, ретушувати, збільшувати, намагаючись цією роботою вернути пам'ять, яка раптом наздогнала її. Ця зненацька пробуджена і таємно розворушена листом від Рози пам'ять з розповіддю про дивовижні муки Віолетти-Саван – так, ніби кров молодої монахині бризнула на все і всіх, зачервонивши навіть обличчя її батька, який переслідував її більше, ніж будь-кого іншого.

Її батько, чия борода здавалася тепер нічим іншим, як довгим ячанням ночі. З якоїсь ночі, певна річ, виник, по скінченні стількох років, колір попелу. Якоїсь білої ночі, ночі безсоння і марного чекання.

Здавалося, кров молодої черниці цебенить з усього та з усіх – велика вода теперішнього, раптово ув'язла в піску минулого і скаламучена майбутнім.

"...Префектура Ізер, Гренобль, Префектура Юра, Лон-ле-Соньє, Префектура Ланди, Мон-де-

Марсан, Префектура Лор-е-Шер..." Це залунало якимсь школярським голосом у голові Двобрата, незворушно, відбиваючи довгі години безсоння. Бо він втратив сон, так ніби йому треба було чувати день і ніч, аби бути готовому рятувати свого сина, свого одинака, як тільки ударить набат на дзвіниці Святого Петра. Заспокоювало його лише каліцтво Бенуа-Кантена: армія ніколи не шила уніформи для горбаня, повторював собі він. Бенуа-Кантен, той і так мав інші гризоти – незмірну любов до Альми. Бо його калічне тіло не скроєне для жаги, не переставав бідкатися він.

Тільки Жан-Франсуа-Стеблина не відав, що сталося тій, яка завше була і залишалася радістю його безмежно простого серця, тій, яку він називав своєю душкою. Він так зажився на світі, що нібито опинився поза часом. Він усе ще любив увечері ставити стільця на порозі і сидіти так, лицем до тих земель, які так довго обробляв, дарма що очі його геть змертвіли й він нічого не бачив, окрім спогадів. Так само він більше не чув ніяких шумів, що піднімалися від землі, криків тварин і голосів тих, хто його оточував. Як він розрізняв щось, то тільки спів своїх двох горличок. У нього збереглася ця пара на згадку про Віолетту-Оноріну. А втім, йому здавалося, ніби він сам став кліткою, де гніздилися птахи, і ніби вони похитуються там, на самому краєчку його серця, тихо-тихесенько щебечучи.

І коли набат ударив, він не почув. Смерть не могла знайти ні доступу, ні відголосу в його серці, де тулилися його горлички. Вони берегли його від усякого лиха, від усякої тривоги.

Проте цього разу набат ударив дуже сильно, бо

новий дзвін церкви Святого Петра не мав більше щербини. Його відлили у повноті перемоги і встановленого миру.

Проте щербина не зовсім зникла, її просто перемістили, й тепер вона знов появилася, але вже не в бронзі, а в мирі. Ось чому дзвін бовкав таким повним та рішучим голосом над полями, разносячи всім велику новину: що вона вернулася, вража пора, пора крові і страху, та ще й ступає семимильними кроками.

Він дзвонив так гучно, що Габріель і Мікаель почувли його у нетрях свого лісу і рушили до хутора, маючи намір не вернутися жити серед своїх, а піти в інший похід. Великий похід, справжній похід. Це вони відчувли інстинктом, двоє братів-коханців, двоє кровних братів, бо прийшла їхня пора, гідна для того, щоб винести свою пристрасть, своє буйство та свій крик на світло сонця і пройтися з боєм по цілому світу.

А стан, обраний ними для реалізації свого творіння, свого великого творіння, був ворожий стан. Криваве творіння могло звершитися тільки тут – тут де панувала найлютіша ненависть, високе і згубне братерство. Бо треба їх нищити. Нищити й нищити, і знову нищити. Аж доки стане подиху, тілесної сили й люті. Ця лють віддавна вже шкребла кігтями їм по серцю і тілу.

2

Вона таки вернулася, пора воріженька, та ще й цього разу її не дуже виглядали. Тепер ворог не длявся і з'явився зненацька. До того ж, стояла весна,

і все сталося так швидко, що оновлена природа ще пишала, попри руїни і перші трупи, розкидані майже скрізь по полях.

Хутір Чорноземля, притулений на пагорбі над долиною Мез, залишився неушкоджений. Він узяв та перерубав канати, ще більше відірвавшись від решти краю, і буцімто геть загубився у згортках своїх лісів – так цькований звір таїться у лігві. А втім, край розосередився сам собою, розсіявся островами. Він і досі залишався трьома Франціями, але став уже іншим; Франція розпалася на три частини зсередини, поділившись на зони. Одна була так звана Вільна зона, другу зону оголосили Окупованою, третя стала Забороненою. Існували ще й інші; дехто поїхав на суднах із цих краєчків території у глибині мішків, щоб осісти деінде, в тимчасових теплицях, в Англії або в Африці. А місто, велике місто з парками й садами, де Сліпун-Сіроманець зустрів свою останню і найбільшу любов, потрапило в полон Там, згальблене і згорьоване.

Там. Тут, так як і Сьогодні, більше не було. Було тільки Там, незмінне й недосяжне, і Завтрашнє, що роззявляло рота від страху. Ця нова, покvapливо накреслена картографія не переставала дивувати: маленьке містечко, відоме хіба що тільки хворим на печінку, висунулося на перший щабель цього катастрофічного землепису.

Увесь терен Чорноземлі, зведений у заборонену зону, нібито змінив широту, Широту-війну; краєвид геть одмінився. Земля ніби зазнала кровотечі; зібраний врожай, людей і стада занесло повінню на другий бік фронту. Цілі села зникали за примхами якогось кадастру, запроваджуваного день за днем картечю, вогнем і бомбардуванням. Химерна архітек-

тура вродилася майже всюди: бункери, авіабази, табори, казарми, залізничні рейки. Бетонний пейзаж, обрій-дротівник. Оселі й поля зненацька змінили власників і функцію. Ворог запанував господарем у кращих будинках, повиганявши юрмами люд, аби оселити натомість колоністів, прибулих із далеких куточків Сходу, і змусити там працювати ватаги бранців, зігнаних зі всіх країн.

На перших порах окупант, святкуючи перемогу, здавалося, ще дотримувався якоїсь пристойності і намагався навіть залучити до своєї слави цей розкиданий переможений народ, що тулився в сутінках страху і злоби. Але це тривало коротко; перемога сильного стосується тільки здобутків та права для нього самого, іншим судилося підбирати рештки з поля і ходити на волі недовго, словом, хоч не хоч, піднімай руки вгору.

Перед цим ухилянням від служби ворог відверто виявив своє невдоволення й лють у червоних афішах. Обклеєні ними вулиці міст і сіл стали галереєю жаху та смерти.

Чорноземлю, де вулиць не було і де єдиною громадською спорудою була стара пральня, якийсь час окупант обминав, і хуторяни майже забули про присутність ворога, побаченого хіба що за шибками великих чорних машин, які квапливо проїздили вряди-годи по дорогах. Проте люди добре пам'ятали про не таке вже й давнє перебування ворога на їхніх землях і відчували, що смерть таки бродить довкола, що вона готується стрибнути на їхню спину, зачаєна, підступна, в якомусь кутку. Так було завжди. Ось тільки ніхто точно не знав, ні звідки, ні коли, ні як вона кинеється. Отож, люди втягали голову в плечі і мовчали.

Врешті, як вони й боялися, ця смерть прийшла. Вона заявила дивно, цілячись не в живих, а у вже й так мертвих. От що значить широта-війна – і сміх, і гріх.

На світанку прямо на цвинтар у Монлеруа впав літак. Цього разу церква позбулася не тільки дзвону, з дзвоном була знесена і дзвіниця. Що ж до цвинтаря, то він був знищений на три чверті. Коли розвидніло, на руїнах познаходили пошматовані тіла тих, кого земля вже так довго роз'їдала. Тіла без облич та без ознак статі, викинуті мішма аж на дахи сусідніх будинків і на гілля дерев, з яких саме почало облітати листя.

Ось такий випад для прихожан Монлеруа щедрий збір плодів їхньої першої осені, проведеної у широті-війні, – їм довелося збивати жердинами рештки своїх бозна-колишніх мерців і знов зсипати їх усіх гамузом у спільну яму, викопану під наглядом озброєного окупанта, якого зацікавив лише один-єдиний труп – труп зі збитого літака.

Сліпуна-Сіроманця потрясло до глибини душі це гвалтування цвинтаря, перетвореного на анонімне скопище кісток. Отак була розпанахана, осквернена його пам'ять. Уся його пам'ять і всі минулі його любові.

Мелані, Бланш, Блакитна Кров і його донька Марго – від цих імен йому стало раптом зле, вони вкидали його в журбу і в'ялили його душу. Його минувшина, вся його минувшина лежала у спільній ямі, вирвана з історії, вибита з пам'яти.

Цього разу йому таки залили сала за шкуру; смерть і лихо знову вернулися. Вони перестали бро-

дити коло та навколо й завдали оце свого першого удару. І цей напад був учинений в несподіваний і підступний спосіб, зайшовши у спину, в минуле. А тепер вони візьмуться за живих, заскочать уже з флангів і потім нарешті шмагонуть навідліг, у лице.

Отак Чорноземля ще більше посунулась, скочуючись цього разу цілком у широту-смерть.

Бенуа-Кантену причувся зовсім тихий плач по той бік вогню, коли серед цього багаття білий слон похилився набік і вибухнув. Він дивився, доки розум не потьмянів, на тонке личко Альми, що тріпотіло за завісою хисткого полум'я; її очі уже не здавалися такими великими; Двобрат так міцно пригортав його до себе, ніби хотів утулити його у власне тіло, сховати там.

Пожежа палала довго. Вона так гуготіла, що залишила після себе фантастичну піраміду спалених меблів, білизни і речей. По навколишньому снігу перебігали під огняними язиками довгі рожеві брижі. Довкола цієї ватри було холодно та водночас гаряче.

Двоє дівчаток, Сюзанна та Івонна, ховали свої личка у згортках плаття своєї матері і дряпали зі страху їй руки. Вони не хотіли дивитися, вони не могли дивитися. Рут стояла нерухомо й мовчки плакала. Вона бачила, як вони раз у раз підводили вгору обличчя і руки, потім обтріпувалися від чорної кіптяви, що пурхала над полум'ям. Усі її альбоми згоріли. Сльози та гра полум'я – її очі теж сліпли. І цей чорний дим, мов велика, тріскуча, розкошлана вітром борода.

Одна Матильда стояла трохи осторонь у жіночому гурті, руки схрещені на грудях, а біле волосся осяяне відсвітами вогню.

Сліпун-Сіроманець стояв у оточенні своїх синів, Сильвестра, Самуеля і Батіста. Він злегка похитувався, мов той сомнамбула між сном та явою. Цього ранку Рут поклала на його очі руки так, що затінила і його повіки. "Знаєш, що я наділа сьогодні?" – спитала вона. Коли забрала свої руки і він обернувся, то побачив зелену сукню, сукню їхньої першої ночі. "Пригадуєш?" – "Авжеж, пригадую. Вона личить тобі й досі, як того дня". І справді, вона все ще личила їй, ця зелена сукня, так ніби ні Рут, ні сукня не змінилися за ці десять років. Ця сукня все ще зберегла у своїх згортках і кишнях цю шалену тінь, яка колись так його запалювала під час пробудження. Ця зелена тінь, що червоніла тепер перед полум'ям і куди двоє дівчаток ховали свої голівки. Тінь поразки.

Навіть старий Жан-Франсуа-Стеблина виповз із своєї халупи і доплентав сюди; стоячи між Тадеєм і фермерських хлопцем Нікезом, він простягав у пустку тремтячі руки, намагаючись відчутти вогонь пучками. Втішний щебет двох його горличок він перестав чути по тому, як солдати кинули їхню клітку в багаття.

Коли вогонь нарешті погаснув, офіцер, розпорядник цього дійства, який сидів, закинувши ногу за ногу, на єдиному вцілілому стільці, підвівся й віддав нові накази. Тоді був проведений другий відбір: цього разу відокремлювали не чоловіків та жінок, а тих, хто мав іти, і тих, хто зоставався. Потім стався ще й третій відсів серед тих, хто мав іти. На один бік відділили Рут та її п'ятеро дітей; на другий – молодиків, придатних для праці на райх: Батіста, Тадея і Нікеза. Горбаня лишили осторонь, надто він каліку-

ватий. Але все-таки визнали, що бодай раз він міг би послужити на славу окупантові. Офіцер вручив йому зброю і звелів убити старого Жана-Франсуа-Стеблину, винного в тім, що приховав двох горличок, тобто двох посланців, здатних полетіти проти вітру на переможному марші історії, за яку саме він, офіцер, ладен битися до останньої краплі крові.

Бенуа-Кантен тримав револьвер плазом на двох руках і дивився на нього з розгубленим виглядом. Він стояв один посеред подвір'я, перед купою ще димучих головешок. Зовсім один між офіцером та Жаном-Франсуа-Стеблиною, який розпачливо шукав опори, щоб не впасти. Офіцер звелів принести стільця для старого і навіть посадив його сам. Усіх інших відтіснили далі, до мурів служб та будинку: їм дозволили бути лише глядачами.

Офіцер повторив свій наказ. Бенуа-Кантен, здається, його не чув або, принаймні, нічого не второпав. Він повертав голову то до офіцера, то до Жана-Франсуа-Стеблини, все ще з покладеною між долонями зброєю. Він почував біль у спині, а в горбу, здавалося, щось ворушилося. "Мій горб зараз лопне, – сказав він собі. – З нього висунеться рука, що стріляє". Ця думка як злякала його, так і заспокоїла. "Рука зараз висунеться..." – "Послухайся ж, – нарешті шепнув йому Жан-Франсуа-Стеблина. – Я вже зажився на світі. Вони вбили моїх горличок, тепер настала і моя черга. Що ж тут можна вдіяти... Нумо, мій хлоню, стріляй, стріляй же..." Він шепотів, тихо похитуючи головою й дивно усміхаючись, з журним і відсутнім виглядом. Бенуа-Кантен пошукав очима Альму. Угледів її ген, дуже далеко, під муром стайні, вкупі з юними братами та сестрами. Очі її були такі великі, що весь мур стайні синів від них.

Офіцер повторив свій наказ утретє і востаннє. Його терпіння вичерпалося, він попередив Бенуа-Кантена: якщо той у наступну хвилину не виконає дорученого йому завдання, то стратять за непокору його. Від очей Альми синіли тепер усі мури й навіть, скільки сягало око, сніг. Бенуа-Кантен не бачив більше нічого, не чув і не відчував – тільки це: блакить сланцевого кольору розливалася очима Альми на весь простір та трепетала у середині його власного тіла, немов довгий мовчазний плач. Спина боліла так, що хотілося волати, йому здавалося, ніби якийсь кулак лупить щосили у нього, щоб розбити горб.

Він повільно всунув зброю у правицю; вона була важка, і він не знав, як з нею поводитися. Він звів руку, відступив на кілька кроків, простягнув свою правицю прямо перед собою і тихо поклав пальця на курок. "О!" – вдоволено гукнув офіцер і підсунув трошки стільця, щоб краще бачити сцену, схрестивши руки за спиною. Тоді Жан-Франсуа-Стеблина видав якийсь дивний звук, схожий на туркотання горличок. Він увесь скоцюрбився на стільці, обхопивши коліна руками та похилившись уперед головою, ніби збирався звалитися.

Бенуа-Кантен кинув останній погляд на Альму, потім перекинув зброю, узявши її обіруч. Він націлювався стратенцеві межі очі й одразу вистрілював. Усе відбулося дуже швидко: куля влучила в ціль – той впав, лицем уперед. Жан-Франсуа-Стеблина продовжував туркотіти на стільці. Бенуа-Кантен кинув зброю на землю.

Звідусіль почулися крики, і біля мурів стайні та клуні виникла страшена тиснява. Але лад був одразу відновлений ударами прикладу.

Кілька вояків рвучко кинулися до Бенуа-Кантена, завмерлого на місці. Вони наставили прямо на нього ці химерні знаряддя, з яких вже підпалили цілу купу меблів і предметів десь годину тому. Сліпун-Сіроманець схопив Двобрата в оберемок та силоміць притиснув до муру, повернувши йому голову.

Пролунав якийсь глухий сик. Бенуа-Кантен побачив, як до нього шугнуло три язика плинного і свистючого вогню. Очі Альми угледіти востаннє він не встиг. Відтак усе запалало. Його тіло зненацька охопив вогонь, воно обпливло полум'ям від голови до стіп. Туркотання Жана-Франсуа-Стеблини похлинулося в гострому крику. Його теж поиняв вогонь, палячи живцем на стільці.

Бенуа-Кантен хотів гукнути ім'я Альми, покликати її, признатися нарешті, як він завжди її кохав і як її прагнув, і в цю мить, як ніколи. Але замість імені Альми, його єдиної та прекрасної любови, вигукнув інше слово в ту мить, як покотився на землю, пожертий полум'ям. "Стілечниця", – вигукнув він. Йому щойно, під обгорілими повіками, примарилася стара стілечниця з парку Монсурі: вона діставала зі здоровенної кишені свого фартуха з монетами вогнемет, з якого палила всіх, хто катався на каруселі, і білих слонів.

*Sheyn, bin ich sheyn,
Sheyn iz mayn Nomen...**

Альма заспівала голосом зовсім маленької дівчинки. Дивилася вона так, як божевільна. Їй звеліли мовчати, але вона тягла й далі свою пісеньку.

*Bin ich bay mayn Mamen
A lichtige Royz.
A Sheyn Meydele bin ich,
Royte Zekelech trog ich.*

* "Гарна я, ой гарна, / Гарною я звусь..." (ідиш).

*Gelt in di Tashn,
Vayn in di Flashn...**

Сильний удар прикладом у груди збив їй подих, але вона одразу підхопила свій приспів, ще тоншим голосом: "*Shrayen ale sheyn, sheyn bin ich, sheyn...*" Цього разу вона дістала кулю в горло. Її пісня закінчилася бульканням крові, тоді як сама вона зовсім тихо опустилася серед братів і сестер, черевики яких скоро почервоніли.

Діти і Рут не встигли спам'ятатися, як їх уже криками й ударами загнали до машин, так само як загнули Батіста, Тадея і Нікеза. Тільки маленька Сюзанна шептала, бігаючи в цьому шарварку, але так тихо, що її ніхто не чув: "*Bin ich bay mayn Mamen a lichtige Royz...*"

3

На підвір'ї тепер залишалися тільки Матильда, Сліпун-Сіроманець і Двобрат. Конвой давно вже зник, а вони стовбичили нерухомо на тому самому місці. Сліпун-Сіроманець й досі тримав свого сина лицем до муру: він ніяк не наважувався розтулити свої обійми, чуючи, як гучно стукає серце у Двобрата. Він боявся, як би відпущений торс його сина не лопнув, немов дерев'яна бочка без обручів. Але нараз він утратив силу і свідомість, його руки опали, наче два ганчір'яні клуночки. У цій кволості і йолопівстві на нього напали позіхи. Він відчув глухий шум у тілі свого сина, серце якого раптом перестало битися. Й одразу ж йому різонуло у лівому оці.

* "Гарна я у мами, гарна я така, / Ношу шкарпетки червоні, / У кишені – гроші, / А в пляшках – вино" (ідиш).

Двобрат повільно осунувся, тручись лобом об мур, і впав навколішки.

Сліпун-Сіроманець, з опущеними руками, приголомшений, ніби зі сну прокидаючись, оглядав подвір'я, велику купу попелу посередині, два тіла збоку, Альму, притулену до стайні, з головою у величезному німбі чорної крові. "То що... – мовив тихо й здивовано, – це кінець?... Виходить, усьому кінець?..." Вечоріло, і пагорб уже спроквола розмічали вечірні тіні. Очевидно, він звертався саме до цих тіней. Він показав на дорогу школярів і сказав: "Ось звідки він прийшов. Я пам'ятаю. Такою важкою ходою. Я навіть не впізнав його. Здається, це було вчора..." І справді, йому здавалося, ніби все було вчора: Мелані, Бланш, Блакитна Кров, Рут і всі його діти, п'ятнадцятеро дітей, яких він появив, а також Бенуа-Кантен. Учора.

Віднині він так чи інакше не міг мати нічого, окрім цих учора, тільки ці учора. Прийшла пора пускати з димом речі, меблі, тіла. Теперішнього більше не було, як не було і майбутнього. Зоставався лише якийсь химерний сон, викинутий поза часом.

Сліпун-Сіроманець обернувся до свого сина, вкляклого біля нього, обхопив його і підняв. До нього вернулася сила, вернулася пам'ять, пририта як болем і скорботою, так і ніжністю. Він поніс Двобрата до ганку дому та сів тут, на приступках, тримаючи величезне перекинute тіло сина між своїми ногами. "Все скінчилося, – приказував він. – Усе зовсім скінчилося..." Він говорив упівголоса, іноді майже усміхаючись. Він звертався до своїх, до всіх своїх мертвих, до всіх своїх відбулих. І так розмовляв аж до самої ночі, непомітно колисаючи на колінах сво-

го сина, пестячи йому обличчя. Розмовляв він і з ніччю, вітром та снігом, з цією білою віхлою. "Батьку, – запитала зненацька Матильда, – що ж нам робити... з усіма цими тілами? – Потім додала: – Земля зовсім мерзла. Не покопаєш..." Ці свої прості слова вона насилу вимовила, такі вони здавалися тепер важкі, такі свинцеві, такі рубані. Губи її понабрякали.

Усі ці тіла і не покопаєш. Ці слова скидалися на чорні брили, ще крижаніші, ніж земля. Вона переміряла двір, тулячи до грудей руки, навіть не знаючи, з яким холодом вона бореться – з холодом ночі чи з холодом слів. На ферму вернутися вона не наважувалася; дім, як вона знала, з'яв пусткою, двері і вікна повибивані, підлогу зірвано. Вона не могла вернутися, адже дому в неї більше не було; було тільки те, що надворі.

Батько. Усі ці тіла. Копати. Ці слова не переставали гризти їй голову, таку саму порожню, як її будинок із його глухими звуками. Вони стукали їй у скроні, б'ючись, як зірвані на вітрі двері. Одне слово відірвалося і застукало дужче за інші. Батько... Батько... Батько...

Але батько не дивився на неї, може, навіть не бачив її. Він розмовляв із ніччю та з мертвими. Вона змерзла більше за всіх цих мертвих і відчувала себе куди самотнішою за них. Батько, батько, батько... То що, треба померти і їй, померти для того, щоб батько нарешті обійняв її і втішав у цьому незмірному горі, яке завдавало їй такого страждання? Що, треба померти і їй?

Їй спала хіть лягти і собі, з усіма цими тілами, знівеченою, як усі ці тіла. Вона рушила прямо до купи приску, що вкривав тонким шаром сніг, і впала

на неї. "На споді, – сказала вона собі, – на споді, може, ще жевріє вогонь. На споді має бути тепло... тепло..." Вона почала відгортати попіл, риючись серед спалених решток, щоб відшукати жар. Але тільки здерла шкіру на руці об залізний шматок. Ця рана, нарешті жива, пробудила її з одубіння, і вона одразу ж відчула присмак попелу.

Річ, об яку вона здерла шкіру, була довгаста залізна скринька, вся з'їдена вогнем. Вона впізнала її негайно і тому не відкрила. Це була скринька, яку приніс Двобрат із попередньої війни. Тепер байдуже знати, чия рука, Огюстена чи Матюрена, скам'яніла там усередині. Вона знов сунула скриньку у попіл і підвелася. "Але що це я роблю? – спитала вона себе, обтрушуючи попіл із сукні. – Моє місце не тут. Я жива залишилася. Жива. Я живу. Я і мій батько живі. Попіл – він для мертвих. Для колишніх і для сьогоdnішніх. Але не для мене!"

Вона таки твердо стала на ноги, ця стародавня рука у з'їденій залізній рукавичці вже не зловить її. Хай вона хапає ці інші тіла. Всі ці безживні тіла. Оскільки землі не вкопати, треба спалить усе, геть усе. "Батьку! – гукнула вона, звертаючись до Сліпун-Сіроманця. – Так цього кидати не можна! Треба спалити тіла. А то прийдуть звірі. Земля надто мерзла, не вкопаєш".

"Земля... – підхопив Сліпун-Сіроманець ніби якимсь далеким ехом. – Земля..." Відповідав він зовсім не Матильді, а просто говорив сплючи. Бо заснув, сидячи на порозі, з відкритими очима, все ще пригортаючи Двобрата до себе. Тепер він тримав його, мов малесеньке дитятко, свого сина-первака, такого одначе великого, з такими важкими ногами.

Він спав і бачив сон. Йому снилася земля. Та земля, де він не родився, – і для нього ще було благом, що вона ніколи по-справжньому не приймала його і тепер навіть його мертвих відмовлялася приймати. Отож, він зостався прісноводною людиною, яка тільки й робила, що ходила серед земних людей та заблукала. Землю, це таки правда, ми не могли освоїти, не могли навіть її заселити. Звичайно, він довго її рив, протягом семи років навіть спускався в надра інших її шурфів, і протягом п'ятдесяти років порав, плекав, запліднював. Але нині до нього дійшло, що це були тільки подряпини, намічені й стерті. Колись річки відкинули його як перевізника, а тепер як селянина відкинула його земля, як коханця і батька відкинула любов – як живого відкинуло життя, не згодившись прийняти його як мертвого. Він був нізвідки. Ось чому він зовсім не поспішав устати з цього порога, де спав сидючи.

Йому снилася земля. Її мідяне і золоте колосся, її зелені і блакитні трави, її джерела й ліси, її квіти кольору нігтів, очей, губ та крові. Від усього цього йому більше не зосталося нічого. Тільки лід і попіл.

"Земля... земля..." – шептав Сліпун-Сіроманець уві сні. Уже зазоріло, хисткі відблиски рожевої білі грали на обрії.

Проте його розбудили не ці досвітні огні, а червоні помахи полум'я. Матильда розгнітила велике багаття на тому місці, де напередодні солдати запалили вогнище. Вона зібрала солом'яні стаєнь, уже давно порожніх від їхньої скотини, і нагромадила всі шматки дерева, які тільки здолала знайти. Потім приволокла туди тіла Альми, Бенуа-Кантена, Жана-Франсуа-Стеблини, і навіть тіло Двобрата, видерши його з обіймів заснулого батька. Всі ці тіла були важ-

кі страшною вагою смерти та стужі, але водночас – такі покірні. І тоді, як її раптом охопив живий дух, у цю мить, коли вона зреклася самої себе, – до Матильди повернулася нова, дика сила. Вона споглядала другий вогонь, вогонь очисний і благодотворний цього разу. Саме добрий вогонь злучив до купи все те, що напередодні роз'єднало огнище, і звільнив мертвих від їхніх панцирів смерти, щоб віддати їх вітрові.

Сліпун-Сіроманець підвівся й повільно підступив до вогню. Він не сказав нічого. Тільки стежив за тим, як здіймаються ці химерні язики, в яких поступово, з тріском, зникали останки його дітей і його старого товариша. Він навіть не обурювався, уже не почував ні гніву, ні ненависті до Бога. Та й навіщо, адже врешті-решт Бога немає, небеса такі ж порожні, як земля, такі ж порожні, як його дім. Немає іншого Бога, окрім усіх тих, кого він так любив і хто тепер спокійно палає перед його очима. Стежив за цим повільним перетворенням Бога на попіл та мовчав.

Розвидніло; небо мало таку саму барву білястошовкової сіряви, як купа приску, аж несамохіть думалося, що й воно палало цілісіньку ніч. Із приходом дня зірвався вітер, здуваючи зі сніговою поземкою увесь попіл.

Сліпун-Сіроманець і Матильда нарешті повернулися до порожнього будинку. Вітер вдирався крізь вибиті рами, посвистуючи попід стінами; пуста й мовчанка приміщення посилювали цей свист і несли його з кімнати до кімнати. Це нагадувало безсловесні, уривчасті голоси, злиті в одному подихові. Голоси, вирвані з їхніх тіл, голоси позаус-

ті, розметані в усіх напрямках. Хор глухих голосів, знавіснілих у своїй незмірній пустці.

Матильда обернулася до свого батька: він стояв спиною посеред світлички, руки опущені, як пліті, а голова похилена до землі. "Всі ці роки, всі ці події лиш на те, щоб вернутися сюди!" – нараз гукнула вона, вражена подивом до глибини душі. Батько постав оце таким, яким вона бачила його тридцять п'ять років тому перед ліжком своєї матері. Лише плечі були ширші і сутуліші, ніж тоді. Чи ж розридається зараз він, як плакав того дня? Її любов до батька була тепер лише гнівом та безкінечним жалем, і ці почуття боролися у ній, стискаючи серце. Матильда схопилася руками за голову, кімната почала крутитися, а стіни танцювати. Так, вона дотримала своєї обітниці, вона зосталася абсолютно вірною і відданою власному батькові. Вона його не покинула, ні покохавши, ні вмерши. З п'ятнадцяти дітей, які він породив, була єдиною істотою, що залишилася при ньому попри всі буревії і шторми. Але яку винагороду дістала вона за таку вірність? – Нічого, окрім байдужості й зрад. Відчувала, як пересердя витісняє жалість і закипає гнівом. Потім її непереможно потягло підняти все на сміх. Стримуючи себе, вкусила кулак і впала всім тілом на коліна – і тут зайшлася реготом. Усі ці роки, усі ці любовні драми, ревності, скарги лише на те, щоб вернутися сюди, вернутися до нуля! Вона гатила в підлогу кулаками і трясла головою, регочучи. Сліпун-Сіроманець підійшов й мовив: "Матильдо! Матильдо! Що з тобою? Годі, я тебе благаю! Піднімися, годі!..." Від цього сміху чоловікові стало зле: так фальшиво і злісно лунав він. Сліпун уклякнув біля неї і взяв за руку. "Я тут, ось я! – волала вона крізь

сміх. – Я завжди тут, це я, я! Всі інші зникли, а я тут! Але чому, скажи, чому? Ти ніколи мене не любив, ні ти, ні будь-хто! Га! Я тут – і нікого, хто б це помітив, хто любив би мене..." Розпущене волосся вкривало їй обличчя, нависаючи над очима і ротом. Її біле волосся, упале на лице, блищало, як потоки сліз. Вона підняла руку, аби відштовхнути батька, але рука опустилась на його плече і міцно вчепилася в нього. Він обійняв її і дав виплакати у своїх обіймах; доньчині сльози котилися йому на шию, обпалюючи його аж до споду сорочки.

Наплакавшись, вона підвелася, як на пружині, рвучко відкинула назад волосся і заявила твердим голосом: "А тепер до роботи! Треба все починати по-новому". Ще один раз вона опанувала себе.

4

І вони знов узялись до роботи, голими руками, не маючи іншого мотиву, окрім потреби п'ядь за п'яддю змагатися проти влади пустки та найстрашнішої нуди.

Але скоро виникла нова причина для їхніх зусиль. Її принесла одна молода дівчина. Вона прибула ввечері, несучи з собою тільки вбрання, в яке була одягнена, і дитину, яка вже билася в ній. Йшла пішки від самого містечка й добиралася цілий день до Чорноземлі. Містечко теж спалили. Прилетіли бомбардувальники і скинули більше бомб, ніж це містечко налічувало домів. Від міста не зосталося каменя на камені, це вже був закинутий кар'єр – більше нічого від книгарні Бороме з гарною блакитною виською: ні даху, ні мурів, ані навіть книгаря та його

дружини, завалених уламками. Врятувалася лише їхня донька Поліна зі своєю дитиною, яку вона понесла від Батіста. Ось чому дівчина прийшла шукати притулку на Високій Фермі. Сліпун-Сіроманець прийняв її, як колись прийняв Гортензію і Жульєтту.

Прихід Поліни скоро надав облич та тіл усім цим позаустиим голосам, які все ще витали у порожніх покоях, бо Поліна так жила чеканням, що зрештою зарадила своєю надією і Сліпуна-Сіроманця. Вона вирвала його з холоду незмірної самоти. В поверненні Батіста вона не сумнівалася. "Ось тільки війна закінчиться, – постійно приказувала дівчина, – припиниться, як усяка війна". Хіба вже не шушукуються майже повсюди про те, яка в окупанта похмура і перекошена міна, котру він кривить завжди тоді, як відчуває наближення своєї поразки? Хіба не розповідають, що ворог видихається в цьому безкінечному поході по величезних снігових пустелях, простягнених там, десь там на сході, і що чим більше він просувається, тим більше простує до своєї погибелі? Батіст і Тадей не на фронті, їх депортували лише до трудового табору, десь у Німеччині. Отож, треба чекати, бажати їхнього повернення так сильно, щоб це бажання стало нарешті реальністю.

Оскільки долі не переламати і вигнанців на ферму не вернути, уперта надія Поліни передалася Сліпуну-Сіроманцю, як лихоманка, й жевріла в його серці вже аж до кінця війни. Вони повезли ближніх, звичайно, не знати куди, ні, навіть, за яку вину, але ж не для того, щоб убити і їх. Те, що сталося на подвір'ї в день облави – і підпал, і вбивства на фермі – спричинене лише шалом простого офіцера й низкою моторошних помилок. Це не може бути зако-

ном, це тільки страшний інцидент без продовження та відновлення. Щоправда, останнім часом із ним траплялися чотири випадки нападу цього раптового болю в лівому оці, щось дуже часто, але він знехтував біль і відмовився якось пояснювати це явище.

Ба навіть іноді він казав самому собі: "Може, ближні сховані краще від війни – у цих таборах під охороною самого ворога – і терплять менше від нестатків та голоду, ніж якби залишалися на спустошеній фермі?"

Якщо бодай трохи Сліпун уявляв, що таке табір полонених або підневільної праці, то де йому було уявити, що таке табори, куди привезли євреїв. А втім, йому справді було невтямки, що означає бути євреєм, та й ширена ворогом антисемітська пропаганда нічого не навчила його в цьому питанні, якого він досі ніколи собі не ставив. На початку їхньої зустрічі Рут одного дня заявила: "Знаєте, я – єврейка". Ні, він цього не знав та навіть не здогадувався, навіщо це йому було знати. Єдина різниця, яку він помітив між ними тоді, була вікова, і саме ця різниця хвилювала його у той час. Але навіть про неї він урешті забув, щастя його узів із Рут перемішало їхні літа, як змішуються безмежно тихі й повільні води. Лише тепер йому спало давнє зізнання Рут і змусило його задуматися. Проте жодної розумної відповіді на це безглузде запитання він так і не знайшов, тому дійшов одного й того самого висновку: Рут – його дружина, його кохана, і вона повернеться з їхніми чотирма дітьми, як тільки правнуки улана поляжуть під тими снігами на краю світу, який вони прагнули завоювати.

Атож, таки треба, щоб до нього вернулася Рут, разом із дітьми. І це треба не лише для них самих, а

й для тих, чия смерть у нього в голові не вкладалася. Бо з його думки, більше за сина або за старого Жана-Франсуа-Стеблину, не йшли Бенуа-Кантен та Альма. Він усе ще відмовлявся вірити в те, що бачили його очі того дня. Бенуа-Кантен, його найніжніший товариш, завдяки якому прийшла його остання любов, – Бенуа-Кантен, увесь охоплений полум'ям. І Альма, вічне дитятко з очима неосяжними, як час, піддівча з серцем більшим, ніж її очі, – Альма, що тягне криваве голосіння.

Задля цих двох, обернутих на попіл, він повинен відшукати Рут, з тим щоб вони жили тепер не тільки власною любов'ю, а ще й любов'ю, якою їхні діти не встигли прожити. Він добре відчував, що тільки біля Рут зможе знайти втіху – надолуження. Бо тільки вони могли повернути обличчя проти смерті тим, хто умів бути й застається найкращою часткою їх самих. І решта теж до нього вернеться: як доньки Бланш, так і сини Блакитної Крови, та навіть інші сини, зачаті в нетрях Лісу Побачення, – хай навіть від останніх не було вістки від самого початку війни.

Восени Поліна привела сина. Вона назвала його Жаном-Батістом. Це нове народження, звершене на фермі, як народження всіх дітей Пеньєля протягом півстоліття, воскресило надію у Сліпуна-Сіроманця. Виходить, не даремно зводив він мури свого дому, навішував двері на завіси й чіпляв віконниці на вікна. Ці мури обіймали тепер не пустку і не внутрішній двір, а інтер'єр, справжній інтер'єр, і новий крик тут здіймався, нове тіло ворухилося, кличучи усією своєю плоттю до життя й до нової пори. Цей крик його хвилював навіть більше, ніж крик перших синів, бо помічав у ньому, як ніколи, гостру і живу

красу цього безконечно відновлюваного світу. Крик, запліднений надією і силою цього безумного чекання, яке прирекло його на невсипуще пильнування. Віднині він уже свято вірив у повернення всіх своїх. Крик новонародженого був не чим іншим, як іще не висловленою заповіддю цього повернення.

Поліна ще більше за Сліпуна-Сіроманця бачила у своєму синові посланця цієї твердої надії, до якої обоє чіплялися. Він був дитятком її юності, зачатим одного дощового і голошкірого дня майже у маренні.

Як згадувався їй цей день: Батіст і вона вирушили у велосипедну прогулянку. Вони виїхали за місто і гнали прямо до плями дуже темної і променистої сіряви, що бовваніла на обрії, між небом та землею, так ніби ждала їх і ніби вони мали швидше до неї дістатися. Проте, перш ніж обоє досягли її, пляма раптово розлізлася по всьому небу, і вітруган затряс небо, наче величезну, сіру, брезентову накривку, розсіюючи сполохане й галасливе птаство. "Збирається на дощ. Розвертаймося і тікаймо назад", – сказав Батіст, ставлячи ногу на землю. Але саме в цю мить ляпнула перша крапля дощу. Краплина така буйна, така холодна, що розбилася на його чолі та скотилася аж до рота, залишаючи на губах смак каменю й кори. І відчуття цього смаку прокотилося по всьому його тілу і сповнило плоть та серце якимсь чудовим бажанням розбишацького буйння. "Ба ні, лишаймося! – раптово заявила вона глухим і рішучим тоном. – Дощ заповідається таким рясним, таким гарним! А потім, уже надто пізно". Вона жваво схопила його за руку й потягла до косогору. Дощ врешті припустив і барабанив їм по плечах та об-

личчі. Велосипеди покинули на узбіччі дороги, а самі скотилися аж на дно ями, вистеленої вже мокрою травою. Її шкіра так прагнула впитися дощем, холодом і змішаними опіками, пестощами й поцілунками, що вона роздяглася догола, аби сповна віддатися тілові Батіста і воді. Одне із коліс роверів, покинутих на краю косогуру, довго крутилося у пустці; вона стежила до запаморочення, поверх плеча Батісти, за обертанням цього колеса під дощем, колеса, схожого на якесь крицеве сонце.

Її син, це тут, на дні рівчака, шовковистого від дощу, моху й болота, одного голошкірого дня, вона зачала його. Він був живою пам'яттю, і щодня все більшою у розмірах, про цей гарний день нестямного кохання. Її любов'ю, її бажанням, розлитими на всій довколишній землі безконечним плином дощу, – з небом над ними, у них, мов якийсь величезний бубон, сповнений глухого і м'якого торохтіння.

А втім, так вона й прозвала сина – Бубнилко. І цей Бубнилко став ще більшим за посланця надії та хранителя її кохання, він був предтечею прийдущої перемоги і віднайденої радості. Хіба він не вимовив уперше магічного слова дитинства "мама" того самого дня, коли світ дізнався про капітуляцію розбитого ворога, десь там, у снігах та морозах східного фронту, і не зробив своїх перших крочків того дня, коли ворог, знову розгромлений на другому кінці землі, покинув землі Африки? А ще мине трохи часу, і дитячко заговорить, почне бігати й співати – ось тоді настане черга для її рідної землі, визволеної нарешті від окупанта. І Батіст повернеться.

Що більше збігало днів, що більше дитина росла, то більше міцніла їхня надія, хоча під цю саму го-

дину окупант, відчуваючи все дужче, як тьмяніє його тисячолітня, як він вірив, слава, заповзвся контрударом знов нав'язувати себе стріляниною, плюндруванням і стратами. Багато сіл, та навіть міст, стало скидатися на якісь хутори, стільки будинків пішло з димом і стільки вулиць позбулося своїх мешканців. Війна не вдовольнялася більше тим, щоб плазувати по землі, вона стала на крило і ширяла вже й у небі. Всі ці літаки, линучи вночі, здавалося, породжували якісь тіла у небі, такі собі хмари, зведені з висот і спущені сіяти град із криці й вогню, і іноді ці химерні білі птахи сідали на дерева. Один із таких птахів навіть упав одної глумої ночі на покрівлю Високої Ферми, поранивши собі ногу при падінні. Сліпун-Сіроманець сховав його у своєму домі, гоючи рану. Говорив мовою, якої на фермі ніхто не тямив, проте йому вдалося дати зрозуміти, чого він прилетів сюди. Щойно він поправився, Сліпун-Сіроманець повів його вночі до лісу Голоси Духів. Під ту добу ліси ховали не тільки одних диких звірів і ще живий спогад про вовків, там відсиджувалися й вагаги людей, поставлених поза законом. Як ворог не влаштовував облави на них, вряди-годи ловив їх, розстрілював, вони так і не перевелися. Навколишні поїзди не переставали летіти під укіс, мости – зриватися, конвої – вибухати, й солдати – падати на землю. На широті-війні все раз у раз переверталось догори дном, і годі було щось побудувати без руйнування.

Тільки земля зоставалася та сама, незмінна – багатотисячолітнє тіло, наділене фантастичною силою, готове продовжувати без ущербку свої одвічні цикли. Так вона явилася Сліпуну-Сіроманцеві на

рубежах його нерухомого вигнання. Так вона сліпучо постала нараз у його свідомості одного дня, коли він повертався полями з в'язанкою дров на плечах. Він зупинився, вражений таким подивом, що йому перехопило подих. Неймовірна думка про Бога повернулася в його душу. Проте це був не той Бог, що так довго домував у центрі світу, там десь угорі, немов величезний огняний птах, – угніздився по той бік світла й часу і раз на рік зволожує чола людей. Це був уже не той Бог, у якого вірила Поліна, той Бог плоті й милосердя, якому вона молилася щодня на колінах, перед ліжком свого сина. А Бог-Земля, посталий лісами і горами, текучий ріками або навіть бігучий вітрами, дощами й припливами. А люди були не чим іншим, як більш чи менш широкими рухами цього дуже темного тіла, згорнутого клубком у своєму безконечному сні. Отже, виходить, що сам він, Віктор-Фландрен Пенъель, був тільки тим важким рухом, що повільно вернувся знов у глибини ночі, по тому як описав кілька незавершених кривих і посіяв по дорозі кілька відблисків цього сновидіння, безмежно розлогішого та довшого за його власне життя?

Він був тільки одним жестом серед тисяч інших жестів. І війна, війна незмінно вертатиметься, як жнива, рівнодення чи жіноче, вона теж щось божественне – вона так само, як він, один із жестів цього Бога-Землі, який постійно ворочається у своєму неспокійному сні. А мертві, вони наділені божественністю більше, ніж живі, ніж любов, ліси, ріки або війна, бо вони жести доконані, хоч завжди незавершені, жести зігнутих у напрямку оберту Землі рук.

Він упустив свій оберемок хмизу і застиг посеред поля, відчуваючи лише це незвичайне поєднання

важкості й легкості, що вернулося в його тіло. Якесь благодатне поєднання сміху та поважності. Він довго роззирався довкола себе і дихав на повні груди, намагаючись краще знайти міру всьому цьому навколишньому простору. Цьому простору, звідки він одного дня зникне, не лишаючи іншого сліду, окрім повію вітру в листі якогось бука. І тут його поійняло це химерне відчуття – вся його душа пішла в ноги. Бо, зрештою, його присутність у світі не вийде за межі малесенької поверхні ступнів ніг. І він почав бити ґрунт у глухому й важкому тупоті, ніби надумавши покликати всіх мертвих, обернутих на порох, і витягти на мить цього Бога-Землю з його сліпого сну. А потім знов рушив у путь, уже з надією, відчуваючи з кожним кроком розкішну вагу свого тіла живої та ще сповненої безмежних прагнень людини. Він більше не відчував себе відлученим від річок, землі і любови, як на початку цієї нової пори року в широті-війні, а просто відкинутим на крайній берег щойно передчутого млистого й безумного сну – і йому захотілося пробудитися.

5

Може, тупіт Сліпуна-Сіроманця або дріботіння Бубнилка навколо ферми дали раду з довгим сном Бога-Землі, викликаним його брутальним жестом, яким він цілі роки кидав світ у війну і прирікав масу людей на смерть? З приходом красного літа люди знов насміли відкрито повстати, а мужність вселили у них слова, повторювані у всіх куточках знову оживлої території: "Вони висадилися!", "Париж вільний!", "Вони наближаються..."

Пора ворога добігала кінця: окупант відступав і поспішно відкочувався до своїх кордонів, що нарешті вернулися у справжні межі. Проте, втікаючи, він зробив ще кілька зупинок, під час проходу по селах, та намагався стерти на порох як камені, так і людей, що там жили.

Так було і в Черноземлі. При відступі транспортний обоз вирішив зупинитися тут. Вантажівки вишикувалися у лінію, солдати вилізли, поставали колонами, після чого з досконалою точністю і тонким підтекстом зімпровізували виставу опери у трьох актах.

Оперу з крові й попелу. Перший акт: вони очистили кожен дім, після попереднього ретельного обшуку від підвалу до горища, від усіх його мешканців, поставивши їх на вулиці, біля колодязів. Розмістивши, як слід, цих випадкових статистів, вони перейшли до другого акту. Вони подбали про те, щоб у всіх будинках вибухнули дуже хрипкі і червоні голоси, метнувши туди, не рахуючи, запалювальні гранати. Таким чином була створена пишна декорація, і під хор розшаленілих червоних голосів вони звеліли виступити на авансцену героям драми.

Чоловіки, дарма що зовсім шмаркачі і старе луб'я, були приведені до пральні. Їм наказано приклякнуту у маленьких дерев'яних жолобах із соломою, поставлених навколо басейну, й бити, в тому самому ритмі, то по воді, то по краю пральні качалками. Тепер свого кульмінаційного пункту досягнув третій акт. Декорація все ще метала високе полум'я; жінки, збиті навколо криниць в одне безформне тіло, з божевільним виглядом слухали, як прикляклі біля пральні чоловіки вибивали химерний ритм. Лише маленький гурт жінок тримався трохи осто-

ронь. Шестеро мовчазно завмерлих жінок, зі схре- щеними на чорних шалях руками. Вони вже давно не мали мужів, щоб оплакувати, ці вдови з сухими очима, з тілами, скрипучими від самоти, з серцями, накрохмаленими трауром. Вони байдуже спогляда- ли свій проклятий будинок удів, тепер єдиний на весь хутір.

Зненацька ця музика зазнала різкої зміни. У грюкіт дерев'яних качалок раптово вплелися черги автоматів, змусивши його одразу замовкнути. На плюскіт упалих у воду тіл миттю озвався контра- пункт гучного лементу збожеволілих жінок.

Останній акт догравали солдати: дотримуючись зразкового ладу й непорушної мовчанки, вони посі- дали в машини і поїхали. До Високої Ферми не під- німалися. Просто не мали зайвого часу, а влашту- вали цю коротеньку оперу лиш на те, щоб вислови- ти в останню хвилину, на самому споді готової до повороту історії, свою вкрай гонористу зневагу до нових переможців.

Коли прийшли визволителі, визволяти вже не було чого. Вони знайшли у центрі обернутого на по- піл хутора лише ошалілих жінок, які, мокрі як хлющ, чалапали по пральні, силкуючись виловити з червоної і слизистої води важкі клумки химерно накрученого на тіла хустя. Серед цих визволителів був Нікез. Він так і не потрапив до трудового табо- ру, куди його послали після облави на Високій Фер- мі. Він скочив на ходу з товарняка, пустившись з іншими товаришами на одчай душі в ніч. І тут же почав тікати, тікати прямо перед собою, і не озира- вся назад, коли потяг із довгим свистом зупинився та ззаду затріщала скажена стрілянина. Він тікав із

прудкістю, витривалістю й інстинктом дикого пса, цькованого мисливцями, так ніби, їдучи в товарняку для скотини, набрався якоїсь звірячої сили і тямив. Наче він сам перетворився на дикого собаку, дужчого та хитрішого за собачню, натреновану людськими мисливцями. Як тільки один із цих собак наздогнав його і схопив за ногу, щоб виказати й передати його своїм хазяям, той обернувся до звіра і теж схопив його, піймавши за горлянку, та задавив.

Цілу ніч він тікав на зламану голову. До того ж, йому здавалося, ніби він тікав не тільки цього дня, ніби тисячі інших собак смерті не переставали насідати йому на п'яти день по дню. І навіть, як хлопець зумів вийти до моря, щоб сісти там на корабель з іншими товаришами тьми, здибаними у цій утечі, йому примарилося, ніби він усе ще тікає по воді. І коли він вернувся, гупої ночі стрибнувши з парашутом у хащу лісів, йому й тоді привиділося, ніби він тікає по небу. Війна зробила з нього вічного бігуна, який ніколи не озирався, ніколи не робив зупинки. Ця просто неймовірна витривалість у бігові врятувала його від усіх пасток, наставлених ворогом.

Та ось нарешті напрямок бігу помінявся: він уже не тікав від ворога, а наздоганяв його. Він став мисливцем, переслідувачем. Отаким і вступив у Чорноземлю, у своє рідне село. А проте йому довелося визнати, що він ще не навчився бігати дуже швидко, бо ворог цього разу обійшов його швидкістю. Перш ніж ступити на землю, він збагнув, як непоправно спізнився. З сімнадцяти будинків у Чорноземлі зостався лише один, на відшибі, – велика ферма, приліплена там угорі, на краю охорончих лісів. Від усіх інших стирчали тільки димучі руїни. Один раз він програв біг і не зумів увійти до дому своїх батьків

бігуном, тріумфатором та визволителем. І нараз відчув, яким він став важким, геть важким, і як журно обважніло його тіло, хоча сам він вижив, рятуючись сотні разів. Став таким важким та незграбним.

Він стовбичив біля криниць, нездатний зробити крок до старої пральні, де лунали крики, плачі і плюскіт розбризканої води. Тіло більше не слухалося його, він не здолав навіть робити дві речі водночас: бачити та йти стали двома непримиренними актами дії. Він дивився і не міг ворухнутися. Дехто з вояків, входячи до пральні, вибігали назад, щоб виблювати під муrom.

Жінки вибрідали теж. Він їх знав усіх, а проте не впізнавав жодної. Обличчя всіх були спотворені якимсь спільним божевіллям, плаття – змочені і заляпані кров'ю, так ніби всі вони встали на ноги після якихось страшних колективних пологів. Серед жінок знаходилася його мати або, принаймні, якийсь гротескний та страшний двійник його матері. Дебела стара жінка, вся розтріпана, мокра від червоної води, заточувалася і, хриплячи, конвульсивно гребла в повітрі руками. Він відчув таку сильну огиду, що похитнувся й почав шукати підпори біля низенького муру криниць. Що ж вона такого привела, ця старозавітня і божевільна жінка?

Вона пройшла мимо, навіть не помічаючи його. Невже бачити і йти стало непримиренними актами дії для всього світу? Вона йшла і нічого не бачила. Він хотів озвати її, але замість слів з грудей вихопився крик. Цей дивний крик злякав його самого, він нагадував крик новонародженого. Крик зловили криниці: він упав і відбився у них похмурою голосною луною, спотвореною пусткою.

Мати почула не сам крик, а його відлуння. Вона

спинилася, обернулася і нарешті упізнала свого сина в постаті цього молодика, скорченого у три погібелі біля низького муру. Вона кинулася до нього і труснула за плечі, потім змусила його підняти голову, гукнувши його ім'я в обличчя. "Нікез! Нікез!..." – повторили криниці її глухий голос.

Він відкрив на неї очі. Цього разу упізнав її. Це ж вона, його мати, з її добрим поглядом і люблячою усмішкою. Вона віднайшла його лице, його справжнє лице. Він припав до неї, сховавши голову в неї на грудях. Від материнської мокрої сукні ішов затхлий і млосний запах – змішана кров його батька і молодшого брата. Але він відринув цей запах, щоб відчутти запах грудей його матері, дуже ніжний та теплий.

Висока Ферма збереглася цілою. Сліпун-Сіроманець відкрив свій дім для тих уцілілих, хто не мав куточка, куди прихилити голову. У клуні та стайні, досі вільних від реманенту і скоту, улаштував спальні, де розмістилися жінки зі своїми дітьми. Віднині з Нікезом вони були єдиними чоловіками на хуторі. Він усе ще нічого не відав про своїх п'ятьох старших синів, так само як про Рут і своїх малих дітей. Але цей патріарх, що панував над стадом безумних жінок, відчував себе безталаннішим, ніж усі ці удови і ці сироти. Змушений стільки прождати повернення своїх і ждати його ще, він відчував, як серце втрачає терпіння і як його бажання яриться й бунтує.

Повернення почалося у наступні місяці, але скоро обірвалося. Першим вернувся Батіст. Йому не стало духу ані вискочити, як Нікез, із товарняка, ані спробувати утекти з табору, куди він потрапив. Тадей утік ще на початку інтернування, і ніхто не знав, що з ним сталося.

Батіст переносив своє довге ув'язнення і виконував примусову роботу з цілковитою покорою. Та й навіщо і куди було йому тікати? У всьому світі для нього було єдине місце для життя – це Поліна.

Поліна – його місце, його земля, його всесвіт. Поза нею він не мав ні простору, ні навіть часу. Тікати, щоб віднайти її, було б тільки марною затією, адже вона жила в тій зоні, де панував повноправним господарем ворог; його б одразу ж схопили і знов розлучили з нею. Він волів за краще сидіти вигнанцем на місці, ніж мучитися в поневіряннях, бо тоді його тут за дівчиною стала б просто безмірна; у своїх втечах він шукав би її всюди: за кожним деревом лісів, на розі кожної вулички. А ще усюди на нього чигала б смерть, а це його не влаштовувало, бо тоді він утратив би її навек. Отже, оскільки жити чи вмерти далеко від неї не було змоги, він зачався у чеканні, коротаючи час у його довгому плині і прирікаючи себе на повне самозабуття. Хлопець навіть не зважав на те, яких мук завдавав голод, холод, втома і хвороба. Це відбувалося без відома його думки, зосередженої єдино на Поліні, десь у пустельних куточках власного відмерлого тіла. Товариші, зрештою, прозвали його Одержимий-Нею – стільки він говорив про неї, навіть уві сні. А втім, уві сні не так говорив, як кричав – її ім'я. Кричав його з болю і жаги, бо ніч являла йому в кожному сновидінні голе тіло Поліни, відкрите дощу, коханню, розкошам. Саме це тіло, ця мокра, зовсім гола шкіра, ставши недоторканими, напосідали на його серце та плоть, аж до крику.

І ось він нарешті вернувся, і вся його слава – у вірності коханню, а бойове ім'я – у прізвиську Одержимий-Нею. Вернувся схожий на тінь, довго

розлучену з тілом, і ця тінь, як тільки вернулася в тіло і набула плоті й життя, затремтіла трепетом радості.

Проте вернувся Батіст у подвійне тіло. Поліна винесла йому на руках малесенького хлопчика. "А бач, – мовила вона, подаючи йому дитятко, – нас чекало двоє! Я знала, що ти повернешся. Завдяки йому я ніколи не сумнівалася, ніколи не втрачала надії. Наш син такий схожий на тебе! Я гляділа, як він підрастає, і бачила в ньому й тебе, уже вдома".

Тадей вернувся уже десь згодом. Про своє пізнє повернення сповістив поштівкою з такими простими словами: "Я живий. Хоча мені ще доведеться вчитися жити. Я повернуся. Але ще не знаю, коли, бо мені, перш ніж зможу вернутися, випадає довга подорож. До того ж, треба лікуватися. Обіймаю вас. Щоправда, зі скількома нашими я зможу поцілуватися?"

Листівку довго крутили в руках Сліпун-Сіроманець, Батіст, Поліна й Матильда. Кожен загадувався над якимсь одним словом і дивувався, що воно означає. Чому йому доведеться вчитися жити, якщо він живий? Про яку подорож ідеться та від якої хвороби він має лікуватися? А потім, що він робить на берегах озера Констанц? Поштівка була кинута в Ліндау.

Проте Сліпуна-Сіроманця хвилювали інші турботи. Досі не було новин від Рут та її дітей. Чому вони не повертаються, якщо вже встановлено мир? Чому вона не написала бодай листівки? Може, ця подорож, про яку згадує Тадей, робиться для її пошуків.

Своє весілля Батіст і Поліна вирішили зіграти

після повернення Тадея. Він був свідком їхньої зустрічі, тому вони хотіли бачити його свідком і їхнього шлюбу. Бубнилко теж зголосився ждати, в його уяві цей дядько, який мусив учитися жити, змалився, зробився таким маленьким, як і він. Отже, стане йому за товариша.

Чоловік, якого побачив Бубнилко, виявився зовсім не маленьким, він був такого самого зросту, як його батько, і так на нього скидався, що їх можна було сплутати. Але він повернувся з двома дітлахами. Дванадцятирічною дівчинкою та хлопчиком десь п'яти років. Імена у них були дивацькі, як і їхнє поводження. Звалися вони Ціпеле і Хломо, говорили чи, точніше, шептали, незрозумілою мовою і трималися між собою за руки, ніби боялися загубитися. Їхні очі, завжди затято опущені, здавалося, страхалися денного світла й людських облич.

"Я обіцяв їхньому батькові, як знайду їх, забрати з собою і виростити. Вони не мають нікого у світі", – заявив Тадей, представляючи двох дітей.

Їхній батько був його товаришем. Вони спали на одному матраці, їли з одного казанка, носили однаковий одяг, пошитий для приниження та холоду, і гартувалися однаковою повільною агонією протягом цілого з гаком року, проведеного разом. Але товариш помер, а він вижив. Той помер стоячи, вранці, на перекулі. Його номер зостався без відповіді, він попав у реєстр вибулих цифр. Було це в Дахау. Тоді Тадей дав собі слово давати відсіч ще одному зову, який смерть кидала щодня, кожної години на табірному аукціоні.

Якщо війна навчила Нікеза бігати, а Батіста – сидіти і не дихати, то Тадея вона навчила крутька давати. Після втечі він прилучився до групи макізарів і

воював у їхніх лавах доти, доки, за донесенням за-
проданця, їх не оточив ворог. Майже всі вони заги-
нули, але для нього смерть загнула великого гака.
Його депортували. І на всяких своїх об'їздах і обхо-
дах смерть, зрештою, забула його, принаймні, втра-
тила з очей. Тепер вона кудись подаленіла – але й
життя теж залишалося десь майже так само далеко.
Батісту довелося вирушити шукати його там, у ма-
ленькому сільці на березі якогось сірого моря. І він
його знайшов, хоча ще вельми крихке і перелякане:
воно ще жевріло, нерішуче, в подвійному опуще-
ному погляді цих дітей, з очима кольору морської
хвилі, які понад два роки ховалися в підвалі одного
заїзду, за муром із мішків, ящиків і бочок.

Віддана цій родині давня домашня робітниця,
відсторонена від служби в хазяїв, об'явлених нечис-
тими і обернених на рабів, сховала їх у підвалах гос-
тиниці, куди вона пішла за наймичку. Щовечора
вона приносила їм їжу, узятую нишком після приби-
рання столу. Отак вони жили недоїдками, страхом і
мовчанкою. Бо у своїй сповненій вогких сутінок за-
кутині вони розучилися гратися, сміятися й гово-
рити. А зрештою, навіть страждати і бажати. Вони
відучилися від дитинства, від життя.

Упродовж кількох місяців вони теж поробилися
тінями, наділеними зором та слухом нічних птахів. І
ще й нині у них від цього довгого ув'язнення зберег-
лися дуже повільні жести навпомацки, наполохані
очі, майже німі роти. Ще більше, ніж Тадеєві, їм до-
водилося знов учитися жити.

Бубнилко, в осяйному своєму дитинстві, товари-
шів, як сподівався, у них не знайшов. Але ці боязкі
тіні, ледь шепотливі, позбавлені всього, навіть ди-
тинства, мали над ним ось яку незмірну перевагу:

вони були братом і сестрою, непорушно з'єднані між собою однією нестямною любов'ю, до якої він не мав ніякого стосунку і навіть приступу.

Ця, така глибока, любов між Ціпеле і Хломо здавалася йому тайною і чаром. Його вже не дуже обходило, що найшовся батько, а тим паче дядько. Що йому хотілося, то це сестрички. Ця сестричка уявлялася йому з рисами його матері, в мініатюрі і в усій ліпоті. І щоб уся врода та любов цієї сестрички прив'язувалися лише до нього одного.

Він усе приставав до матері зі своїм бажанням. "Мамо, – благав він з якоюсь напрочуд ніжною і гострою палкістю, дивною для матері, – я хочу сестричку!"

Поліна нарешті побралася з Батістом; на весіллі вона вже носила в собі дитину, якої так прагнув її син. Бубнилко цього разу не грався в чекання, а терпеливо і ревниво пильнував. Дитина народилася, вона вже була його, його сестрою.

Що ж до Рут і її дітей, то їхня мовчазна відсутність нарешті все-таки з'ясувалася; їхнє зникнення дістало назву. Але назву таку важку для вимови й осягнення, що Сліпун-Сіроманець не знав, як до неї підступитися. Він крутив її на всі боки ще більше, ніж давніше поштову картку Тадея, послану з Ліндау. Але який би не був її сенс, вона тільки ще болячіше вгризалася в серце.

Ця назва, як сотні інших, уся їжачилася колючим дротом, чорним димом, вишками, іклами собак і людськими кістками.

– Заксенгаузен. Назва касувальна, що одним розчерком викреслювала імена Рут, Сильвестра, Самуеля, Івонни і Сюзанни. Назва остаточна.

Їм ладили славу, і вони клялися у вірності та відданості. Вони пустилися в путь через безкраї рівнини, заради цієї обіцяної слави, цієї присяги вірності. Але тільки вітер батожив ці рівнини, і тільки холод їх там чекав.

Вирушали вони в добу, коли збивалися у зграї дикі лебеді, аби рушити, як вони, у далекі землі. І люди ніколи не приєднувалися до лебедів, не досягали навіть місць їхніх перельотів, бо там усе відбувалося ще далі. Холод не переставав там ширити свою пустелю, простягати білі, білі до нестями, зони аж до кресів неможливого. Люди мусили зупинитися аж по той бік великої ріки, що відокремлювала країну від ще сильнішої стужі і ще розлогішої самоти, там, де збиралися перелітні лебеді.

Однак люди і лебеді прямували в одну й ту саму сторону світу – просто на схід. Одні – маршем, інші – летом, під музику співу, однаково дзвінку і хрипку. Їхній рух теж був подібний: рух одних – обтяжений зброєю і невдовзі вповільнений холодом і ранами; рух інших – обнатужений їхніми надто великими крильми, що незграбно били повітря, вириваючись від страшного земного тяжіння. І ті, й ті однаково борюкалися з вітром, гострим від снігу, і з обмерзанням, горнучись одне до одного. Але під час свого довгого переходу люди не переставали споганюватися на страшних обморожених звірів, з незграбними рухами і кривавим слідом, з очима, роз'їденими сіллю; тоді як у своєму леті, нарешті вирваному після важкого розбігу з обіймів землі та перебиваному відпочинками на замерзлій воді озер, яку доводило-

ся розбивати ударами дзьобу, лебеді не переставали перетворюватися на чудових повітроплавних і водоплавних тварин. На земних янголів – з облачитними, до безконечності, небом та морем серцями.

Вони марширували – чоловіки. Вони співали та вбивали. Їхня юність мала барву крові, і їхні серця відали лише одну любов – любов до запеклої борні голіруч із янголом. І в їхній любові було стільки пиhi, стільки дикої веселості та стільки жорстокого чару, що вони забули, що вони люди. Вірили, що вони – надлюди, тоді як були не чим іншим, як вояками, з серцями, обляпанними кров'ю гордині і зухвалості, з лобами, розмальованими чорними знаками, та з тілами, обвішаними зброєю.

Вони марширували під знаком мертвої голови і співали Пісню Диявола, заливаючись сміхом.

*SS marschiert im Feindesland
Und singt ein Teufelslied...
... Wo wir sind, da ist immer vorne
Und der Teufel der lacht noch dazu.
Ha Ha Ha Ha Ha Ha Ha Ha!
Wir kämpfen für Freiheit,
Wir kämpfen für Hitler...**

Але ні того, в ім'я якого вони сіяли смерть, ні самого Диявола, якого викликали братерським сміхом, вони не обходили. Ім'я одного, сподобившись титулу біснуватого, починало блякнути, тьмяніти і саме ставало сміхом. Регіт другого стосувався власне їх і пирхав їм у спину, віщуючи трагічну загибель.

Вони думали сповити себе ореолом слави, а були

* "СС марширує по ворожій землі, / Співаючи пісню Диявола... / ... Де ми, там завжди вперед. / І там, де Диявол регоче: ха-ха-ха... / Б'ємося ми за свободу, / Б'ємося ми за Гітлера..." (нім.).

тільки убійниками, покинутими своїми і проклятими всіма. Проте вони цього не знали і знати не хотіли. Вони йшли вперед, марно волаючи про свою честь і свою нікчемну вірність: *"Wenn alle untreu werden / so daß immer noch auf Erden für / bleiben wir doch treu / euch fähnlein sei."**

Але їхній прапор полоскався вже на вітрі поразки і не переставав згортатися, приспущений. Тікаючи з великих міст на сході, міст у вогні, але нескорених, вони повернули на захід. Проте не верталися назад, не відступали, відступ був неможливим, бо вони так заплутали себе історією любови і борні, що кожен їхній крок ставав незмінно згубним.

Вони рушили в нікуди. Країну, що була їхньою батьківщиною, вони вже втратили. Досі всяке місце для них звалося пустелею і війною. Лише одне місто гукало ще своє ім'я до них, переконане, що воно будить відгук у їхніх серцях. Місто, куди вони одначе не дійшли ніколи, загублене на краю земель і вже на краю історії. Берлін – серцевина їхньої віри, їхньої чести та їхньої вірності.

Але тому маршу з відходами і відкатами не було кінця-краю; рівнина навколо них була неосяжна, незмінно похмура. Вітер, шмагаючи снігом, шугав над нею з різким свистом лише на те, щоб усе німувало і зяяло безкраєю пусткою.

Довго вони марширували, так довго, що вже спали на ходу, – отара тіней, шарпана амуніцією і вітром, – сунучи крізь ліси, тумани й сутінки. Цілі ночі і дні вони марили, не мовлячи жодного слова. Та й що було їм говорити в такій безберегій холод-

* "Хоч би кругом випала зрада, досить підняти один прапор, і ми, вірні йому, згуртуємося" (нім.).

нечі? Їхні обличчя обморозилися так, що рипучі від інею роти виригали лише білясту пару, якісь бавовняні хрипи. Їхні очі кривавіли рожевими слізьми з уже непритомним поглядом. Вони геть забули, що на землі ще збереглися краєвиди інші, ніж ці бліді, блискучі, як сланцеві озера, розлоги; дерева інші, ніж сосни і берези.

А втім, дерева тут були не тільки деревами; це були велетні з мінливим нором, то лихим, то гостинним, і з такою самою байдужістю тіснилися довкола них сосни, ладні дати їм захисток або стріляти в них. Бо дерева іноді забавлялися, стріляючи в них із свого густого гілля, де ховалися їхні вороги.

Та от вони вийшли на морське узбережжя саме тоді, як дикі лебеді, відчуваючи повільний відступ царства холоду, зібралися з голосним криком на краю Східних островів, на знов поголубілих із наближенням весни озерах. І звуки їхніх співів, що кликали зібратися з силами для нової міграції, все ще нагадували заклики людей, які вперто тягли свою пісню нікому непотрібної мужності та вірності.

Люди і лебеді, тягнучись на захід, – ті й ті поверталися до свого краю легенд чи інстинкту.

Вітер змінив запах і напрямок, але не силу та холод. Він став солоним і шмагав уцілілих у довгому поході людей кососіком, сплетеним у морі з крижаних бурунів Балтики. Вітер розносив і немовчне кигикання морських птахів у бриючому леті.

Вони брели через піщані рівнини, розтяті озерами, лісами й болотами і всіяні селами, з солом'яними дахами, з вузькими та прямими вулицями. Проте весна, повернення якої вже святкували там лебеді, злетівши у вільне небо, тут запізнювалася.

Рівнини лежали під снігом, такі пустельні, і села залишалися безлюдні. Солом'яні покрівлі не диміли, вулиці зяяли пусткою, вікна були всі зачинені. Сирість роз'їдала столи і ліжка у занедбаних фермах, а також дерево дзигарів з нерухомими маятниками. Забуті у занепалих стійлах корови мукали з болю, трясучи роздутими від молока вим'ями. На стінах рибальських будинків висіли сіті, марніючи, наче великі кім'яхи мертвих, викинутих морем, водоростей. Море, земля, міста – все відкидало од себе життя.

Хлібороби і рибалки, сільський люд – усі тікали. А ще більше тікали мешканці міст, особливо мешканці великих міст, до яких солдатики Диявола вступали так хоробро – проти юрм на виході, проти самої історії, все ще співаючи.

*Wo wir sind das ist immer vorne
Und der Teufel der lacht noch dazu.*

Ha Ha Ha Ha Ha Ha Ha!..

Місто. Велике, таке омріяне місто, нарешті вони в нього ввійшли. І, може, з'явилася надія у деяких вояків під час перебігання під вогнем, може, вони матимуть шанс і честь побачити його – маленького чоловічка, якому присягалися у вірності й відданості. Подейкували, ніби він спустився в надра свого розбитого міста, у підземелля свого бетонного палацу.

Серед тих, хто грів у серці таку надію, опинилися обер-гренадир Габріель Пенъель і обер-гренадир Мікаель Пенъель. Їхня пригода добігала кінця, вони знали. І раділи з цього.

Так довго йшли, вбивали, воювали, зневажали холод, вогонь, утому лиш на те, щоб досягти цього місця, цієї години. Щоб прийти полягти тут, серед цих фантастичних руїн великого міста – цього міс-

та, яке стало їхньою другою батьківщиною. Щоб прийти полягти тут, біля нього, їхнього принца, з очима, осяяними непримиренною ненавистю і небуттям. Це задля нього вони покинули свої ліси Чорноземлі, зреклися себе та своєї батьківщини. Це задля нього вони так довго йшли і їхні обличчя опливали потом, снігом, лихоманкою й дощем. Тепер їхні обличчя опливали кров'ю, похлиналися кров'ю. Від цієї буйної крові уже давно горіли їхні серця і плоть. Це задля нього, цього алхіміка філософського каменя на крові та попелі, задля нього вважали себе приреченими, погубленими, коли зі співом вступали до цього Міста.

Їхній останній бій тривав неповний тиждень. Бій у мережах розбитих вулиць, спустошених кам'яниць, ведений з висоти напівобвалених дахів, з глибини розпоротих підвалів. Бій, у ході якого велике місто палало, немов гігантська бібліотека з кам'яними книгами, аж доки вся пам'ять, усі сліди його слави пішли з димом – і не залишилося нічого видимого й розбірливого для читання, окрім розгрому та ран. Небо було кольору цегли і куряви, вулиці – кольору полум'я, мури – кольору крові, а люди – кольору тиньку, іржі й туману.

Два обер-гренадири Пенъелі перебігали з барикади на барикаду, з брами до брами, з даху на дах, не маючи часу зупинитися, аби поспати, випити води чи поїсти. Увесь їхній час ішов на те, щоб стріляти, безперервно стріляти, руйнувати і палити. Звершення їхньої великої мрії про славу та тріумф наближалося, і їм доводилося квапити події, підсичувати мрію, змушуючи її палахкотіти, тріщати, вибухати.

Вони були вже не солдатами, а партизанами,

сп'янілими від борні й вогню, зайнятими тільки нищенням. Бо їм доводилось нищити, все ще нищити, нищити без кінця – так скульптор лупить камінь і розбиває його, вивільняючи ще якусь незнану форму, якусь чарівну силу. Їм доводилось нищити, швидко, щоб вивільнити з мурів Міста, з земного неба, з цих останніх годин їхньої юності і їхньої битви – чисту форму, брутальну силу їхньої любови. Камінь гніву. Вістря стріли, вирваної цілком таємно з їхніх сердець після народження і навіть ще задовго перед їхнім народженням. Камінь гніву кольору крові, зоряний і земний – тисячолітній. Камінь крові.

Світало. Мікаель і Габріель, тулячись на четвертому поверсі особняка на Принц Альбрехт Штрассе, єдині його оборонці проти безперервних атак підсиленого ворога, раптом припинили стрілянину. Вони допіру відчули, як щось, щось невизначене, прорізало гуркіт снарядів і каламуть неба кольору лілуватої сажі. Щось подібне на якусь неймовірну тишу, на якусь чисту прозорість. Це прийшло звідкись і посунуло до них. До них, єдиних, навпростець, через місто, війну. Це був танк, величезний танк. Він повз повільно, натужно розчищаючи собі прохід на вулиці, захарашеній купами будівельного сміття і каркасами спалених машин, його здоровенна гармата обнюхувала мури, немов хобот якогось доісторичного мастодонта. Танк виставився на їхню милість, тільки стріляй. Стріляй, ще раз, один постріл сюди, один постріл туди.

Але два обер-гренадири Пенъелі не стали цілитися. Вони поклали зброю, одним і тим самим рухом; їхнім рукам нараз закортіло порожнечі й мов-

чанки. Обоє побралися за руки між собою і стояли так, нерухомо, щоб дивитись, як м'яко похитується серед вуличних вантажів здоровий крицевий мастодонт, щоб відчувати, як ця прозорість, ця сліпуча мовчанка плине по обличчю, обмиває їхнє серце. У великій пустельній квартирі, де вони стояли, всі шерехи, навіть найлегші, озивалися до них. Особливо шультпіння води, що просочувалася вздовж пощерблених стін. На мить вони заплющили очі й осміхнулися. Серце наповнила така ніжність. Цю прозорість, цю мовчанку вони тепер пізнавали. Це був голос брата.

Іншого. Того, чию кров вони украли. Геть-то білого, такого крихкого, такого самотнього брата. Це був його голос, напрочуд високий. І він не переставав набирати висоту, розтинати тишу, злинати до найчистішого світла. Світла білого, шовковистого від холоду й пустки. Вони все всміхалися, чудувалися такому супокою, такій лагідності. І затремтіли чудовим трепетом. Трепетом ніжності, тихої жаги.

Голос брата, іншого, маленького, підносив усе те, що їхнє буйство, вся пролита ними кров так і не змогли винести на світло денне. Цей камінь гніву, врослий у їхні серця. Цей камінь крові, крику, землі. Цей камінь смерті. І от нарешті він вийшов на поверхню, такий блискучий. Нарешті він вирвався з мороку, з ярості і підніс їм на кінці свого леза, відкривіши серце, дар усмішки та сліз.

Голос брата, іншого, що прийшов з того боку війни, ненависті. І потріскані мури довкола них, мокрі від сирості, стали обличчями. Обличчями, подібними до сліз, обличчями-слізьми. Випоти і сльози непомітно просочувалися в бруді тиньку, шкіри. І мури великими проймами відкривалися на Місто.

Місто нависне, Місто приречене, занапашене. Усі руїни прибрали обличчя, всі мертві віднайшли обличчя та імена. Голос Рафаеля, такий благальний, не переставав набирати висоти. Схожий на спів великого прощення і цілковитої втіхи. Голос маленького брата, чисте бриніння милосердя. В ту саму мить, коли все було загублено, – такий щирий.

Мікаель і Габріель більше не були ні солдатами, ні партизанами. Вони не були більше нічим. Обоє знову стали дітьми, двома дітьми, загубленими у місті, в історії. Двоє дітей, замріяних і ніжних. Вони стояли перед вибитим вікном, до болю стискаючи руки одне одному.

Камінь сльози й усмішки. Тепер їм випадало не нищити, а зникнути. У голосі свого брата, з голосом свого брата. Проявитися. Голос перетворення. Перехопитися на той бік, звідати тайну зникнення. Зголоситися і зректися.

Вибух був страшний. Здоровий мастодонт вилюхав свою здобич та плюнув вогнем. Фасад розлетівся на друзки, мов величезна скляна шибка, і дах рухнув. Усе обвалилося. Обидва обер-гренадири Пеньелі, підхоплені обвалом, опинилися на самому дні під сволоками та будівельним сміттям.

Їхніх тіл, розчавлених уламками, так і не знайшли. Вони перемішалися з попелом великого Міста, з попелом історії та забуття, достоту як той, кому вони були так вірно віддані і чийм іменем козирили собі на згубу й обман.

Світу більше для Сліпуна-Сіроманця не існувало. Не було світу для нього. Після зникнення Рут і їхніх чотирьох дітей світ упав нижче, ніж земля, так низько, що далі нікуди. Це була вже не ніч і мовчанка, а морок та німота. Заксенгаузен. Це слово стукало в його мозку без перепочинку, ніч і день, витісняючи будь-яке інше. Жодна думка, жоден образ не міг скластися в ньому, а тим паче затриматися. Заксенгаузен. Це билосся, мов глухий шум його власного серця – той самий сліпий ритм. Збігали тижні, місяці – і нічого не відбувалося, стукіт уперто відбивав свій глухий такт, такий монотонний. Заксенгаузен. Заксенгаузен.

Сліпун-Сіроманець проводив цілі дні, сидячи на оберненому до стіни дзиглику, в кутку своєї кімнати. Дні і ночі. Він тримався руками за голову, а лікті спирав на коліна. Голова його була важка, така важка від пустки, вона вже прямо не трималася через цей одвічний внутрішній стукіт. Тільки-но він опускав голову, як вона починала хитатися взад і вперед, повільно, мов той маятник, якого ніщо не могло зупинити. Він не знав більше ні голоду, ні сну, ні спраги. Він навіть не страждав. Здавалося, був по цей чи по той бік страждання. Він гойдався в якійсь мертвій зоні. Відчував, як страшно збігає час: година за годиною, секунда за секундою. Час якийсь позачасовий, позбавлений тривалості – нульовий. Заксенгаузен. Його розум дійшов до краю, все в ньому дійшло до краю, хоча ніщо не давало збою. Навіть тіло, без їжі і сну, не здавалося. Він скидався на стовбур, посаджений у кутку його порожньої кімнати,

стовбур викопного дерева.

Він не міг нічого вдіяти з собою. Він не належав більше собі, не думав, не відчував. Він терпів. Заксенгаузен. Заксенгаузен. Його оточувала кромішня ніч – Ніч, де зникло геть усе. Ніч анулювання, і він був приречений на вічну несплячку – на якусь шалену присутність, сповнену неприсутності. Він не міг не бути тут – де-небудь, щоб чувати годину по годині, – тут, де ніколи, де все неможливе. Він не міг не бачити, не бачити навіть того, що бачити не дається, – не бачити ніщо. Він бачив Ніч, це непроникне і водночас прозоре чорнило – чорнило ще до того, як почали писати, або після того. Ніч – чорне чорнило, де нічого не писалось, не говорилося, не читалося. Ніч – неграмотне чорнило, де вже нічого не відбувалося.

Справді, може, чував отак ночами навіть не він – це сама ніч чувала через нього, у ньому. Від нього залишилося тільки порожнє місце – занедбана будка з костей і шкіри, куди сторожем ввійшла сама ніч, щоб вартувати свій власний огром, свою власну тишу. Заксенгаузен. Ніч. Ніч. Ніч.

Матильда, її двоє братів і Нікез працювали, щоб поставити ферму на ноги, вернути життя на її землі та в хутір. Ще раз Черноземля оживала. Кілька чоловіків, вернувшись із трудових таборів, спроквола намагалися відбудувати все, почати по-новому. Так було завжди на Черноземлі.

Ціпеле і Хломо знов зринали на поверхню життя, ніби навпомацки, вони знов навчалися дитинства, любови й довіри, але при цьому – ще з таким ваганням і дикуватістю. Вони ходили за Тадеєм, мов дві німі тіні, не сміючи ще підступати до інших, а

тим паче водитися з усіма цими чужинцями. І завжди трималися між собою за руки, мовчазні й статечні. Їхні тоненькі силуети не переставали переслідувати Бубнилка, якому вони навіть снилися завжди на тлі ночі, такі неприступні. Але й інше личко являлося йому тепер, і воно усміхалося йому, йому одному, тільки йому. Личко маленької дівчинки з білявими кісками, з мигдалюватими очками, барви опалого листя, яке дивилося на нього з-за віконних рам. Бо маленька сестричка завжди снилася йому у вікні з запітнілими шибками. І тільки-но він підходив до вікна, щоб відкрити його, або, принаймні, витерти з нього пару, сон уривався. А проте вона його не розчаровувала. Він ждав. Скоро вона буде тут, вся його, тільки його.

Роза надіслала нового листа, цього разу дуже короткого: "Агонія Віолетти скінчилася. Вона тривала п'ять років. П'ять років муки, крові. Вона згасла зовсім тихо, усміхаючись, так ніби нічого не сталося. Бо вона всміхалася смерті, й ніщо не могло стерти цієї усмішки. Кров нараз перестала текти з її скроні, і сталася неймовірна річ: навіть пляма зникла. Вона відпала – родимка відпала з її скроні, немов пелюстка всохлої рожі. Сестри тут говорять про диво і радіють. А от я в чудеса більше не вірю, це безглуздо. Надто пізно. Я не вірю більше нічому. Я постриглася за компанію з Віолеттою і зосталася тут, аби з нею не розлучатися. Тепер, як вона вмерла, залишатися більше не хочу. Я попросила зняти з мене обітницю. Скоро приїду. Не знаю коли і що я робитиму після виходу з Кармеля. Але це вже не має ніякого значення".

Кого найбільше вразила звістка про цю смерть,

то це Матильду, холодну і гонористу Матильду. Це вона виростила двох дочок Бланш та ще й знала, що означало для якоїсь дитини Пенъеля раптом позбутися свого близнюка, свого двійника. Вона одна розуміла, яке це горе для Рози-Елоїзи: після десяти років безумного, невтішного страждання опинитися на самоті, всіма занехаяною. Віолетта-Оноріна відійшла, з проміжком у десять років, майже в тому самому віці, що й Марго. Цей оклик, цей повтор потряс Матильду. Але ще раз зуміла опанувати себе, ціною ще більшої стійкості і самоти. Вона була самотня, самотня, як ніколи. Інші не достукалися до її серця. В ньому панував, як завжди, лише батько. Її одержимість батьком – її безнадійна любов, її ненависть, її крижана мука ревнощів. А втім, доступ до кімнати Сліпуна-Сіроманця вона заборонила всім, тільки вона тричі на день відвідувала його. Хай він зостається тут, скулений на своєму дзиглику, голова підперта кулаками, обернутий лицем до стіни. Хай він сидить тут, скільки йому заманеться, скільки буде потрібно. Вона його знає: він підніметься, він завжди піднімався так само, як вона, як поля Чорноземлі. Їхня сила – невичерпна, їхня живучість – непохитна. Він підніметься та знов покине її, зрадить її в черговий раз. Вона це знала. І саме тому так його ненавиділа й не могла відірватися від нього. Її батько з горя здитинів. Став її малям. Безумним дитятком, ураженим потьмаренням і німотою. Але наразі відданим їй, тільки їй.

Про Мікаеля і Габріеля ніколи не виникало й мови. Ніхто не знав, та й знати не хотів, що сталося з ними. Досить, що всім стало відомо про їхній вступ до Дивізії Карла Великого, про їхню зраду батьків-

щини, народу. Про обох більше ніколи не говорять, їхні імена вирвано з родинної пам'яті, згадку про них поховано в попелі. Вигнано в небуття, затавровано перекиньчиками. Що ж до їхнього брата Рафаеля, то його і слід запав.

Та от про нього пішли дивні чутки, але пущені зовсім здалеку, з голосу газет. Розповідали, що одного травневого вечора у Нью-Йорку він утратив голос і тяму під час вистави *Орфей* Монтеверді, де виконував роль Надії. За твердженнями, цього вечора його голос лунав так чисто, так чудово, як ніколи, а головне – так схвильовано; він хвилював до такої міри, що публіка в залі, навіть музиканти та інші співаки (на сцені і в кулісах) у цей час тамували подих, даючи западати в залі якійсь майже грізній тиші. Казали, хвилював аж так, що Орфей, доведений до нестями у передачі пристрасті своєї ролі, більше волав, ніж співав голосом, здавленим сльозами, коли настала його черга тягти "*Dove, ah, dove, te'n vai...*"* – після того як Надія проспівав йому перед зникненням свої останні слова:

*Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate.
Dunque, se stabilito hai pur nel core
Di porre il piè nella città dolente,
Da te me'n fuggo e torno
A l'usato soggiorno.***

І всі відчули у театрі, що контральто справді зараз зникне, тут, перед їхніми очима, що він вийшов зі своєї ролі та перетілівся в ту Надію, яку виконував. Усі відчули, що він піде туди перед Орфеєм, що це він проникне у Місто скорботи і попелу. Але

* "О, де ти, де зникаєш ти (італ.).

** "Облиш надію, хто сюди вступає! / Хай твоє серце / Порива бажання / Проникнути у місто це скорботне. / Я йду сюди, і тут я віднайду / Родинний затишок" (італ.).

ніхто не міг би сказати, яку Евредіку подався шукати і в якому саме куточку позасвіття.

Він перетнув простір, перетнув тіла всіх і зник. Це його голос, затягнений надто високо, піднесений надто високо, покинув його. А ще подейкували, що після цього вечора, безголосий, безтямний, він старцював в нью-йоркському передмісті. Це був білоголовий, рожевоокий жебрак, він сунув прямо, переходячи з вулиці на вулицю, німий рот роззявлений – і завжди у супроводі двох собацюр (один пес – чорний, а другий – солом'яної масті), випущених невідомо звідки.

Але й голос у Рафаеля став жебрацький. Він літав по всьому світу, через моря, ліси, рівнини і міста, у вигляді якогось подиху, такого глухого, такого легенького, що ніхто на нього не зважав, – окрім тих, чия пам'ять зробилася попелом, ротом у знеможі мовчанки, серцем у корчах щему. У вигляді подиху жеботливого вітру.

*Dunque, se stabilito hai pur nel core
Di porre il piè nella città dolente
Da te me'n fuggo e torno
A l'usato soggiorno...*

Це був навіть не справжній голос, а лахмани голосу, слід відлуння. І те, чого просив цей геть обтріпаний голос, то це – якогось спочутливого серця, серця, здатного впустити його, дати нарешті спочинок.

*Dunque se stabilito hai pur nel core
Di porre il piè nella città dolente...*

Ті, хто давав йому притулок, цьому прощацькому голосу, під час його ходіння, були не кращі за нього. Це були люди, давно вже відкриті на всі чо-

тири вітри, на всі пустки й мовчанки. Люди попелу та куряви.

Він долетів аж до Чорноземлі. Цілі дні ширяв навколо Високої Ферми, шурхаючи по долівці і по мурах, а потім уночі прослизнув під дверми. Він розгулював по кімнатах, піднімався сходами, шастав по кутках. Проте не знайшов ніякого доступу в сон тих, кому саме щось снилося. Одначе знайшовся один, хто його почув. Правда, цей не спав, тільки мовчав, сидючи майже біля самої долівки, з охопленою руками головою.

Голос ковзнув вздовж його спини таким собі легким дрожем, пробрався аж до потилиці і тут обвив його шию якимсь гострим шепотом. Чоловік здригнувся, відчув, як від крижів до потилиці, від потилиці до лоба шириться різкий холод. Він розтулив руки, відкрив своє лице і глянув навколо себе, геть здумілий, ніби прокидаючись від довгої дрімоти.

Надворі панувала ніч. Гарна ніч чорнильної чорноти, прозора, усіяна живими, високо посадженими зорями. У кімнаті було темно. Він дослухався. Проте голос уже перетопився в його кров. Проте йому здалося, ніби почувся інший шум. Він ішов від кімнати Поліни і Батіста. Жіночий зойк. Чоловік повільно підвівся, розпростав тіло. Спустився по сходах, вийшов з дому, добре прикрив за собою двері. Ніч стояла справді гарна, ясна й студена. Він вернувся до клуні, щось там пошукав. У темноті бачив так добре, як ніколи. Знову вийшов, засовуючи паперовий ворочок до кишені. Тоді рушив до лісу Голоси Духів. Його дуже світла тінь танцювала навколо. Він ішов босий і простоволосий, застаючись у штанях та полотняній сорочці.

*...Da te me'n fuggo e torno
A l'usato soggiorno...*

Він не мерзнув. Холод струмував у його крові, був його кров'ю. Він увійшов у ліс. Тьма тут стояла кромішня, але видно було кожну деталь трави, кори, комахи. Ніч була в його очах. Він просувався аж до галявини. Тут зупинився, сів на землю, під масивним прискалком. Дістав із кишені паперовий ворочок, відкрив його та заходився їсти жменями червоні зернини, аж доки набився повен рот і його знудило. Він упав на бік, головою в мох, у мокре листя, в сухі галузки. Піт йому лився з чола.

НІЧ. НІЧ. НІЧ

Та ось з'являється жінка поміж пеньків дерев.
Вона носить плаття темно-червоне. Червона кров,
хрип.

Йдучи, вихає стегнами.

Він бачить її зі спини.

Бачить лиш її, вона застує йому весь огляд.

Бачить лиш це: як її клуби, справді пишні, тихенько
колишуться, під тканиною, як червона кров пруж-
но задає ритм її виханню.

От вона встромляє руки в кишені, порпається,
дістає якісь речі.

Купу речей,

викидаючи їх у міру появи.

Тут стрічки, ключі, срібні прибори, свічники, зелені
і лілові кульки, жіноче волосся, рукавички, фрук-
ти, жіночі черевички, садові ножі.

І ще чимало речей, а проте

кишені її червоного плаття застаються порожні.

Жінка не перестає ні викидати речі,

ні заступати йому огляд.

Схоплюється вітер. Страшний вітриган.

Небо чорне, з довгими пасмугами хмар

кольору жовтого шафрану.
Якийсь чоловік, високий на зріст, сутулий,
з'являється
на обрії,
проти неба.
Несе іншого чоловіка,
а може, й жінку
на плечах.
Вони борюкаються з вітром.

От жінка в червоному платті пропала.
Зі спини.
Цього разу вона викидає з кишені
уже світлини,
а також камінні статуетки.
А потім ще й ліхтарики,
ліхтарики зі скла і кольорового паперу,
вони горять тьмяним оранжевим світлом
у чорній траві.
Мов мандрівні вогники.

Станція. Ніч.
Це простий полустанок.
Прибуває потяг,
тягнучи довгу низку вагонів.
Поїзд такий довжелезний,
що йому не вистачає платформи.
Останні вагони
опиняються посеред поля.

Це старі дерев'яні вагони, закриті на масивні залізні
засуви. Вагони для скотини або для перевезення ма-
теріалів. Локомотив чухає і свистить, випльовуючи
біло-попелясту пару, що клубиться вздовж його бо-

ків. Дим лізе звідусіль: з-під черева поїзда, з-під рейок, з-під трави. Витає над безлюдною платформою, і локомотив жалібно реве / Стіни вагонів починають ходити ходором, мов боки задиханих тварин, вони важко сапають / Дерев'яні планки, поточені червами, вкриті лишайником, почорнілим від сажі, тремтять і тихо порипують / За цими планками поблискують очі тисячами очей. У всіх один і той самий погляд. Єдиний, такий круглий, такий порожній, такий пильний погляд.

Він біжить уздовж вагонів
в білястому диму,
його руки ковзають по вогких стінках,
дерево таке гниле, таке м'яке
на дотик, як мох, як соложеник.
Він пробує вернутися до вагонів,
але не знаходить ні дверей, ні вікон.
Він зазирає між щіляві дошки,
але бачить незмінно

одне й те саме:

погляди без облич
і жести без тіл,
загублені в пустці ночі,

всі однакові,

і не знаходить того, що шукає,
тих, кого шукає,

своїх.

Він вступає в Місто, велике Місто. Вступає сюди по річці на якомусь плоту, такому пласкому, що вода його майже затоплює, вода якась чорна, липка, де нічого не відбивається навколо, лише руїни і попіл. Частини будинків якось дивно нахилиються, а потім

раптом обвалюються нечутно, панує нерухома тиша, а он на мосту знов з'являється чоловік. Несе іншого чоловіка або, може, й жінку на своїх високих і худих плечах, обоє згорблені, руки та ноги у них довгі й кощаві і незграбно хитаються в пустці за чорними гомілатими силуетами. Ідуть чи розминаються з ними інші подібні силуети, його пліт тихо суне в дещо терпкому запаху солоної зимної води, з кожним мостом він бачить того самого чоловіка, ту саму сцену.

З кожним мостом ніч густішає,
а його біль загострюється.

Там, у його торсі, у його животі
горить,
пече.

Червоні зернини
розгнітили вогонь
у крові,
у плоті.

Він качається по землі,
його плечі стрясають сильні поштовхи.

А от беруть уже корчі.

Пліт, затягнений у невидимий вир, починає крутитися, нараз у місті здійсмається дика какофонія, дзвонять на гвалт, грюкають віконниці всіх вікон, гуркочуть залізними мостами поїзди, скрегочуть, пробираючись вузькими вуличками, трамваї, виють на місяць собаки, верещать діти, кричать чоловіки й жінки, крякають клаксони і сирени, але весь цей гармидер скоро забиває один відголос, кроки якоїсь жінки на високих підборах у стрімкому переході по тунелю,
лунке торохтіння,
його очі залляті потом,

зображення розпливається,
зображення накладається на зображення, вони тря-
суться, рвуться.

Він відчуває, як стає все важчим,
загрузлим у болоті ночі,
з цим пекельним вогнем у нутрощах.
Земля дрижить, усе руйнується,
він котиться, ранив плече об прискалок,
вся його каша з червоних зерен перетворюється
на розпечену лаву,
вона підступає до горла і знову наповнює рот.
Упершись лобом у скелю,
він починає вертати,

довго так,
свою кашу з пшениці червінь.
Червінь сукні жінки з вихастими клубами, яка тан-
цює, танцює на безлюдній площі.
Все його тіло опливає потом,
він угороджує пальці в землю,
його мучить спрага.
Кусає землю
або свій кулак.
Він уже не знає.
Знову схоплюється вітер, стругає із страшною си-
лою,
але в його тіло,
тільки в його тіло.

Він бачить книгу,
грубезну,
в оправі чорної шкіри,
книгу – завбільшки з людмну,
книгу – з плечима людини,
книгу – у корчах.

Книга –
така лунка від вітру, від свистів –
то поважних, то пронизливих –
корчиться, викручується,
мов той хворий звір.

Сторінки її грюкають,
слова її обдирають себе на вітрі,
течуть слиною, чорними віскряками.

Це тече йому з рота. Він хрипить. Йому зле. Йому
здається, ніби він говорить, кличе, називає. Ні, ні-
чого. Він хрипить, пускає слину, блює. Кров чор-
на, глевка.

Він перекидається знов на спину, задихаючись,
очі намагається тримати розкритими.

Ніч. Ніч. Ніч.

Галявина тихо кружляє, велика карусель дерев і
тварин, осідланих дітьми,
фантастичних силуетів.

З крижаним потом змішується якась інша вода,
ця вже пекуча. Сльози.

І от старий Сліпун-Сіроманець,
плачучи, починає кликати свою бабу.

"Віталіє! Віталіє!.." –

шепоче він, ніби це єдине найдавніше ім'я
опирається ще забуттю, похованню.

Але це ім'я тут, таке близьке, таке тепле,
воно відповідає:

"Я тут. Спи. Спи тепер..."

І це ім'я тягнеться до нього своєю світлистою тінню,
вкриває його.

І з-під його карку, саме у тому місці, де він ухопив,
укусив землю,

виступила,
темна вода.

Вода світла і дуже свіжа,
скупала йому голову,
обмила обличчя,
освіжила йому рота.

"...Спи, спи, моє маля, мій маніпуцьку..." –
приказує голос Віталії.

І в цю саму годину – як на галявині лісу Голоси
Духів під потилицею Віктора-Фландрена Пенъеля,
на прізвисько Сліпун-Сіроманець, забило джерело –
там, на Високій Фермі Поліна привела другу дитину.

Це був син. Гарний хлопчик, сповнений сил і
життя, з розкуйовдженим чубом, кольору меду і
бурштину. Він пустив крик, подібний до спігу туби,
і весело задригав ногами та руками у повітрі, куди
його підкинув батько, так ніби заздалегідь проганяв
усі тіні.

Його назвали Шарлем-Віктором.

Він був останній народженець із роду Пенъелів.
Повоєнна дитина. Дитина після всіх війн. Той, на
кому Книга Ночей закривається – Книга Ночей і
Криків.

Але книга закривається не на те, щоб завер-
шитися, замовкнути.

Останнього слова немає. Немає останнього
слова, останнього крику.

Книгу перегорнуто. Її гортатимуть назад, пе-
реписуватимуть, починатимуть знову. З іншими
вокабулами, іншими обличчями.

Шарлю-Віктору Пенъелю, тому, кого всі зго-
дом назвуть Нічний Янтар, теж судилося битися
вночі. Битися глупої ночі.

ЗМІСТ

<i>Ніч води</i>	11
<i>Ніч землі</i>	57
<i>Ніч троянд</i>	107
<i>Ніч крові</i>	.171
<i>Ніч попелу</i>	237
<i>Ніч. Ніч. Ніч</i>	296

Сільві Жермен
Книга Ночей
Роман

Редактор Галина Якимович
Макет і верстка Юлії Колактіонової
Коректор: А. О. Колактіонова

Здано до набору 12.12.03. Підписано до друку 23.04.04.
Формат ~~75x90~~/32. Папір офсетний.
Гарнітура "Minion Gupils". Друк офсетний.
Ум.-др. ар. 9,5. Ум.-вид. ар. ~~9,2~~.

Видавництво "Академ-Прес"[™].
Київ, Чувуївський пр-в., 19-а.
Тел. 456-31-41, akadem-press@oldbank.com

Сільві Жермен

Народилася 1954 року в Шатору, Індр.
1972 року навчалася у Сорбонні. Темою дипломної роботи стала аскеза в християнській містиці (Святий Іоанн Хреститель, Свята Тереза Авільська). Здобула титул доктора філософії.

З 1981 року, працюючи в міністерстві культури, починає писати казки та новели.

1989 року її роман Дні Гніву отримав премію Феміна.

Роман Книга Ночей, написаний 1984 року, удостоєний шести престижних літературних нагород і перекладений на десятки мов світу. В романі дуже нетрадиційно розповідається про два ключові інстинкти і вічні теми людства – про любов і смерть. Вишукана проза в жанрі магічного реалізму вводить читача у світ дивовижних образів, від зустрічі з якими перехоплює подих.